ROLF BAUERMANN
KARLHEINZ GEYER
ELMAR JULIER

A »MARXOLÓGIA« NYOMORÚSÁGA

KOSSUTH

A marxológia nyomorúsága

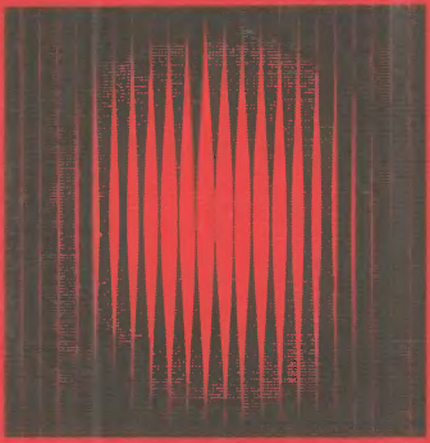

„A polgári ideológia és a revizionizmus bírálata" című sorozatot több szocialista ország közösen jelenteti meg. Olyan műveket tartalmaz, amelyek a társadalom életének legfontosabb területein – a gazdaságban, a politikában és az ideológiában – bírálják a szocializmus eszmei ellenfeleinek legújabb koncepcióit. / A kiadó

ROLF BAUERMANN
– KARLHEINZ GEYER
– ELMAR JULIER

A »marxológia« nyomorúsága

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ
1976

A mű eredeti címe

ROLF BAUERMANN–KARLHEINZ GEYER–
ELMAR JULIER
DAS ELEND DER „MARXOLOGIE"
EINE AUSEINANDERSETZUNG
MIT MARX-ENGELS VERFÄLSCHUNGEN
INSTITUT FÜR
MARXISMUS-LENINISMUS BEIM ZK
DER SED. DIETZ VERLAG. BERLIN 1975

A megírásban közreműködött

EDGAR FISCHER, HANS JOCHEN RÖTSCHER,
URSULA RUCH, WOLFRAM STORCH, ROLAND WINGERT

Tudományos-technikai munkák

ERIKA BAUKE

Fordította

RÉVAI GÁBOR

A szöveget az eredetivel egybevetette

BENCE GYÖRGY

© DIETZ VERLAG 1975
© HUNGARIAN TRANSLATION: RÉVAI GÁBOR 1976

ISBN 963 09 0554 X

A »marxológia« a polgári ideológia válságtünete

1. A „MARXOLÓGIA" OKAI ÉS FUNKCIÓI

Nyilván nem lep meg senkit, hogy a szocialista közösség országaiban nap mint nap elhangzik Marx, Engels és Lenin neve, s dolgozók milliói tanulmányozzák műveiket, a fiatalságot az ő szellemükben nevelik. Elvégre ezekben az országokban tettekben valósítják meg a tudományos kommunizmus klasszikusainak világátalakító eszméit, a kommunista és munkáspártok vezetésével új világot teremtenek.

Már nem ennyire magától értetődő, hogy az imperialista Német Szövetségi Köztársaság szellemi életében, különösen az utóbbi években, nem kis mértékben foglalkoznak Marx, Engels és Lenin életével és munkásságával.

A szó szoros értelmében nem múlik el nap, hogy újságcikkek, tudományos közlemények, a rádió és a televízió ne említenék Marx, Engels, Lenin nevét és tanításaikat. Fiatal munkások, egyetemi hallgatók és gimnazisták tanulmányozzák a marxizmus–leninizmus klasszikusainak műveit, imperializmus-ellenes harcukban tanácsért fordulnak hozzájuk. Diákok követelik, hogy Marxot az egyetemeken is oktassák. Tanárok, akik kifejezett antikommunisták, „Marx-szakértőknek", sőt „marxistáknak" tüntetik fel magukat. A televízió egész adássorozatokkal viszi be a lakószobákba „Marxot közelről". A nagypolgári „Frankfurter Allgemeine Zeitung" cikksorozatban próbálja megismertetni olvasóival Marx „gondolatrendszerét". Az SPD-nek, Németország Szocialista Pártjának jobboldali vezetői panaszkodnak amiatt, hogy ifjú híveik „újra felfedezték" Marxot. És ugyanennek a pártnak az elnöke terjedelmes beszédet tart, amelyben Friedrich Engelst

megpróbálja kisajátítani mint pártjának „ősatyját", pártjának, melynek vezetői minden eszközzel a tőkés rendszert védelmezik, és minden alkalmat kihasználnak, hogy aláhúzzák a marxizmus–leninizmussal szembeni ellenségességüket.[1]

Ilyen és ehhez hasonló jelenségekkel minden kapitalista országban találkozhatunk; mindez azt mutatja, hogy a különböző osztályerők más és más érdekek, más és más célok felől közelednek Marx és Engels eszmekincséhez. Ugyanakkor a kommunista és munkáspártok 1969-es moszkvai nemzetközi tanácskozásának értékelése szerint a nemzetközi forradalmi mozgalom – ha különféle és bonyolult módon is – offenzívában van.[2]

Semmi esetre sem véletlen és nem is rövid életű divathóbort az a jelenség, hogy az utóbbi években a polgári ideológusok körében is fokozott érdeklődés mutatkozik Marx és Engels munkássága iránt. E jelenségnek abban kell keresnünk az okait, hogy a nemzetközi erőviszonyok döntően megváltoztak a szocializmus javára, és ezek a változások átfogják a társadalmi élet minden területét, az imperializmust pedig arra kényszerítik, hogy alkalmazkodjék az új helyzethez.

A szocializmus politikai, gazdasági, technikai és katonai sikerei teremtik meg a marxizmus–leninizmus, a szocializmus eszmei offenzívájának alapját. A szocializmus eszméi mindjobban kisugároznak a tőkésországokra és az új nemzeti államokra. „Hatalmas tömegek kapcsolódtak be a nemzetközi politikába. Reális lehetőségek nyíltak meg előttük arra, hogy maguk döntsenek sorsukról. A szocializmus eszméi száz- és százmilliók tudatába hatoltak be."[3]

A szocialista eszmék fokozódó hatása az NSZK-ban is érezhető, s ebben nem kis szerepe van az NDK sikeres fejlődésének. Nagy aggodalommal nyugtázzák ezt maguk az imperializmus politikusai és ideológusai is. A „Spiegel" egyik körkérdéséből kiderült, hogy a megkérdezettek 56%-a rokonszenvezik a szocializmussal, jóllehet – mint a „Spiegel" írja – egyáltalán nincs mindenki tisztában a szocializmus mi-

benlétével és vannak, akik a szocializmus szó hallatán **Willy** Brandtra, míg mások Marxra vagy Leninre gondolnak.[4] Igaz ugyan, hogy az effajta körkérdéseket nem szabad túlbecsülni, annyit azonban megállapíthatunk, hogy a szövetségi köztársaság állampolgárainak gondolkodásában bizonyos átalakulások mentek végbe és a tömegeket egyre nehezebb távol tartani a szocialista eszméktől.

A hatvanas években és a hetvenes évek elején az imperializmus ideológusai szembetalálták magukat a szocializmus immár tagadhatatlanul sikeres fejlődésével és ugyanakkor a tőkés rendszer növekvő belső ellentmondásaival s fokozódó bizonytalanságával. Nem hagyhatták figyelmen kívül azt a tényt, hogy a kapitalizmus mélységesen lejáratta magát a dolgozók szemében, és ezért a tőkés rendszert egyre kevésbé merik nyíltan védelmezni. Sőt, el kell ismerniök, hogy rendszerük válságoknak van kitéve és reformokra szorul; megoldhatatlan feladat előtt találják magukat: a reális szocializmus alternatíváit kellene kifejteniök.

A polgári ideológusok számára objektív kényszert jelent, hogy „reagáljanak az emberiség tényleges perspektívájára, a szocializmusra és a kommunizmusra, hogy szembenézzenek a marxizmus–leninizmus eszméivel"[5]. A szocializmus és a kommunista világmozgalom növekvő ereje olyan tényező tehát, amely jelentős mértékben meghatározza a polgári ideológia belső fejlődését. Bármiről legyen is szó, akár az úgynevezett egységes ipari társadalomról és ezzel összefüggésben a jelennek mint az „ipar korszakának" illuzórikus meghatározásáról, akár magának a tőkés rendszernek a bírálatáról, vagy a valóságos szocializmus elleni támadásokról, minden esetben fennáll a szükségszerűség, hogy ilyen vagy olyan módon állást foglaljanak a marxizmus–leninizmust és ezzel együtt Marx és Engels munkásságát illetően is. A polgári ideológusok odáig mennek, hogy bizonyos terminusokat kölcsönöznek Marxtól és ezeket beépítik saját koncepciójukba. Ennek a jele többek között az, hogy az „ipari társadalom" elméleteibe

– természetesen eltorzítva – beleszőtték a termelőerők fogalmát, hogy továbbá a polgári közgazdászok kölcsön vették Marxtól – persze a marxi koncepció egészétől elszakítva – az újratermelés sémáját, és hogy az osztályok és az osztályharc marxi elméletét meghamisítva, megteremtették „az ipari társadalmon belüli osztálykonfliktus" teóriáját. A marxi tanítások bizonyos oldalainak a polgári ideológiába történő bevonása, amit „Marx-fosztogatásnak" is szoktak nevezni s ami már a századforduló óta dívik[6], napjainkban tovább erősödött.

E tekintetben fontos tény, hogy a hatvanas években kiéleződtek az állammonopolista rendszer belső ellentmondásai. Ez a tény olyan ellenzéki mozgalmat hozott létre, mely nem korlátozódik a marxizmus–leninizmus erőire. Így válik érthetővé, hogy különböző csoportok az NSZK-ban is fokozott érdeklődést mutatnak a marxizmus–leninizmus iránt. A hatvanas évek második felében a munkásmozgalom aktív marxista–leninista erői mellett mindenekelőtt az értelmiség és a diákság különböző csoportjai fordultak a marxizmus felé, más és más ideológiai kiindulópontokról.[7] Az uralkodó imperialista körök nem tudták megakadályozni a marxizmus gondolatkincsének növekvő hatását. Ez mindenekelőtt a Német Kommunista Pártnak köszönhető, amely tilalom és üldöztetés közepette, sokszor nehéz feltételek mellett, sokoldalú tevékenységet fejtett ki a tudományos kommunizmus tanításainak terjesztéséért. A forradalmi munkásmozgalom ilyen módon hozta létre azokat az intézményeket, a müncheni Karl Marx Társaságot, a frankfurti Marx–Engels Társaságot, amelyek állandó tanulóköröket, nyilvános rendezvényeket stb. szerveztek és saját publikációkkal ma is hatást gyakorolnak. De Marx és Engels eszméi tért hódítottak a természetbarát fiatalok körében, a „Sólymok"-nál, az ifjúszocialisták és a szakszervezeti fiatalság csoportjaiban is.

A marxizmus gondolatainak terjesztésében némi szerepet játszott a Német Szocialista Diákszövetség (SDS) is. Így pl.

az NSZK-ban már 1968-ban mintegy hatvan, viszonylag jólszervezetten működő tanulókör volt, melynek tagjai a lakosság különböző rétegeiből, különböző politikai áramlatok követőiből kerültek ki. A polgári sajtónak kénytelen-kelletlen meg kellett állapítania, hogy a haladó erők fokozott figyelmet szentelnek a marxizmus eszmekincsének. A „Frankfurter Allgemeine Zeitung" 1968. január 31-én a következőket írta: „Manapság már alig akad olyan sajtóorgánum, amely nem rendez vitát a marxizmusról. (...) Senki nem láthatja előre, hogy mindez hova vezet. E jelek azt mutatják, hogy megindult egy vita, amelyet tíz évvel ezelőtt még senki sem tartott lehetségesnek. (...) A fiatalok keresik a megfelelő helyet, ahova eljuthatnak. Úgy tűnik, nincs számukra érthetőbb útmutató, mint Marx."[8]

Az imperializmus ideológusainak effajta Kasszandra-kiáltásai manapság egyre erősebbek, hisz a marxizmus–leninizmus hatása azóta tovább növekedett. A Német Kommunista Párt, a Német Szocialista Munkásifjúság (SDA) és a Marxista Diákszövetség (Spartakus) szilárdan Marx, Engels és Lenin tanításainak talaján állva, a munkások, ifjúmunkások, diákok és minden dolgozó létérdekeiért harcolnak, és harcuk során széles körű ideológiai munkát fejtenek ki; ez derült ki legutóbb a Német Kommunista Párt hamburgi kongresszusán.[9] Az a vita, amely a „Marxot az egyetemekre!" követelése körül bontakozott ki, hosszú idő óta foglalkoztatja a lakosság széles rétegeit, és a maga módján szintén a marxi eszmék életerejéről és korszerűségéről tanúskodik. A szakszervezetek és az ifjúsági szervezetek haladó erői mind az imperialista rendszer és következményei bírálatában, mind pedig alternatíváik megalapozásában egyre inkább támaszkodnak Marx és Engels eszméire.

Sok polgári ideológus számára „titokzatos" jelenség, hogy az általuk régóta holtnak nyilvánított és halottnak tartott marxizmus egyre nagyobb mértékben befolyásolja a Német

Szövetségi Köztársaság szellemi életét. Sokféle magyarázattal hozakodnak elő, de valódi okokat rendszerint szándékosan megkerülik. Nem beszélnek a szocializmus javára megváltozott erőviszonyokról, a marxizmus–leninizmus ezzel együttjáró növekvő hatásáról, az imperializmus ellentmondásainak éleződéséről, valamint arról a tényről, hogy a marxizmus–leninizmus a munkásosztály és minden imperializmus-ellenes erő alapvető létérdekeit fejezi ki. Ezek a realitások teszik a polgári ideológia számára szükségszerűvé, hogy minden területen számoljon a marxizmussal, ezek a realitások is alkotórészei annak az általános alkalmazkodási kényszernek, amelynek az imperializmus alá van vetve.

Nem utolsósorban a publikációk nagy száma jelzi ezt a kényszert. Különösen a forradalmi munkásmozgalom évfordulóinak kapcsán figyelhető meg a polgári ideológusok és politikusok körében a Marx és Engels életével és munkásságával foglalkozó publikációs tevékenység felélénkülése.

Egyértelműen kiderült ez Marx és Engels születésének 150. évfordulóján, „A tőke" megjelenésének 100. évfordulóján és „A Kommunista Párt kiáltványa" megjelenésének 125. év-„kutatás"-nak.

Politikai és ideológiai kiindulópontjukat tekintve a Marxról és Engelsről szóló munkák igen eltérőek. De kevés kivételtől eltekintve túlsúlyban vannak azok az írások, amelyeket többé-kevésbé nyílt kommunistaellenes, antimarxista beállítottság jellemez. Ezt az irányzatot, amely a mai polgári Marx-irodalomban abszolút meghatározó, a polgári ideológusuk gyakran nevezik „marxológiának". Ez az elnevezés arra hivatott, hogy komoly tudományos jelleget kölcsönözzön a második világháború után jelentősen megerősödött Marx-„kutatás"-nak.

A valóság azonban az, hogy a „marxológusok" mind Marx és Engels életével és tevékenységével, mind pedig elméleti munkásságával azért foglalkoznak, hogy meghamisítsák és áltudományos módszerek segítségével „megcáfolják". A főcsa-

pás ezenközben mindig a marxizmus–leninizmus egészét sújtja.

A mai polgári Marx-irodalom nem korlátozódik azonban a hivatásos polgári antikommunista ideológusokra. Egyéb tudományágak képviselői (filozófusok, közgazdászok, szociológusok, történészek stb.) is rákényszerülnek arra, hogy a maguk polgári, illetve kispolgári álláspontját szembesítsék Marx és Engels tanításaival. Ugyanez vonatkozik a mai revizionizmusra is, amely – akár jobboldali, akár „balos" színezetű – a „vissza Marxhoz" jelszó zászlaja alatt tömörül.[10]

De ha eltekintünk a különbségektől, akkor az egész, belsőleg differenciált polgári Marx-irodalomra ugyanaz a polgári osztályjelleg, ugyanaz a marxizmus–leninizmus ellen irányuló antikommunista beállítottság jellemző.

A „marxológia" irodalmának és az ide vonatkozó „kutatásoknak" a növekvő száma jellemző korunk polgári ideológiájára; történelmi szemszögből ez a jelenség defenzív reakció a nemzetközi forradalmi munkásmozgalomra és a szocializmusra. A Marxszal és Engelsszel folytatott vita kényszere, bizonyos marxi eszmék integrálódása a polgári filozófia, közgazdaságtan és szociológia rendszerébe – mindez a polgári ideológia védekező pozícióját fejezi ki, és ennél fogva tünete annak az ideológiai válságnak, amely csupán szellemi reflexe az egész kapitalizmus átfogó általános válságának.[11]

Az a defenzív reakció, amellyel a polgári ideológia a marxizmus–leninizmust és a valóságos szocializmus kisugárzásának erejét kíséri, természetesen osztályharc, s a „marxológia" növekedése pedig annak az éleződő ideológiai osztályharcnak a kifejezője, amely a hidegháborútól a világméretű enyhüléshez való átmenet során semmi esetre sem lanyhul, hanem tovább erősödik. Az imperializmus globálisan reagál a korszak három fő forradalmi áramlatára: a szocialista világrendszerre, a nemzetközi munkásmozgalomra és a nemzeti felszabadító mozgalomra. Támadása azonban mindenekelőtt a

szocialista világrendszert és a nemzetközi kommunista mozgalmat mint a nemzetközi munkásosztály élcsapatát éri.

Ismeretes, hogy a „Containment"-nak, a szocializmus megfékezésének és visszaszorításának imperialista stratégiája a szocialista országok sikeres fejlődésén bukott el. Az imperializmus arra kényszerül, hogy alkalmazkodjék az új helyzethez, a számára kedvezőtlenül megváltozott erőviszonyokhoz, és lépésről lépésre elismerje a békés egymás mellett élés politikájának elveit. Az új stratégiai koncepció ideológiai-elméleti bázisát lényegében az ún. egységes ipari társadalommal kapcsolatos elméletek alkotják, amelyek mindinkább a polgári ideológia általános gyújtópontjává válnak.[12] Ebből az elméleti talajból nőnek ki a szocializmus elleni harc különböző antikommunista, végeredményben illuzórikus koncepciói, csakúgy mint a konvergencia-elmélet és az evolúciós-elmélet[13], amelyek közül az előbbi kudarcot vallott a valósággal való szembesítésnél.

Az imperializmus stratégái a szocialista társadalomban az egységes „ipari társadalom" egyik formáját látják. Ennélfogva azt az illúziót táplálják, hogy a további ipari-technikai fejlődés során a szocialista rendszer bizonyos ellentmondásokat fog kitermelni egyfelől a társadalmi-gazdasági szerkezet, másfelől a társadalom politikai rendszere és a szocialista ideológia között, és ezek az ellentmondások fokozatosan aláássák a társadalmat. Nagy reményeket fűznek a szocializmus ideológiai és kulturális fellazításához. „Az ideológiai fordulat (...) elősegíti majd a politikai fordulatot"[14] – véli Zbigniew Brzezinski. De az ideológiai aknamunka természetesen nemcsak a szocialista országok ellen irányul, hanem a kommunista mozgalom egésze ellen is.

Az ideológiai fellazításon belül fontos szerepet tuladonítanak a „marxológiának". Ez egyértelműen kiderül a következő, szinte programszerű mondatokból: „Természetesen a meggyőződéses kommunistákat nem lehet »nyugati« érvekkel megközelíteni. (...) A kommunistákat csak marxista érvek-

kel lehet kibillenteni, összezavarni és megfontolásra késztetni."[15] Amikor itt marxista érvekről beszélnek, akkor ezalatt semmi esetre sem a marxizmus forradalmi gondolatkincsét értik, hanem egyfajta álmarxizmust, Marx és Engels valóságos kijelentéseinek hamisításait és torzításait. Világosan látjuk tehát, hogy a szocializmus és az imperializmus harcában milyen fontos szerepre hivatott a Marx–Engels-hamisítás:

Először is, az a feladata, hogy „trójai faló" módjára behatoljon a nemzetközi kommunista mozgalomba és a szocialista országokba, ideológiailag bomlassza és megossza ezt a közösséget, és szellemileg előkészítse a talajt az ellenforradalom számára. Fontos szerepet játszik ebben a revizionista Marx–Engels-hamisítás, hiszen a kommunista mozgalmon belül fejti ki hatását. A revizionizmus aktivizálására és ösztönzésére a polgári ideológia különös figyelmet fordít.

A „marxológia" feladata másodsorban az, hogy a marxizmus–leninizmussal, amelynek mind nagyobb a vonzereje a tőkésországok dolgozóinak körében, szembeszegezze a marxi tanok mindenoldalú torzképét, hogy lejárassa a marxizmust, mint „túlhaladott" és „idejét múlt" tanítást. Ezzel szorosan összefonódnak a polgári ideológiának azok a kísérletei, amelyek a marxizmust, miközben megfosztják forradalmi tartalmától, megpróbálják asszimilálni, hogy ezáltal a marxi elméletet az imperialista uralmi rendszer megszilárdításának szolgálatába állítsák.

Azt látjuk tehát, hogy Marx és Engels gondolatkincsének meghamisításai azokra a problémákra összpontosulnak, amelyeknek különös jelentősége van a kommunista és munkásmozgalom ideológiai egységének és szilárdságának szempontjából. Az ide vonatkozó publikációk elemzése is alátámasztja ezt. E publikációk homlokterében a következő problémák állnak:

– a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségének marxi elmélete, amely annak a szilárd meggyőződésnek az alap-

ja, hogy a szocializmus és a kommunizmus győz a kapitalizmus felett;

– Marx és Engels elmélete a munkásosztály történelmi küldetéséről, a proletariátusról mint korunk legforradalmibb erejéről és a munkásosztály internacionalista jellegéről;

– Marx és Engels elképzelései a proletár pártról;

– Marx és Engels nézetei az államról, az állam osztálylényegéről, funkcióiról és perspektíváiról, különös tekintettel a proletariátus diktatúrájára.

Éppen ezek a politikai, ideológiai alapkérdések azok, amelyek a polgári ideológusokat Marx és Engels nézeteinek teljes eltorzítására és meghamisítására késztetik. Azon fáradoznak, hogy a tudományos kommunizmus megalapítóinak kijelentéseit ellentétbe állítsák a marxizmus–leninizmussal, a szocializmus valóságával és a marxista–leninista pártokkal.

Mindezeket a próbálkozásokat egyértelmű kommunistaellenes célkitűzés jellemzi, jóllehet az ötvenes évek primitív uszítását és túlzottan felszínes hamisításait nagyrészt, bár nem teljes mértékben – egyfajta látszólagos komolyság és objektivitás váltotta fel. Ezekbe a Marx és Engels nevével álcázott kommunistaellenes támadásokba, amelyek a kommunista párt és a szocialista közösség ideológiai bomlasztását tűzték ki célul, a hivatásos Marx-„kutatók", Marx-„szakértők" és azok a polgári ideológusok, akik marxistáknak adják ki magukat, rendszeresen bevonják mind a mai, mind a korábbi revizionizmus jobboldali vagy „balos" irányzatait.

Így a megváltozott körülmények között is beigazolódik Lenin értékelésének időszerűsége: „A történelem dialektikája olyan, hogy a marxizmus elméleti győzelme arra kényszeríti a marxizmus ellenségeit, hogy marxista köntösbe *öltözzenek.*"[16] Vitathatatlan, hogy a Marx–Engels-hamisítások kivétel nélkül a defenzív helyzetből fakadó akciók; ez a történelmi helyzet dilemma elé állítja a „marxológusokat". Objektíve megoldhatatlan feladatot jelent, hogy a kommunista mozgalmat és a szocialista országokat, amelyekben a marxi

elmélet eleven gyakorlattá vált, ellentétbe állítsák Marxszal és Engelsszel. És ha a polgári ideológusokat – sikertelenségre lévén kárhoztatva – az egyik kudarc a másik után éri; akkor ebben nem intellektuális tehetetlenségük a hibás, hanem sokkal inkább az, hogy olyan társadalmi realitásokkal, olyan ellenőrizhető tényekkel és egy olyan elmélettel viaskodnak, amelyek a gyakorlatban igazolták és nap mint nap újból igazolják helyességüket.

A hatvanas évek folyamán mind világosabbá vált, hogy a Marx–Engels-hamisítás a legszorosabban összefonódott a polgári Lenin-„kritikával". Elvégre a leninizmus nem más, mint a marxizmus következetes továbbfejlesztése korunkban, a kommunista és munkáspártok tevékenységének szilárd elméleti alapja. Ez az oka annak, hogy az imperializmus globális stratégiáján belül megerősödnek a támadások a leninizmus, korunk marxizmusa ellen.[17]. A Marx-„kritika", amelyet már a múltban is intenzíven folytattak, mindinkább a leninizmus meghamisításának közvetlen eszmei előzményévé válik.[18]

A Marx, Engels és Lenin tanításai elleni harc központjai elsősorban a Kelet-európai-Intézetek, mint pl. többek között a Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien in Köln (Kölni Szövetségi Intézet a kelettudományi és a nemzetközi tanulmányok számára), a nyugat-berlini és a müncheni egyetem kelettudományi intézetei és az Evangélikus Akademia Bad Bollban, amelyek a „Marxismus-Studien" (Marxizmus-Tanulmányok) kiadása révén váltak ismertté. Számos kisebb-nagyobb közlemény, valamint a nyugat-német rádió és televízió adásai tanúskodnak arról a kényszerről, hogy a polgári ideológiának szembe kell néznie a marxizmus–leninizmus, Marx, Engels és Lenin munkásságával. Az NSZK-ban 1964 és 1967 között több mint 400 publikáció jelent meg Marxról és Engelsről. 1964 és 1968 között mintegy 30 önálló kötet jelent meg Marx és Engels szövegeivel. Persze ez összesen is csak alig 5%-a az NDK-beli Dietz kiadó Marx–Engels kiadásainak.[19] Az imperializmus ideoló-

gusai egyre többet foglalkoznak Leninnel és a leninizmussal is. Erről tanúskodik többek között az a négy terjedelmes Lenin-életrajz, amely az NSZK-ban 1965 óta megjelent. Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából a nyugatnémet folyóiratok és napilapok közel 560 írást publikáltak.[20]

Ám a Marx és Engels elleni támadások nem egységesek. Eltérő, gyakran egymásnak ellentmondó Marx-„értelmezések" hangzanak el. Már a külső látszat is azt a benyomást hivatott ébreszteni, mintha a marxi tanításnak több egyenértékű változata lenne, mintha ezt az elméletet többféleképpen lehetne értelmezni. Így pl. némelyek úgy állítják be Marxot, mint filozófiai antropológus gondolkodót, aki közel áll az egzisztencializmushoz. Másoknál Marxból az emberi elidegenülésnek és az elidegenülés megszüntetésének a filozófusa válik, és jócskán vannak olyanok is, akik prófétának kiáltják ki.

A hangadó áramlat Marx egész életművét korai írásainak álláspontjáról értelmezi, mindenekelőtt az 1844-ben kidolgozott „Gazdasági-filozófiai kéziratok" szemszögéből. Megtalálható ezen kívül, bár az utóbbi időben erősen meggyengült, az előbbivel látszólag ellentétes tendencia is, amely a korai írásokat Marx későbbi munkáival állítja szembe. De ennél sokkal jellegzetesebbek azok a kísérletek, amelyek a „Gazdasági-filozófiai kéziratok" idejéből származó kijelentéseket Marx „tulajdonképpeni" nézeteiként állítják be, és ebből kiindulva ellentmondást konstruálnak egyfelől Marx, másfelől pedig Engels és főképp Lenin művei között. A hamisításokat, melyekkel az utóbbi években a marxista–leninista filozófusok vitába szálltak, minden eltérésük ellenére egy közös vonás jellemzi: az a céljuk, hogy kiküszöböljék a marxi elméletnek mint a munkásosztály felszabadítása elméletének osztályjellegét, kérdésessé tegyék tudományos voltát, hogy ezáltal a marxizmust úgy tüntessék fel, mint a XIX. században elterjedt utópikus tanok egyikét. Az effajta törekvések homlokterében az áll, hogy a marxi–lenini eszmék meghamisításának különböző módozatait mint egyenértékű „értelmezése-

ket", szembeállítsák a marxizmus–leninizmussal és ezáltal a marxizmus–leninizmust úgy sorolják be a marxi tanok lehetséges interpretációi közé, mint egyiket a sok közül, vagy pedig kiátkozzák mint az „autentikus" Marxtól való „elhajlást".

Ezt a benyomást kelti az olyan polgári teoretikusok fellépése is, akik mint pl. Herbert Marcuse, marxistáknak nevezik magukat és akiket a többi polgári ideológus is marxistának nevez. Ugyanebben az irányban hat a „neomarxista" elnevezés is, amelyet a jelenkori revizionistáknak és egyéb álmarxistáknak adtak.

Amikor a polgári ideológia tudatosan kihasználja és előtérbe állítja a „marxológusok" felfogásaiban mutatkozó sokféleséget és heterogenitást, hogy ezáltal a marxi gondolati kincs különböző meghamisításait a marxizmus állítólagos „pluralitásának" bizonyítékaként értelmezze, akkor ez világosan felszínre hozza a „marxológiának" és az ideológiai fellazítás stratégiájának összefüggését.

Persze ez a sokarcúság elsődlegesen nem az ideológiai aknamunkában vállalt szerepkörből magyarázható, hanem mindenekelőtt a polgári ideológia belső meghasonlottságából, amelyet objektíve meghatároznak a polgári társadalom mély, antagonisztikus ellentétei: a munkásosztály és a burzsoázia osztályellentétei, az imperialista és az antiimperialista erők közötti ellentétek, a burzsoázia, illetve a belsőleg is differenciált kispolgárság ellentmondásai és úgyszintén azok az ellentétes politikai frakciók, amelyek magán az uralkodó burzsoázián belül találhatók.

A polgári ideológia sokarcúsága nem a szellemi gazdagság kifejezője tehát. Az osztálylényegét tekintve alapvetően egységes polgári ideológia eltérő megjelenési formáit a tőkés társadalom különböző osztályainak és rétegeinek konkrét helyzete kényszeríti ki, hisz ezek az osztályok mindig a saját pozíciójukból tükrözik a kapitalizmus belső ellentmondásait, a

valóságos szocializmushoz és a jelen forradalmi erőihez fűződő viszonyukat.

Azoknak az ideológiai reflexióknak a spektruma, amelyeket korunk reális folyamatai és az állammonopolista rendszer váltottak ki, az uralkodó imperialista réteg ideológiájától, beleértve ebbe a szociálreformizmust, a kommunista mozgalomban jelentkező mai revizionizmuson és a kispolgári társadalombírálaton keresztül egészen a balos radikalizmusig terjed. Olyan pozíciók ezek, amelyek nem lépik túl a kapitalizmus határait, olyan pozíciók, amelyek a tőkés rendszert vagy nyíltan támogatják, vagy ha bírálják is, nem képesek reális alternatívákat megfogalmazni és ezért végeredményben a fennálló rendszerbe való integrálódásának irányában hatnak.

Minthogy a polgári ideológia egésze egyre fokozódó mértékben ki van téve annak a kényszerűségnek, hogy reagáljon a marxizmus–leninizmusra, ezért egyes áramlatai állást is foglalnak, a maguk sajátos természetének megfelelően, a marxizmussal kapcsolatban. Ebben rejlik a „marxológia" belső differenciáltságának egyik fontos oka.

Más szavakkal: a polgári ideológia különböző társadalmilag-gazdaságilag meghatározott áramlatai objektíve olyan torzító lencsékként működnek, amelyek lehetetlenné teszik a marxizmus eszmekincsének helyes felmérését és elkerülhetetlenül Marx és Engels kijelentéseinek meghamisítására vezetnek, mégpedig teljesen függetlenül a szóban forgó ideológus szubjektív szándékaitól. Mégis az a helyzet, hogy ezek az áramlatok, bár összefüggnek szorosan a polgári társadalomtudomány legfontosabb irányzataival, de nem sorolhatók be mechanikus módon a polgári ideológia ilyen vagy olyan áramlataiba, hanem áthatják mindezeket az áramlatokat. Az egyes ideológusok filozófiai pozíciói szintén éreztetik hatásukat a marxi tanok értelmezésében, Marx és Engels életének és tevékenységének megítélésében. Ez a magyarázata annak, hogy a „marxológia" különböző irányzatai között klerikális, egzisztencialista, életfilozófiai, pszichoanalitikus, pozitivista,

strukturalista Marx-értelmezések találhatók. Azok a „marxológusok" pedig, akik inkább szociológiai beállítottságúak, előszeretettel vizsgálják Marxot és Engelst az ipari társadalom-elmélet álláspontjáról.

A jelen tanulmány elsőrendű feladata azonban nem az, hogy külön-külön elemezze a polgári filozófia és a szociológia egyes irányzatainak Marx-„értelmezéseit", hanem hogy vitába szálljon azokkal a Marx–Engels-hamisításokkal, amelyek a mai osztályharc fent említett alapkérdéseit illetően a „marxológiához" fűződnek.

Ennek kapcsán szükség van arra, hogy közelebbről szemügyre vegyük a polgári ideológia egyes áramlatainak Marx-képét, és e Marx-képeknek az ideológiai harcban betöltött szerepét. Amennyiben azonban a megértés számára nélkülözhetetlenek, annyiben figyelembe vesszük Marx és Engels munkásságának sajátos filozófiai értelmezéseit is.

2. A „MARXOLÓGIA" FŐ IRÁNYZATAI

A marxológia fő irányzatai lényegében megegyeznek – amint erről már volt szó – a polgári ideológia mai áramlataival. Ezen a belsőleg differenciált polgári ideológián belül az *uralkodó imperialista burzsoázia ideológiája* és az ehhez fűződő „marxológia" játssza a főszerepet. Ez az ideológia fejti ki azokat a fő elméleti koncepciókat, amelyek arra hivatottak, hogy megerősítsék és megszilárdítsák az imperialista uralmi rendszert és szembeszálljanak a három fő forradalmi folyamattal. Ezek a koncepciók, elméletek és politikai-társadalmi eszményképek, csakúgy mint az imperializmus hivatásos Marx-hamisítóinak sablonjai – miközben kölcsönösen hatnak egymásra – döntő befolyást gyakorolnak a polgári ideológia összes többi áramlatára.

Az uralkodó imperialista réteg ideológusainak Marx–Engels-hamisításai lényegében az imperialista ideológia társada-

lomelméleti és filozófiai nézetei. A társadalomelmélet területén ez az ideológia az „egységes ipari társadalom"-nak azokban az elméleteiben ölt testet, amelyek az ötvenes évek végétől, a hatvanas évek kezdetétől mindjobban előtérbe kerülnek. Ezek az elméletek két szempontból is összekapcsolódnak a Marx–Engels-hamisításokkal. Először is annak az általános prizmának a szerepét játsszák, amely megtöri és eltorzítja Marx tanításait. Ugyanezt mondhatjuk el a polgári ideológia minden megjelenési formájáról, beleértve a mai revizionizmust és a balos radikalizmust.

Másodszor, ezek az elméletek a marxizmus–leninizmussal való közvetlen szembenállásból születtek. Eközben a különböző teoretikusok, amint erre már utaltunk, közvetlenül is kapcsolódnak Marxhoz, és eltorzítják a materialista történelemfelfogás alapvető fogalmait. Az imperializmus ideológusainak részéről Marxot és Engelst ért támadások irányát nagymértékben meghatározza az a feladat, hogy az „egységes ipari társadalom" elméleteinek talaján pszeudo-optimista alternatívákat fejtsenek ki a szocializmus valóságával szemben, és az imperializmusról, mint a „jövő felé nyitott", tehát fejlődőképes társadalomról illuzórikus képet vázoljanak fel. Eközben megkerülik a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet elkerülhetetlenségének elméletileg megalapozott tételét és a munkásosztály történelmi küldetésének marxi–engelsi tanítását. Egyszersmind ebből adódik az a fokozott igyekezet, hogy a marxizmusra is alkalmazzák a tudomány és az ideológia különválasztásának pozitivista elvét, és a marxi tanítást – úgymond – két részre osztják: Egy „ideológikus" részre, amely szerintük olyan „dogmatikus eszkatológia", amely se nem bizonyítható, se nem cáfolható, valamint egy olyan részre, amely tudományos tételeket tartalmaz. Ennek alapján, mint „ideológiát", lefokozzák Marx valamennyi alapvető világnézeti töltésű tételét, így a munkásosztály történelmi küldetésének tételét, az értékelméletet és az értéktöbblet-elméletet, a társadalmi-történelmi folyamat meghatá-

rozottságáról szóló tanítást stb. Az imperializmus ideológusai azt hiszik, hogy ilyen módon végképp elintézhetik a marxizmust mint tudományt.

A pozitivista Marx-hamisítás két irányban bontakozik ki: egyrészt azokban a kísérletekben, amelyek a marxi tanítás egészét tudománytalannak és spekulatívnak kiáltják ki[21], másrészt azokban a törekvésekben, amelyek Marx elméletét pozitivista ideológiakritikának vetik alá, és megpróbálják „bizonyítani", hogy a marxizmus nem más, mint „a tudomány köntösébe öltözött eszkatológia" egyik válfaja.[22] Ehhez az utóbbi irányzathoz tartoznak azok a törekvések is, amelyek Marx lelkialkatából próbálják levezetni a munkásosztály történelmi küldetéséről, a pártról és a proletárforradalomról kifejtett marxi alapgondolatokat. Ez a próbálkozás igencsak groteszk torzításokhoz vezet, amint ezt Arnold Künzli Marx-pszichográfiája ékesen bizonyítja.[23]

Ennek alapján a következő taktikai koncepció bontakozik ki: Egyfelől megtaláljuk Marx tudományos teljesítményeinek „méltatását", amit Oswald von Nell-Breuning híres szavaival jellemezhetünk: „Mi valamennyien Karl Marx vállain állunk."[24] Másfelől a kommunizmus törvényszerű győzelmének elméleti megalapozását, amely Marx és Engels nevéhez fűződik, azzal az ürüggyel próbálják leértékelni, hogy állítólag nem verifikálható, és mint tudománytalan, „ideologikus", spekulatív eszme, a XIX. század naiv fejlődéshitének szellemét árasztja. A marxizmusnak mint „a tudomány köntösébe öltözött eszkatológiának" a kárhoztatása úgyszintén a klerikális és irracionalista hamisítások előtt egyengeti a talajt. Ugyanakkor az imperializmus ideológusai ezt a tételt arra használják, hogy megmagyarázzák a marxizmus rendkívüli vonzóerejét. „A Kommunista Kiáltvány" megjelenésének 125. évfordulóján számos olyan közlemény látott napvilágot az imperialista ideológusok tollából, amely ismételten hangoztatta, hogy a marxizmushoz hasonló tömeghatása csak valamilyen vallásnak lehet.[25]

Az az irányzat, amely a marxi tanítást egy tudományos és egy „ideologikus" részre próbálja osztani, egyszersmind összekapcsolódik a marxizmus antropológiai értelmezésével. Ennek fényében Marx mint az emberi elidegenülés filozófusa jelenik meg.[26] Ezt a sablont átvette a modern revizionizmus, és mindenekelőtt a megvalósult szocializmus ellen vetette harcba.

A szociáldemokratizmus képviselőinek Marx–Engels-hamisítása lényegét tekintve alig különbözik az uralkodó imperialista burzsoázia többi ideológusaiétól. „A szociáldemokratizmus, azaz a szociáldemokrácia jobboldali vezetőinek ideológiája és politikája a mai polgári ideológia és politika egyik változata. Elvi osztályellentét és elméleti szakadék választja el a szocializmustól és a marxizmus–leninizmustól."[27]

A szociáldemokratizmus a munkásosztály befolyása alatt álló részében és minden dolgozóban szociálreformista, illúzórikus elképzeléseket fejleszt ki, ezeket hangoztatja és táplálja, és ezáltal a munkásosztálynak az állammonopolista rendszerbe való integrációját segíti. Ebben áll a szociáldemokratizmus ideológiájának objektív osztályfunkciója, valamint abban, hogy a munkásosztályt „megóvja" a megvalósult szocializmus hatásától és ezt egyben alá is ássa. Ebből ered a szociáldemokratizmus kimondott antikommunizmusa. A szociáldemokrácia jobboldali ideológusai egyetértenek a többi imperialista teoretikussal azt az illuzórikus felfogást illetően, hogy a fennálló tőkés társadalom (noha gyakran már nem is nevezik kapitalistának), korlátlanul fejlődőképes, a valóságos szocializmus pedig – állítják – nem nyújt alternatívát az emberiségnek. Csupán abban különböznek az imperializmus más ideológusaitól, hogy a munkások és a többi dolgozó érdekképviseletének tüntetik fel magukat, és valamiféle „demokratikus szocializmus" koncepcióját hirdetik.

A szociáldemokrácia jobboldali vezetőinek szóhasználatában mind gyakrabban szerepel a szocializmus szó. Ennek két reális oka van. 1. Ez annak a következménye, hogy a munkások és a dolgozók tömegei egyre elégedetlenebbek a tőkés

viszonyokkal. Ez az elégedetlenség a szocialista eszmék hatását erősíti. A „demokratikus szocializmus" terjesztésének az a célja, hogy a kapitalizmus iránti elégedetlenséget olyan vágányra terelje, amely az imperialista rendszert nem veszélyezteti.

2. A szociáldemokratizmus nem töltheti be osztályfunkcióját, a valóságos szocializmussal nem állíthat szembe semmiféle látszatalternatívát, és nem tudja „szociáldemokratizálni" sem a szocialista országokat, sem a kommunista mozgalmat, ha antikommunista céljait nem álcázza a „szocializmus" fogalmával.

A szociáldemokrácia jobboldali ideológusai nem hagyhatják figyelmen kívül Marxot és Engelst, amikor a „demokratikus szocializmus" koncepcióját próbálják közelebbről megindokolni, és akkor sem, amikor a szocializmus valósága ellen intéznek támadásokat. Kénytelenek tisztázni Marxhoz és Engelshez fűződő kapcsolatukat. Bonyolult vállalkozás ez számukra, hisz bármennyit fáradoznak is, hogy Marxot „sútba dobják", vagy „ideológiailag lerázzák magukról", a marxi eszmekincs mindig tovább él az SPD tagságának és híveinek csoportjaiban, az ifjúszocialisták és a szakszervezeti aktivisták körében. Ez a kettősség az SPD-n belül érvényesülő két osztályvonalat tükrözi.

Ez a magyarázata annak, hogy a nyílt ellenségeskedést, amely hosszú időn át meghatározta a szociáldemokrácia viszonyát a tudományos kommunizmus megalapítóihoz, fel kellett váltania az elutasítás rugalmasabb, leplezettebb formájának. Az elutasításnak ezt az új válfaját lényegében egyetlen módszerre szűkíthetjük: Marx és Engels életét és munkásságát két részre osztják, egy elvont-humanista, az osztályokkal szemben látszólag semleges részre és egy forradalmi részre, amely szerintük végzetes eltévelyedést jelentett és ennélfogva elutasítandó. Ez az a sablon, amelybe Marx és Engels egész elméleti munkásságát, valamint politikai tevékenységét belekényszerítik – tehát meghamisítják.

Marx tanítását a „megváltozott kapitalizmus" gyakorlata – szerintük – annyiban cáfolta meg, hogy a tulajdonviszonyok ma már nem jelentik valamely társadalmi rend jellegének alapvető ismertetőjegyét. Következésképpen Marx kijelentései és végkövetkeztetései idejétmúltak.

Ebben az állításban a szociáldemokratizmus osztályfunkciója jut felszínre. A szociáldemokrácia ugyanis szembefordul azzal a követeléssel, hogy az NSZK-ban társadalmasítani kell az alapvető termelési eszközöket, s egyszersmind szembefordul a megvalósult szocializmussal is, amely Marxnak és Engelsnek ezeket az alapgondolatait sikeresen megvalósította, mindez arra szolgál, hogy a „demokratikus szocializmus" demagóg tételét elméletileg úgy igazolják, hogy Marxot – látszólag – nem utasítják el.

A szociáldemokrácia jobboldali ideológusai és az imperializmus többi szószólói közösen támadják Marx és Engels materialista történelemfelfogását, mondván, hogy olyan történelmi fatalizmusról, olyan – úgymond – egyoldalú ökonómiai álláspontról van szó, amely az embereket tehetetlenségre kárhoztatja.

Azt állítják, hogy a kommunizmus törvényszerű voltára, a munkásosztály történelmi küldetésére vonatkozó marxi tanítás spekulatív, a XIX. század naiv fejlődéshitének tett engedmény.

A jobboldali szociáldemokrata ideológusok nézetei tartalmi tekintetben egy vágányon futnak az egyéb polgári marxizmus-hamisításokkal[28], jóllehet a marxizmusnak ez a sajátos interpretációja némi hangsúlyeltolódást kap.

Míg az imperializmus ideológusai nem csinálnak titkot abból, hogy a marxizmust mindenestől elutasítják, és az állammonopolista rendszert nyíltan védelmezik, addig a mai revizionizmus, a kispolgári ellenzéki társadalomkritika és az álbaloldali radikalizmus, amelyek úgyszintén a polgári ideológia módozatai, sajátos nézőpontból közelednek a marxi tanítások felé és kategóriáikat mind az állammonopolista hatalmi

rendszer bírálatára, mind pedig a megvalósult szocializmus rágalmazására felhasználják. A Marxhoz fűződő viszonyuk ennélfogva egyértelműen antikommunista és ezért elkerülhetetlenül hamisításokkal és torzításokkal jár együtt.

Marx és Engels náluk mint nagy humanisták jelennek meg, akik az ember felszabadítását, a XIX. századi dolgozó ember nehéz sorsának javítását tűzték célul maguk elé. Természetesen igaz az, hogy Marx és Engels egész életüket annak szentelték, hogy az emberiséget megszabadítsák a kizsákmányolástól, az elnyomástól, a háborútól és nélkülözéstől. Ám nem az emberek valamiféle utópikus felszabadításáról ábrándoztak, hanem kimutatták, hogy az ember felszabadítása csak a munkásosztály forradalmi harcán, a kapitalizmus megdöntésén és egy új társadalmi rend megteremtésén keresztül lehetséges.

A szociálreformizmus képviselői Marxból és Engelsből, a proletár humanista és proletár forradalmár gondolkodókból osztályszempontból semleges gondolkodókat csinálnak, akiket azután minden további nélkül besorolhatnak a „demokratikus szocializmus" arcképcsarnokába, és akiket ugyanakkor felhasználhatnak a megvalósult szocializmus ellen is. Egyértelműen kiderül ez a törekvés Willy Brandt beszédéből, amelyet Engels születésének 150. évfordulója alkalmából tartott.[29] De ugyanez mutatkozik meg a legújabb jobboldali szociáldemokrata történetírásban is, amely azon fáradozik, hogy a tudományos kommunizmus ily módon „hatástalanított" megalapítóit besorolja valamiféle hagyományos reformista vonulatba. Marxnak és Engelsnek mint osztályszempontból semleges humanistákként való meghamisítása közvetlenül összefügg azzal a beállítással, amelyben Marx és Engels mint a XIX. század gondolkodói jelennek meg. Ez a háttér hivatott hihetőbbé tenni azt a tételt, miszerint Marx és Engels elképzelése „leegyszerűsítette" az emberiség felszabadulásának útját, hiszen nem létezik szükségszerű összefüggés – állítólag a mi századunk a bizonyság erre – a termelési eszközök társadal-

masítása és a szabadság között. Szerintük ez következik Marx – úgymond – egyoldalú ökonómiai történelemszemléletéből, amelyet ráadásul Engels megengedhetetlen módon még jobban „leegyszerűsített".[30]

A polgári ideológia eme változatainak Marx-„interpretációi" bizonyos közös vonásokat mutatnak, ami abból adódik, hogy alapjában véve valamennyi fenti változat kispolgári reakció az imperializmussal és a megvalósult szocializmussal szemben.

A polgári ideológia egyik sajátos válfaja a nemzetközi kommunista mozgalmon belül fejti ki hatását. A hatvanas években jelentkező *mai revizionizmusról* van szó. A revizionizmus újabban a „vissza az autentikus Marxhoz!" jelszavát hangoztatja, és a marxizmus „dogmamentes megújhodásának" követelésével áll elő, miközben feleleveníti a marxi gondolatkincs antropológiai értelmezését és azt állítja, hogy Marx „igazi" filozófiája, az emberi elidegenülés megszüntetésének, az alkotó embernek a filozófiája. Marxnak ezek az – úgymond – autentikus alapgondolatai a revizionizmus szerint a mai marxista–leninista filozófiában elsorvadtak, mivel ez a filozófia dogmatikus módon megmerevedett, következésképpen megújításra szorul.

A mai revizionizmusra jellemző, hogy az elidegenülés és az ember problémáját látszólag osztálytekintetben közömbös módon szemléli, és a marxizmust – hamisan – elvont humanista tanításnak tekinti.

Ezen belül a revizionizmus különböző változatai lépnek színre, arról tanúskodván, hogy a mai revizionisták felfogása is heterogén. Így pl. némelyek a marxi filozófiát olyan módon torzítják el, hogy mint az „egész emberről" szóló idealista, utópikus elméletet értelmezik, amely szerintük egyúttal a szocialista társadalom marxi felfogásának az alapja is.[31] Megint mások azt a koncepciót képviselik, amely szerint Marx autentikus filozófiája nem más, mint „a gyakorlat humanista filozófiája".[32] Ezek a hamisítások alig-alig különböznek egymás-

tól; mindegyikben az a közös, hogy Marxot szubjektivista módon értelmezik.[33]

Nem véletlen, hogy a mai revizionizmus a hatvanas évek elején alakult ki. A társadalmi fejlődés ebben az időszakban egész sor minőségileg új jelenséget hozott létre: a tudományos-technikai forradalmat valamennyi társadalmi hatásával egyetemben. A kapitalizmuson belül megerősödtek az állammonopolista tendenciák, több szocialista országban a szocialista termelési viszonyok győzelmét követően megkezdődött az átmenet a fejlődés új szakaszába, fokozódott a szocialista integráció. Mindezek a jelenségek olyan új kérdéseket vetettek fel, amelyek még elméleti-világnézeti válaszra vártak. A mai revizionizmus érzékelte ezeket a problémákat, de kispolgári és szubjektivista álláspontról válaszolt rájuk.[34]

Az új társadalmi jelenségeknek ebből a látszólag osztálytekintetben közömbös megközelítéséből adódik az, hogy korunkat, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korát, alapvetően tévesen, mint a tudományos-technikai forradalom korszakát határozzák meg. A revizionisták ebből a meghatározásból indulnak ki, amikor korunk alapvető ellentmondását nem az imperializmus és a szocializmus közötti ellentmondásban látják, hanem egyfelől a személyiség alkotóerőinek teljes kibontakozását követelő termelőerők, másfelől az „ipari társadalom" anyagi és szellemi termelésének racionális szervezete közötti ellentmondásban. A mai revizionisták ezáltal semmibe veszik azt az alapvető tényt, hogy a kapitalizmus és a szocializmus termelési viszonyai alapvetően különbözőek osztálylényegüket tekintve és azt állítják, hogy a termelés racionális szervezete lényegéből fakadóan az „ipari társadalom" tekintélyuralmi, és ennélfogva ellenkezik az individuum önmegvalósításával; ez fejezi ki és ez magyarázza szerintük az emberi elidegenülést, amelynek leküzdését harcuk fő feladatának tekintik.[35]

A revizionisták kispolgári-individualista pozíciójának középpontjában egyfajta elvont individuum és ennek önmegvaló-

sítása áll; ebből indulnak ki, amikor az – úgymond – „autentikus marxi gondolatokon" nyugvó „modern marxizmus" köntösében bírálják ugyan az imperializmus bizonyos jelenségeit, de támadásaikat elsősorban mégis a megvalósult szocializmus, valamint a kommunista és munkáspártok stratégiája és taktikája ellen intézik. A valóságos szocializmust bürokratikus megmerevedéssel vádolják, amely az elidegenülés új formáit hozza létre. Mindebben szerintük a szocialista állami tulajdon a hibás és ami ezzel szükségszerűen együtt jár, a termelésnek és a társadalomnak a demokratikus centralizmus elvei szerint való irányítása a munkásosztály pártjának vezetésével. Ez az oka szerintük annak, hogy az individuum nem tudja megvalósítani önmagát. A mai revizionisták a decentralizáció és az önigazgatás receptjét ajánlják az általuk konstruált szocialista elidegenülés leküzdésére.[36] Magyarán szólva ez a következőt jelenti: a szocialista tervgazdaság felváltását a kapitalizmust restauráló piacgazdasági formával, a proletariátus diktatúrájának, a sikeres szocialista építő munka szükségszerű politikai feltételének megszüntetését.

A revizionisták saját „szocializmus-modelljüket" állítják alternatívaként a megvalósult szocializmussal szembe, és ezt a modellt Marxra hivatkozva próbálják filozófiailag alátámasztani. Az individuum önmegvalósításának – mint a korszak központi kérdésének, amelyet úgymond, csak az önigazgatás nyújthat – talaján állva Marx ember-képét egyfajta osztálytekintetben közömbös, antropológiai humanizmus szellemében értelmezik. Eszerint Marxnál az ember „alkotó gyakorlati lény", amelyet csak saját maga határoz meg és nem objektív törvények determinálnak. Az ilyen törvények ugyanis – szerintük – állítólag lehetetlenné teszik az ember „szabad cselekvését". Ennek az embernek a krédója minden fennállónak, elsősorban a szocialista valóságnak a kíméletlen bírálata. Ezen a ponton leplezetlenül kitűnik az „autentikus Marx-interpretáció" ellenforradalmi természete.

A dialektikus materializmust elutasítják, mert a természet

és a társadalom objektív törvényeinek létezéséből indul ki, és ezért mindenfajta szubjektivizmusnak és kispolgári anarchizmusnak az ellensége. A dialektikus materializmus helyét „a teljes ember filozófiája", illetve a humanista praxis-filozófia tölti be mint Marx állítólag igazi filozófiája, jóllehet valójában mindez homlokegyenest ellenkezik Marx és Engels nézeteivel. A revizionisták elméleti kiindulópontja nem a tudattól függetlenül létező anyagi valóság, mint Marx, Engels és Lenin koncepciójában, hanem egy történelmietlen és osztálytekintetben közömbös módon értelmezett ember mint „szabad gyakorlati lény". Ezt a nézetet Marx korai írásainak, különösen az 1844-es „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-nak szubjektivista módon eltorzított értelmezésére alapozzák.

A modern revizionizmus semmi esetre sem az a „modern marxizmus" tehát, amelynek előszeretettel tünteti fel magát, hanem a munkásmozgalmon belüli polgári ideológia. Valódi lényegét álmarxizmusának köpenyébe rejti. Ezért objektíve, azaz egyes képviselőinek szubjektív nézeteitől függetlenül a kommunista mozgalom ideológiai fellazítását szolgálja. Ennyiben a mai revizionizmus lényege és funkciója, a revizionizmus Marx–Engels-hamisításait is beleértve, szorosan összefügg a szocializmus és a kapitalizmus világméretű küzdelmével.

A revizionizmus tevékenysége elsősorban a marxizmus–leninizmus és a kommunista pártok elméleti bomlasztására, s ezen keresztül az ellenforradalom szellemi előkészítésére irányul. A mai revizionizmus az imperialista burzsoázia cinkosa.

Említésre méltó ebben a vonatkozásban, hogy az NSZK az utóbbi években a revizionista írások kiadásának és terjesztésének centrumává fejlődött. A német nyelvű szerzők termékeit egészítik ki azzal, hogy sebtében lefordítják és megjelentetik a mai nemzetközi revizionizmus írásait, valamint újra kiadják a régebbi revizionista irodalmat.

Szoros összefüggés áll fenn a mai revizionizmus és a *kispolgári ellenzéki társadalomkritika* között. A kispolgári hu-

manizmus talaján állva mindkettő élesen bírálja az állammonopolista rendszer ellentmondásait.[37] Az imperializmust elsősorban az a vád éri, hogy deformálja és durván megsérti az emberi személyiséget. De minthogy a bírálat az „ipari társadalom" elméleteiből indul ki, elvonatkoztat a polgári társadalom osztálylényegétől és ezért a kapitalizmus lényegi ismertetőjegyeit olyan jelenségekké értelmezi át, amelyek minden „ipari társadalomra", tehát a szocializmusra is jellemzők. Rezignáció, pesszimizmus és kiuttalanság jellemzi ezt a kispolgári kritikát. Ennek mélyebb okai abban a felfogásban keresendők, miszerint a munkásosztály beilleszkedett a tőkés rendszerbe, illetve abban, hogy a megvalósult szocializmust a kispolgári kritika antikommunista módon elutasítja. Tipikus továbbá az is, hogy a kispolgári kritika felveszi magába a marxizmus bizonyos gondolatmeneteit, terminusokat kölcsönöz Marxtól, és a polgári felfogások rendszerébe integrálván, szükségképpen eltorzítja azokat.

Hatékonyságát tekintve az utóbbi években az úgynevezett frankfurti iskola „kritikai elmélete" játszotta a főszerepet ezen az áramlaton belül.[38] A „kritikai elméletet" a polgári ideológusok és a revizionisták egyaránt „neomarxizmusként" értékelik. Ez a magyarázata annak, hogy a frankfurti iskola hatással volt a baloldali radikális diákságra és hogy egyik-másik elméleti modelljét más polgári és revizionista ideológusok is átvették.

A frankfurti iskola képviselőinél a marxizmus eszméinek értelmezését lényegében az határozza meg, hogy a társadalom kritikai elméletének szószólóiként lépnek fel. Ennek megfelelően a marxi tanítást, mely a természetet és a társadalmat átfogó világnézetet ad, egyfajta kritikai társadalomelméletre szűkítik, és megfosztják materialista alapzatától. A marxi történelemfelfogás lényegét abban látják, hogy a politikai gazdaságtan kritikája megfosztja a tőkés viszonyokat attól a hamis látszattól, hogy azok természetesek, és kimutatja, hogy e viszonyok csupán az emberi tevékenység eldologiasodott for-

mái. Ezáltal a marxizmust olyan kritikai elméletre korlátozzák, amelynek az a feladata, hogy a fennálló tőkés viszonyok minden pozitív tudati tükröződését mint illuzórikusat leleplezze.[39] Ennek a koncepciónak felel meg az is, hogy a materialista dialektikát a társadalomra korlátozzák és mint idealista szubjektum-objektum dialektikát értelmezik.

Ebből a nézőpontból az Engels által kidolgozott átfogó materialista dialektika, mint a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb fejlődéstörvényeinek tudománya, úgy jelenik meg, mint a marxi „kritikai elmélettől" való elhajlás.[40]

Márpedig az effajta interpretáció semmibe veszi mindazokat a dokumentumokat, amelyek azt tanúsítják, hogy Marx és Engels nézetei a materialista dialektikáról mint a természetet és a társadalmat átfogó világnézetről, elvileg megegyeztek.[41]

A tudományos kommunizmus megalapítói között konstruált ellentmondás teremt alapot arra az esztelen szemrehányásra, amely a marxista–leninista filozófiát éri, mondván, hogy ez ellentmond Marx eredeti szándékainak, mert a szocializmus felépítésének elméleti fegyvere, és a szocialista valóságot nem egy átfogó kritikai alapról vizsgálja. Innen ered, hogy a „kritikai elmélet" képviselői a marxista–leninista filozófiát „apologetikus ideológiaként" bélyegzik meg.

Miként a polgári ideológiát általában, éppúgy a „kritikai elmélet" képviselőit is az antikommunizmus, a megvalósult szocializmus elutasítása jellemzi; a szocializmust többnyire mint „totalitárius" rendet utasítják el. Marxot, akit valamiféle osztálytekintetben közömbös humanizmus szellemében meghamisítottak, rendszerint szembeállítják a valóságosan létező szocializmussal és azt állítják, hogy a marxi szocializmus a valóság fényében utópiának bizonyul[42], vagy azt még majd a jövőben kell megvalósítani.[43] A „kritikai elmélet" képviselői és a mai revizionisták összetalálkoznak abbeli törekvésükben, hogy a szocializmust – Marxra hivatkozva – a tagadás po-

zíciójából bírálják, és a marxizmust úgy értelmezik, mint mindenfajta társadalmi viszony, mindenekelőtt a szocialista társadalmi viszony kritikai elméletét.

A frankfurti iskola képviselőire jellemző az is, hogy revízió alá próbálják venni a munkásosztály történelmi küldetésének tételét. Koncentráltan tükrözi ezt a törekvésüket az az unosuntalan hangoztatott állítás, hogy a mai munkásosztály a magas szintű termelékenység bázisán integrálódott a tőkés rendszerbe, s ennélfogva a forradalmi elmélet immár nem vonatkoztatható rá.[44]

Ezek a nézetek, minthogy messzemenően „kritikai" köntösben jelentkeznek, a múltban sem maradtak és ma sem hatástalanok az értelmiség és a diákság csoportjaira, valamint a revizionizmus és a balos radikalizmus erőire. Különösen a befolyásuk alatt álló diákság köreiben ébresztettek az ötvenes és hatvanas években kritikai szellemet az imperialista rendszerrel szemben. Ezenközben gyakran használták a marxi terminusokat. Elsősorban mégis a frankfurti iskola látszatmarxizmusa volt az, amely a baloldali radikális diákságot jelentős mértékben befolyásolta.

Az imperialista uralmi rendszerrel való gyakorlati összeütközések során a diákmozgalom csakhamar differenciálódott, egy része átlépte a „kritikai elmélet" által húzott határokat, és csatlakozott a forradalmi munkásmozgalomhoz. A kispolgári ellenzéki társadalomkritika ennyiben átmeneti szakasznak bizonyul, amelyen az értelmiség baloldali részének át kell mennie, hogy eljusson a forradalmi munkásmozgalomhoz. Ezt a szerepét azonban semmi esetre sem szabad túlbecsülni. Egészét tekintve a polgári ideológia eme változatában a negatív oldal dominál. Jogos tehát az a megállapítás, hogy végeredményben ez a társadalomkritika a polgári rendszert erősíti. A kommunista mozgalom és a szocialista országok ellen irányuló imperialista stratégia egészén belül az ideológiai aknamunka eszközeként szerepel. Ezt mutatja a mai revizioniz-

musra gyakorolt hatása is; e hatás valódi funkcióját az iskola pszeudo-marxizmusával álcázzák.

Különösen szoros kapcsolat áll fenn a frankfurti iskola és a *balos radikalizmus* között, amelyet mind filozófiai alapelveit, mind a marxi eszmékhez fűződő viszonyát illetően nagymértékben meghatároz a kritikai elmélet és egyszersmind a mai revizionizmus felfogása is. És fordítva is, a „kritikai elméletben" és a modern revizionizmusban egyaránt kimutathatók a balos radikalizmus hatásai; a határok elmosódnak.

A balos radikalizmus, amely a munkásmozgalomban mint „baloldali" opportunizmus (anarchizmus, trockizmus és maoizmus) jelenik meg, a hatvanas évek közepe táján bontakozik ki, mindenekelőtt a diákság és a tanulóifjúság mozgalmában, amelyhez fiatal munkások is csatlakoztak, és az „új baloldal" tekintélyellenességében mutatkozik meg.

A radikális balos diákság hangadó ideológusai, akik a hatvanas években némi szerepet játszottak és részben játszanak még ma is, többnyire marxistáknak adták ki magukat, és balos nézeteiket Marxszal próbálták alátámasztani.

Marx balos radikális megközelítésének megvan a maga sajátszerűsége: a balos radikalizmus szubjektivista, voluntarista és a tömegek spontaneitását magasztaló alapállása nyomja rá a bélyegét. Ez az ideológia lényegében azt a mélységes elégedetlenséget fejezi ki, amellyel az értelmiség, a diákság, a tanuló ifjúság és a tanoncok bizonyos körei az imperialista uralkodási rendszer jelenségeit, széles körű manipulációs tevékenységét, látszatdemokráciáját és fogyasztói ideológiáját kísérik. Ugyanakkor kifejezésre jut benne az is, hogy ezek a körök olyan alternatívát keresnek, amelyet szembeállíthatnak az imperializmus rendszerével. Mindennek az az alapja, hogy a hatvanas évek közepe óta a tőkés társadalom ellentmondásai mind nyilvánvalóbban éleződnek, ami többek között az oktatási intézmények válságában jutott kifejezésre.

A mai balos radikális ideológia lázadást jelent az emberi személyiség elnyomásának minden nyílt és leplezett for-

mája ellen, a kapitalista rendszer elnyomó intézményei, szervezetei és tekintélyei ellen. Ez az ideológia mindennemű tekintélyt, intézményt, szervezetet stb. represszívnek nevez és elítél, megszüntetésüket követeli, mert összeegyeztethetetlennek tartja az egyes ember és a tömegek kezdeményezésének teljes kibontakozásával.

Jellemző, hogy a polgári társadalom intézményeivel szemben táplált ellenérzést – megfosztván először is osztálylényegétől – olyan ellenérzéssé abszolutizálják, amely *mindennemű* intézményre, szervezetre és tekintélyre vonatkozik. A polgári állam intézményeit éppúgy bírálják tehát, mint a szocialista állam intézményeit, és minden megkülönböztetés nélkül az „establishment"-ről beszélnek. A munkásosztály szervezeteit, elsősorban a marxista–leninista pártokat egy kalap alá veszik a polgári pártokkal.[45] Kétségtelen, hogy az „ipari társadalom" elméletei, amelyek előmozdítják a kapitalizmus és a szocializmus osztályszempontból semleges felfogását, itt is éreztetik hatásukat. A balos radikális ideológiára jellemző, hogy felmagasztalja a tömegek spontaneitását, és szemben áll a forradalmi proletárszervezettséggel és fegyelemmel. Ennek alapján elítéli a kommunista pártokat, amelyek a demokratikus centralizmus elvére épülnek, a megvalósult szocializmust pedig bürokratikus, a tömegek kezdeményezőkészségét elfojtó rendszerként rágalmazzák. Ennek elméletileg az az oka, hogy a forradalmi fegyelmet a bürokráciával azonosítják. A demokráciát és a spontaneitást hasonlóképpen egy lapon említi.

A balos radikalizmus egyik fontos ismertetőjegye tárul fel ebben: antikommunizmusa. Különösképpen érvényes ez a trockizmusra és a maoizmusra, mint a mai balos radikalizmus hangadó irányzataira. A balos radikalizmusra jellemző továbbá, hogy nem hisz a munkásosztály erejében, a munkásosztály szerinte beilleszkedett a kapitalista rendszerbe, és hogy túlbecsüli az értelmiséget mint a rendszeren túlmutató élcsapatot.

E felfogások lencséjén keresztül Marx és Engels legfonto-

sabb alapgondolatai torzulnak el. A marxizmus klasszikusait gyakran magyarázzák olyan értelemben, mintha a pártot a tömegek spontán harcában kialakuló szervezetnek és nem öntudatos osztálypártnak tekintették volna. Szorosan összefüggnek ezzel azok a hamis ábrázolások, amelyekben Marx és Engels úgy szerepelnek, mint a proletár osztálytudat spontán kialakulásának szószólói, és mint annak a nézetnek a képviselői, amely szerint a pártnak nem feladata a szocialista ideológia összekapcsolása az osztállyal, azaz a munkásosztály vezetése.

Ezek az interpretációk rendszerint együtt járnak azzal, hogy Marx és Engels tanításait szembeállítják az új típusú párt későbbi lenini koncepciójával, illetve a marxista–leninista pártokkal, és ezeket a pártokat mint „elbürokratizálódott apparátusokat" becsmérlik.[46]

Ugyanez az alapállás mutatkozik meg a balos radikalizmus ideológusainak az állammal kapcsolatos állásfoglalásában. Amikor az állam kérdésében közvetlenül Marxra hivatkoznak, akkor a marxi nézeteket itt is eltorzítják, mintha Marx a Párizsi Kommün elemzése során, a „Polgárháború Franciaországban" című művében, a decentralizációt a központi államhatalom megszüntetésének értelmében fogta volna föl az új proletárhatalom feladatát, mintha a termelők önigazgatását és a tömegek spontaneitását semmiben sem korlátozó közvetlen tanácsdemokráciát tekintette volna a célnak.[47]

A balos radikalizmus ideológusai azután ezt az állítólagos marxi „eszményt" állítják szembe a valóságosan létező szocialista állammal, amelyet „bürokratikusnak" bélyegeznek. A spontaneitás-elmélet torzító lencséjén keresztül gyakran a marxi forradalom-elméletet is olyan mechanikus elnyomorodási elméletként értelmezik, amely szerint a munkásokat az anyagi, fizikai nyomor kényszeríti bele a forradalomba. Minthogy pedig ma ez már nem igaz, arra következtetnek, hogy a munkásosztály integrálódott a tőkés rendszerbe, következésképpen már nem lehet a forradalom vezető ereje.[48]

„A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai"-ban Marx olyan kijelentéseket tett, amelyeket a spontaneitás-elmélet alapján úgy értelmeznek, mintha Marx lehetségesnek tartotta volna, hogy a termelés tudományos forradalmasodásának folyamatában a kapitalizmus automatikusan összeomlik. Ennélfogva a tőkés rendszer leküzdésének döntő ereje a tudományt reprezentáló értelmiség.[49]

A balos radikális diákmozgalom ideológusainak Marx-képe éppoly ellentmondásos, mint az egész mai balos radikális ideológia. Egyrészt kifejezésre jut benne, hogy a baloldal bizonyos erői szeretnék feltárni és tisztázni az állammonopolista kapitalizmusban zajló folyamatok mélyebb összefüggéseit és okait, és ennyiben úton vannak a forradalmi munkásmozgalom felé. De egészében véve a balos radikalizmus negatív hatása van túlsúlyban. A balos radikális ideológia azáltal, hogy antikommunista tevékenységet fejt ki és ezt Marxszal álcázza, félrevezeti a haladó erőket, és megakadályozza, hogy csatlakozzanak a munkásmozgalomhoz. Végeredményben tehát a rendszert szilárdító tényező, azaz a polgári ideológia sajátos válfaja, amely szintén kiveszi részét a kommunista világmozgalom és a szocialista közösség országai ellen irányuló ideológiai aknamunkából.

Ez a differenciált értékelés természetesen nem érvényes a mai trockizmusra és a maoizmusra, amely a nemzetközi kommunista mozgalmon belüli szakadár ideológiának bizonyult, és amely ugyanakkor szüntelenül erősíti a diákság balos radikalizmusának a rendszert szilárdító funkcióját.

A Marx–Engels-hamisítások különböző irányzatainak jellemzése után most már megállapíthatjuk, hogy a polgári ideológia, ha be akarja tölteni osztályfunkcióját, kénytelen állást foglalni Marxszal és a marxizmussal kapcsolatban. Bármiről legyen is szó, akár arról, hogy a szocializmus valóságával kiagyalt alternatívákat állítsanak szembe, a termelési eszközök magántulajdonán nyugvó rendszert pedig korlátlanul rugalmasnak ábrázolják, akár arról, hogy behatoljanak a

kommunista mozgalomba és a valóságos szocializmusba, és ideológiailag bomlasztó tevékenységet fejtsenek ki, akár pedig arról, hogy integrálják a tőkés rendszerrel szembeni kispolgári ellenzéket – minden esetben számolniuk kell Marxszal, nem kerülhetik meg a marxizmus megfelelő „értelmezését" és az ideológiai osztályharcban való felhasználását. A polgári ideológia válsága és ezzel együtt az ún. marxológia válsága nyilvánul meg abban, hogy ez a kényszer egyre erősebb lesz. Ez a válság lényegét tekintve abban áll, hogy a polgári ideológia egyre kevésbé képes realizálni osztályfunkcióját, azaz egyre kevésbé képes:[50]

először is védelmezni és ideológiailag biztosítani a történelmileg meghaladott tőkés társadalmi rendet;

másodszor is tagadni azt, hogy korunk a szocializmusba való világméretű átmenet korszaka és e helyett úgy ábrázolni a történelmet, mint a kapitalizmus számára „a jövő felé nyitott" folyamatot;

harmadszor alternatívákat kifejteni a valóságos szocializmussal szemben, a szocializmust és a kommunista világmozgalmat pedig ideológiailag aláásni, hogy ilyen módon ellenforradalmi folyamatokat indítson el, és ezzel az imperializmus javára változtassa meg a nemzetközi erőviszonyokat.

A maoizmus antileninista, szovjetellenes ideológiája és politikája, amely a kommunista világmozgalom megosztására irányul, fokozódó mértékben támogatja az imperializmust.

A polgári ideológia tehát egyre kevésbé képes betölteni osztályfunkcióját, ami nem véletlen, hanem olyan objektív tényezők eredménye, amelyeket a polgári ideológia mind kevésbé tud befolyásolni. Mindenekelőtt: növekszik a szocialista országok közösségének ereje, amely a történelmi haladást testesíti meg, és ezért megfelel a munkásosztály és a dolgozó tömegek alapvető érdekeinek; fokozódik az imperialista rendszer belső bizonytalansága, ami abból adódik, hogy a kapitalizmus alapvető antagonisztikus ellentmondásai törvényszerűen éleződnek. A dolgozók nap mint nap tapasztalják a tő-

kés rend történelmileg túlhaladott voltát. Mindehhez csatlakozik az a tény is, hogy a nemzetközi erőviszonyok mindjobban eltolódnak a szocializmus javára.

Ezeknek a tényezőknek a hatása végül is véglegesen erősebb a polgári érvelés minden fajtájánál és ugyanakkor semmiféle visszájára fordított Marx, semmiféle tetszőleges „interpretáció" és a polgári ideológiának a jó előre meghamisított Marxszal való semmiféle álcázása nem béníthatja meg az előbb említett progresszív folyamatokat. Ellenkezőleg, a fejlődés dialektikája a polgári ideológusokat elkerülhetetlenül dilemma elé állítja, zsákutcába juttatja azokat a próbálkozásaikat, hogy Marxot kijátsszák a valóságos szocializmus és a kommunista munkásmozgalom ellen, hisz a valóságos szocializmus egyet jelent Marx és Engels eszményeinek eleven valóra váltásával, a marxizmus–leninizmus gyakorlatával.

A társadalmi fejlődés mint törvényszerű folyamat. Marx és Engels felfogása a társadalmi fejlődés törvényszerű voltáról és e felfogás meghamisítói

Korunk ideológiai osztályharcaiban fontos helyet foglal el a történelmi folyamat okainak, hajtóerőinek és törvényeinek kutatása. Ebben az összefüggésben fokozott jelentőségre tesz szert a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségének marxi-engelsi elmélete. Ezt mindenki belátja, aki tudja, hogy milyen szerepet tölt be ez a probléma a marxizmus–leninizmuson belül.

Rendkívüli hordereje volt annak a tudományos felfedezésnek, amely kimutatta, hogy akárcsak a természetben, az emberi társadalomban is objektív törvények működnek. Ez a felfedezés széttépte a történelmet és a politikát oly sokáig burkoló misztikus fátylat, és megteremtette a lehetőséget a társadalmi fejlődés és az emberi cselekvés okainak megismerésére, valamint a világ aktív és tudatos megváltoztatására. Marx „megmutatta az utat a történelemnek mint egységes, roppant sokoldalúságában és ellentmondásosságában is törvényszerű folyamatnak a tudományos tanulmányozásához"[1] – írta Lenin –, méltatva a társadalomelméletben végrehajtott marxi forradalmat.

Ezt a nagy jelentőségű felfedezést az tette lehetővé, hogy Marx és Engels következetesen állást foglaltak a munkásosztály, az egyetlen osztály mellett, amelynek alapvető érdeke fűződött ahhoz, hogy leküzdje a kizsákmányolás és az elnyomás minden formáját és gyökeresen új társadalmi rendet teremtsen. A munkásosztálynak tudományosan megalapozott elméletre volt ehhez szüksége. Ennek az elméletnek a megalkotása egyet jelentett a társadalmi mozgás és fejlődés ob-

jektív törvényszerűségeinek feltárásával, és – erre alapozva – annak bizonyításával, hogy a tőkés rend bukása elkerülhetetlen, és a történelem szükségképpen a szocialista és kommunista társadalomba való forradalmi átmenet felé halad.

A szocializmus győzelmének törvényszerűségét Marx és Engels a dialektikus és a történelmi materializmus alapján bizonyították, ez a gondolat egész életművüket átszövi. Ékes bizonyság erre minden értékelésük a történelem múltbeli, mai és eljövendő eseményeiről és folyamatairól. S a történelem folyamata hathatósan alátámasztotta tudományos társadalomelméletük helyességét. Alig hetven év telt el a „Kommunista Kiáltvány" megjelenése óta, amikor 1917 októberében az orosz munkások és parasztok megdöntötték a kapitalizmust, és marxista–leninista pártjuk vezetésével megteremtették az emberiség történelmében az első szocialista állami és társadalmi rendet. Azóta még sok más nép követte őket ezen az úton. A szocializmus fokozott mértékben rányomja bélyegét a világ fejlődésére. A kapitalizmus pedig mély, általános válságban van. A történelem gyakorlata bizonyítja: korunk a kapitalizmusból a szocializmusba való *törvényszerű* átmenet kora.

A társadalmi-történelmi folyamat objektív törvényszerűsége, amelyet Marx és Engels tárt fel, felbecsülhetetlenül jelentős a munkásosztály és a munkásosztály marxista–leninista pártja számára.

Egyfelől a forradalmi munkásmozgalom olyan szilárd világnézeti alapot nyert ezzel, amely bizonyosságot nyújt a burzsoázia fölötti végső győzelemről. A győzelemnek ez a biztos tudata természetesen nem azon alapszik, hogy a szocializmust mint valami természeti esemény eljövetelét várjuk. Ellenkezőleg, a társadalmi fejlődés törvényszerű voltának marxi–engelsi tanítása magában foglalja az emberek aktív tevékenységét. Igaz ugyan, hogy a szocializmus győzelme szükségszerű és ezért elkerülhetetlen, de csak a dolgozók forradalmi harcának eredményeként, a munkásosztálynak és a munkásosztály pártjának a vezetésével lehetséges. A szubjektív tényező, a

munkásosztály és a dolgozó emberek tudatossága, döntő szerepet játszik az osztályellenség legyőzésében. De a proletárforradalmárok éppenséggel győzelmük elkerülhetetlenségének tudatából merítenek erőt és bizakodást harcukban.

Másfelől a társadalmi élet általános törvényeinek felfedezése jelenti azt a tudományos alapot, amelyre a munkásosztály harcának, a politikai hatalom meghódításának és az új társadalmi rend felépítésének stratégiája és taktikája épül. Marx és Engels felismerései a társadalmi folyamatok törvényeiről és hajtóerőiről lehetővé teszik, hogy az osztályharc meghatározott szakaszában előre lássuk a fejlődés irányát, a legfontosabb tendenciákat, a különböző osztályok és rétegek szerepét és valószínű magatartását. A munkásosztály pártja ennek alapján tudományosan megalapozott stratégiát és taktikát dolgozhat ki, megállapíthatja a mindenkori alapvető politikai célkitűzést, meghatározhatja lehetséges szövetségeseit és kiválaszthatja a megfelelő taktikai eszközöket és módszereket. A társadalmi fejlődés törvényszerű voltával kapcsolatos marxi–lenini elmélet napjainkban különösen nagy világnézeti és gyakorlati-politikai jelentőségre tesz szert. Hiszen ez az elmélet szilárd, rendíthetetlen alapot teremt annak a tudományos belátásnak, hogy a mai osztályharcban elkerülhetetlen a kapitalizmus bukása és a szocializmus győzelme az imperializmus felett; ezért ez az elmélet a Szovjetunió, a szocialista közösség és a kommunista világmozgalom sikeres politikájának egyik fontos feltétele.

A társadalmi fejlődés törvényszerűségének kérdése semmi esetre sem korlátozódik valamiféle pusztán elméleti vitára, hanem az osztályok és rétegek alapvető érdekeit érinti. Ez a kérdés áll napjaink ideológiai vitájának középpontjában és ennélfogva számottevő helyet kap a Marx–Engels-hamisítók koncepcióiban is. A „marxológia" különböző irányzatai a társadalmi fejlődés törvényszerűségének marxi–engelsi tanítását sokféleképpen „értelmezik"; ezek közül a következő tipikus változatok tűnnek ki:

Az imperializmus ideológusai, beleértve a szociálreformista ideológusokat is, Marxot spekulatív gondolkodónak próbálják beállítani, és tévesnek tartják a történelemről mint természettörténeti folyamatról szóló marxi elméletet, amely szerintük a XIX. században „a naiv fejlődéshitének" rabja.

Ezen nincs mit csodálkozni. Hiszen a burzsoáziának és ideológusainak, ha a tőkés rendszer fennmaradását mind politikailag, mind világnézetileg biztosítani akarják, különleges érdekük fűződik ahhoz, hogy megkérdőjelezzék a társadalmi fejlődés törvényszerű voltát. Éppen ezért minden erejükkel tagadni próbálják a kapitalizmusból a szocializmusba való világméretű átmenet törvényszerű folyamatát, és ezen a ponton különösképpen Marx meghamisításán fáradoznak.

A társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségének marxi elméletét torzítja el az a másik irányzat, amely elsősorban a mai revizionizmushoz fűződik. Ez az irányzat szorosan összefügg azzal a kispolgári-szubjektivista reakcióval, amelyet a revizionistákban vált ki a kormányzó kommunista és munkáspártok politikája, azoké a pártoké, amelyek a szocialista és kommunista társadalom építése során nemcsak elismerik, hanem tudatosan fel is használják a szocializmus objektív törvényeinek létét. Az új társadalmi rendet mint a szabadság birodalmát csak ezen az úton lehet kialakítani.

A revizionisták ezt az elméleti és politikai beállítottságot támadják, amikor azt állítják, hogy a társadalmi és történelmi determinizmus eszméje ellentmond az ember mint szabad lény marxi felfogásának, és dogmatikus elhajlást jelent attól az „autentikus" marxizmustól, amelyet a revizionisták mindhiába próbálnak „helyreállítani". Ezzel párhuzamosan hangoztatják, hogy a történelmi folyamat természettörténeti jellege – Marx és Engels véleménye szerint – a szocializmusban eltűnik. Ennélfogva a marxizmus–leninizmus felfogása, hogy tudniillik a szocializmusban is objektív törvények hatnak, az emberi szabadságot korlátozza. Politikai következményeiket tekintve ezek az állítások a kommunista pártok és a szocialista államhatalom ellen irányulnak.

1. A SZOCIALIZMUS GYŐZELMÉNEK TÖRVÉNYSZERŰ VOLTA – MARXI „PRÓFÉCIA"?

A polgári ideológusokat semmi sem zavarja jobban, mint Marx és Engels tudományosan megalapozott előrejelzése a szocializmus és a kommunizmus győzelmének törvényszerűségéről. Ezért görcsösen próbálják „bizonyítani", hogy Marx és Engels eme megállapítása nem tudományos előrejelzés, hanem „prófécia". Persze, ez az igyekezetük rendkívül furcsán hat akkor, amikor bárki láthatja, hogy a világ úgy változott meg, ahogyan Marx és Engels előre megmondták. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a nemzetközi erőviszonyok gyorsuló eltolódása a szocializmus javára! Mi hát ebben a „prófécia"? A kapitalizmus apologétáinak minden jóslata viszont hamisnak bizonyult, mivel ellentmondott az objektív valóságnak.

És mégis, a polgári ideológusok újra és újra erőltetik az objektív társadalmi fejlődéstörvények nem-létezésének tételét és ebből vezetik le a „próféta" Marxról szóló régi mesét. Ma elsősorban a szociálreformizmus képviselői hangoztatják ezt a tételt. A szociálreformizmus ideológusait a valóságosan létező szocializmus előretörése és a szocialista eszmék növekvő vonzóereje arra kényszerítette, hogy újból előkotorják az elmúlt évtizedek során ad acta tett szocializmus-fogalmukat. Ez mutatkozik meg abban, hogy fokozott mértékben népszerűsítik a „demokratikus szocializmus" jelszavát mint a szocialista országok társadalmi viszonyainak állítólagos alternatíváját. Ezenközben a szociáldemokratizmus szószólói szánt szándékkal arra törekednek, hogy minden kapcsolatot megszakítsanak a marxi–engelsi tudományos szocializmussal. A történelmi materializmussal, amely abból indul ki, hogy a társadalomban is léteznek és működnek objektív törvények, és a szocializmust a társadalmi fejlődés törvényszerű eredményeként indokolja, szembeállítják a maguk „szocializmusát" mint az emberi együttélés elvont etikai eszményét. Ez a felfogás, amelynek az újkantiánus revizionizmus a forrása, határozot-

tan elutasítja a szocializmus tudományos megalapozásának lehetőségét és szükségességét. Ezzel szemben azt a véleményt hangoztatja, hogy a „demokratikus szocializmus" alapja az olyan etikai, általános emberi „alapértékekben" rejlik, mint amilyen a szabadság, igazságosság, szolidaritás. Ám ezeknek az elveknek az eredetét és létét nem lehet tudományosan alátámasztani.

Az emberi „alapértékek" mögött meghúzódó politikai célkitűzés azon a beismerésen nyugszik, hogy a kapitalizmus még nem valósította meg a szabadságot, egyenlőséget, egyenjogúságot, szolidaritást stb. A reformizmus számol a kapitalizmus egynémely szemetszúró fogyatékosságával és az a rendeltetése, hogy visszatartsa a haladó erőket a rendszer leküzdésére irányuló harcoktól. A szociálreformista ideológusok nyilván maguk sem gondolnak arra, hogy ezt az elvont eszményt a jelenlegi imperialista rendszer valaha is megvalósítja, hisz azt követelik, hogy *minden* ember szakadatlanul törekedjék e cél felé, amelyet – az ő szavaik szerint – sohasem lehet teljesen elérni.[2]

A proletariátus tudományos világnézetét, amelyet Marx és Engels alapoztak meg, felváltja tehát egy idealista, látszólag minden osztálytartalomtól mentes polgári elmélet. A szociálreformizmus ideológusai, hogy elméletileg alátámaszthassák ezt a polgári alternatívát a tudományos szocializmussal szemben, a tudomány és a világnézet, a tudomány és az ideológia sematikus különválasztásához nyúlnak vissza, amit a századforduló táján az újkantianizmus és később a neopozitivizmus hirdetett. Azt remélik, hogy ennek segítségével végképp megdönthetik az objektív társadalmi törvények létezéséről szóló tanítást.

A szociálreformizmus képviselői szerint vannak olyan világnézeti és ideológiai kérdések, amelyekről politikai párt nem mondhat semmit és nem is szabad semmit mondania; ezeknek a kérdéseknek a körébe tartozik szerintük az is, hogy elfogadják-e a társadalmi fejlődés objektív törvényei-

nek működését. Így pl. Willi Eichler, Marx és Engels felfogásával homlokegyenest ellenkező módon úgy véli, hogy a történelem nem törvényszerűségek alapján, „legalábbis nem tudományosan megismerhető"[3] törvényszerűségek alapján zajlik. Másutt a „szocializmus történeti »természetileg szükségszerű« eljövetelének látszólag tudományosan megalapozott meggyőződésé"-ről[4] beszél. Ebből látjuk, hogy a szociálreformizmus elutasítja a tudományosan megalapozott politikát és a tudományosan megalapozott szocialista célkitűzést, és átutalja a világnézet körébe; világnézet alatt pedig filozófiai spekulációkat és hitkérdéseket értenek. „És ki fogja előre megmondani és előre megtervezni" – kérdezi Eichler – „hogy mit kellene tenni az egész emberiségnek, hogy olyan állapothoz jusson, mely méltó hozzá? Nem kell-e azt mondanunk, hogy ez – elvileg – túl nagy követelmény megismerő, akaró, alkotó és nevelő képességünkkel szemben".[5] Ily módon a tudománytól, az ember megismerő tevékenységétől megtagadják a világ megismerésének és megértésének képességeit, elvitatják, hogy ezek a képességek a társadalmi valóság megváltoztatásának eszközeiként működhetnek.

Mekkora tehetetlenségre kárhoztat ez a felfogás, amikor elutasítja az objektív társadalmi törvények létét, elismerésüket és az ebből adódó végkövetkeztetéseket pedig a hit ügyének és „történelmi fatalizmusnak" kiáltja ki! És ez az a pozíció, ahonnan támadásokat intéznek a marxi–engelsi tudományos elmélet és módszer ellen.

Ám ez az eljárás nemcsak a szociálreformizmus képviselőit jellemzi, hanem az imperializmus többi ideológusát is. Hogy a marxi életművet egy tudományos-empirikus és egy spekulatív-utópikus részre oszthassák, először is az „objektivitás" látszatát próbálják kelteni. Ennek jegyében „megerősítik", hogy a tudományos módszerek használata révén Marx és Engels jelentékeny teljesítményt nyújtott a társadalomtudomány területén. Egyszersmind azonban azt állítják, hogy ettől a „tudományos" módszertől – értsd: empirikus megfi-

gyelés, leírás és hipotetikus magyarázat – olykor eltértek. Úgymond elhagyták a „tiszta tudomány" talaját és a történelmi haladásban hittek, vak bizalmat helyeztek a tudomány ama képességébe, hogy előre jelzi a történelem menetét és nem hagytak helyet semmi kétségnek saját személyes értékítéleteik helyességét illetően.[6] Manapság széles körben elterjedt ez az „ítélet" Marx és Engels tudományos elméletéről és módszeréről, és már itt felismerhető az a tendencia, hogy a marxizmust *módszerre* szűkítsék.[7]

De már azt sem nevezhetjük objektív értékelésnek, hogy látszólag elismerik Marx és Engels „pozitív" érdemeit. A „marxológusok" inkább azt akarják elérni, hogy a marxi–engelsi eszmék növekvő befolyásának kárára saját empirikus-pozitivista módszereiket felértékeljék.

Itt ütköznek ki azoknak a támadásoknak, illetőleg hamisításoknak az alapvonalai, amelyek a társadalmi fejlődés objektív törvényszerű voltának marxi–engelsi felfogását érik. Az objektív társadalmi törvények tagadásából indulnak ki, és mindenekelőtt két egymással szorosan összefüggő „érvet" vonultatnak fel.

Egyfelől azt állítják, hogy a társadalom fejlődéstörvényeinek elfogadása, minthogy túllép a tapasztalat körén, állítólag nem felel meg a tudományos elmélet kritériumainak, és ezért világnézeti spekulációként kell értékelni. Így hát a történelemnek mint előreirányuló, haladó folyamatnak az értelmezése, amelyet Marx és Engels tudományosan megalapozott, egyfajta „a tudomány köntösébe öltözött üdvözüléstan".

Másfelől, az előbbi állítás következményeképpen, elutasítják a társadalom fejlődésének mint törvényszerű folyamatnak az elméletét, mert szerintük ez a felfogás a természet törvényeit megengedhetetlen módon átviszi a társadalomra. Ebben az értelemben azután meghamisítják a Marx és Engels által tudományosan megalapozott történelmi determinizmust.

Lássuk hát először az első „érvet". Ennek az a szerepe, hogy leértékeljék a társadalom fejlődéstörvényeit, illetve az

erre épülő marxi–engelsi előrejelzést a szocializmus és a kommunizmus győzelmének elkerülhetetlen voltáról mint teleológiát, vagy mint olyan ügyet, mint a hit kérdése, tehát mind olyan filozófiai spekulációt, amely minden tudományos alapot nélkülöz. Ennek érdekében ráfogják Marxra és Engelsre, hogy a kommunizmus az ő szemükben a *történelem célja* volt, az a cél, amely felé az egész fejlődés vasszükségszerűséggel, bizonyos fokig automatikusan törekszik. A szociálreformizmus képviselői azt állítják pl., hogy a marxizmus valamiféle „történelmi teleológiának" hódol, és hisz a történelem előírt, az emberek közreműködése nélkül megvalósuló menetében. Willi Eichler szerint a materialista történelemfelfogást az az „általa megalapozott babona" tette jelentőssé, „miszerint a történelem istene »természeti szükségszerűséggel« elvezet a kommunizmushoz, hogy tehát egyedül ez olyan cél, amely emberhez méltó"[8]. Másutt ugyanerre a „történelmi fatalizmus" fogalmát használja.[9] Ugyanebben az értelemben említi Norbert Leser is „a marxi történelemszemlélet teleológikus aspektusát" és „messianisztikus ambícióit"[10].

Azt a célkitűzést, amely a társadalom fejlődéstörvényeiből a forradalmi munkásosztály harcára nézve adódik, tudniillik az osztály nélküli kommunista társadalmat mint a mindenoldalúan fejlett szabad személyiségek társulását, a hit és az utópia birodalmába utalják.[11] Hasonló felfogásról tanúskodik Willy Brandt kijelentése: „Karl Marx szinte ótestamentumi erővel vázolta föl az evilági osztály nélküli társadalom látomását."[12] Egyik későbbi beszédében ugyanezt az álláspontot ismétli meg nyomatékosabban, amennyiben a társadalom mozgástörvényeinek marxi–engelsi feltárásáról mindig csak mint „hit"-ről és „sejtés"-ről beszél.[13]

A marxista elmélet tudományos voltát más imperialista ideológusok részéről is hasonló támadások érik. Ernst Topitsch pl. mint „forradalmi messianizmust" és „forradalmi eszkatológiát" rágalmazza a marxizmust. Azt állítja, hogy Marx és Engels a munkásosztály kialakulásával a proletariá-

tusra ruházták „az osztályharc dialektikájának szent küldetését"[14]. Majd így folytatja: „a polgári forradalom természetjoga és a marxista forradalom dialektikája lényeges tudomány előtti és tudomány fölötti elemeket tartalmaznak. Így jöhettek létre akkoriban azok a sajátságos torzszülemények, amelyeket szűkebb értelemben ideológiának nevezhetünk"[15]. Ebben ismét kifejezésre jut az a pozitivista módszer, amely a marxizmust mesterségesen ideológikus és tudományos részre osztja.

Kiderül tehát, hogy a marxi–lenini elmélet tudományos jellegének meghamisítására irányuló érvelés tekintetében semmi lényeges különbség nincs a jobboldali szociáldemokrata ideológusok és az imperializmus többi ideológusa között. Így pl. általában felemlítik azt a „messianisztikus gondolatot", amely Marxnál – úgymond a történelem törvényszerű folyamatának előképe. Ez az eszme a kereszténységből ered, illetve mint Topitsch állítja, a gnósziszból származik, és Hegel közvetítésével jutott el Marxhoz.[16] A „magyarázat" megindokolásául harcba szólítják az óhéber messianizmust is.

Ám a legesztelenebb konstrukciókat Marx pszichografikus értelmezése szolgáltatta. Ez az értelmezési irányzat az Arnold Künzli és Ernst Kux[17]-féle ideológusok személyében azt a tézist tákolta össze, hogy – így jellemzi a tézist Ernst Topitsch egyik hosszabb tanulmányában, amely a „Christ und Welt" című újságban jelent meg: „Marx kezdettől fogva, jóllehet öntudatlanul, úgy fejtette ki történelem- és társadalomfelfogását, mint önnön messianisztikus hatalmi és uralkodási vágyainak ideológiai megfogalmazását és igazolását"[18]. Kilátástalan vállalkozásba kezdtek a polgári ideológusok akkor, amikor a történelmi folyamat spekulatív konstrukcióját próbálják Marxnak tulajdonítani és arcuk verítékével keresgélik az építőelemeket és próbálnak „forrásokat" konstruálni ehhez.

Teljességgel abszurd az az állítás, miszerint Marx gondolkodását a gnószisz befolyásolta Hegel közvetítésével, vagyis az első és a második évszázadban kialakult misztikus-vallási

tanok rendszere. Teljes mértékben eltekintenek attól, hogy minden gondolkodó saját korának gondolatkincsét dolgozza fel olyan meghatározott szempontok alapján, amelyeket végső soron azok a konkrét történelmi feltételek és társadalmi viszonyok szabnak meg, amelyek között az illető gondolkodó él, tevékenykedik, kialakítja gondolati és világnézeti pozícióját. A fiatal Marx gondolkodását tehát legelsősorban a francia forradalom eszméi és a polgárság humanista ideáljai határozták meg, amelyeket Marx át akart ültetni a valóságba. Marx már igen korán egyfajta forradalmi demokratikus humanizmus talaján állt, ám gyakorlati tapasztalatai és elméleti tanulmányai csakhamar elvezették a szocialista humanizmushoz.

A XIX. század negyvenes éveiben megértek az objektív feltételek arra, hogy felfedezzék a társadalmi törvényszerűségeket, kiváltképpen a munkásosztály történelmi küldetésének törvényszerűségét, a proletariátusét, amely semmi esetre sem – mint ahogy az utópista szocialisták gondolták – pusztán szerencsétlen, szenvedő és segítségre szoruló tömeg, hanem ellenkezőleg, a társadalom legforradalmibb osztálya. Ez az objektív tényállás elméleti általánosítást követelt. Semmiképp sem volt szükség ehhez „messianisztikus" gondolatmenetekre, csupán világos osztályálláspontra, és a társadalmi valóság alapos vizsgálatára. A polgári ideológusok azok, akik kénytelenek spekulatív konstrukciók után nézni, amikor hadba indulnak a marxizmus ellen. Ez fokozott mértékben vonatkozik azokra a teljesen képtelen pszichografikus tételekre, amelyekkel épp ezért nem érdemes részletesen vitába szállnunk

A polgári ideológusok serényen buzgolkódnak azon, hogy Marxot mint spekulatív gondolkodót járassák le, és ez a törekvésük igen szorosan összefügg azzal az „érvvel", miszerint Marx a szocialista forradalmat és a kommunizmust – a dialektika segítségével – a *történelem céljaként* konstruálta meg.

Ralf Dahrendorf azzal rágalmazza Marxot, hogy a történelmet nála „a dialektikus szükségszerűség láthatatlan keze

meghatározott célok felé vezeti"[19]. Helmut Klages is olyan „dialektikus értelmezési sémát" tulajdonít Marxnak és Engelsnek, amely szerint a történelmet egészében előre haladó mozgásként lehet értelmezni.[20] Willi Eichler, jobboldali szociáldemokrata ideológus azt állítja viszont, hogy miként Hegelnél a történelem a „világész" vagy a „világszellem" dialektikus játékának eredménye volt, éppúgy Marx is a hegeli módszer nyomdokain járt és nem tett egyebet, minthogy más jelzővel látta el ugyanezt.[21] Hasonló véleményen van Flechtheim, aki azt írja, hogy a kapitalizmus elkerülhetetlen bukásának prognózisával „a jövő világtörténelmi megelőlegezésére és értelmezésére vállalkozott (...), mégpedig a materialista dialektika eszközeivel"[22]. Ezzel az állítással minden további nélkül egyetérthetnénk, ám a folytatásból rögtön kiderül, mire megy ki a játék. Flechtheim azt írja, hogy Marx és Engels hite abban, hogy „a történelem és a társadalom feltartóztathatatlanul halad a szocializmus és a kommunizmus felé, nem annyira valamilyen hideg, empirikus-tudományos – egyben tehát könnyen falszifikálható – számításon nyugodott, mint inkább egy előzetes, nem-tudományos, spekulatív döntésen és meggyőződésen. Marx és Engels mint Hegel hűséges tanítványai, bizonyosak voltak a fejlődés Hegeltől átvett dialektikus sémájának abszolút következetességében és megbízhatóságában".[23] Míg Flechtheim szerint Hegelnél a dialektika arra szolgált, hogy megalapozza a fennálló állapotok örökkévalóságát, addig Marx ugyanennek a dialektikának a segítségével a status quo mulandóságát és egy tökéletesebb jövő szükségszerűségét vezette le. Ezért a dialektika Marxnál kritikai szerszámból szükségképpen átváltozott valamiféle mágikus varázspálcává.[24]

Aki ismeri a marxizmus–leninizmus történetét, az tudja, hogy Flechtheim itt igencsak régi érvet újított fel, hisz a maga korában már Eugen Dühring is ezzel hozakodott elő, amikor Marx szemére vetette, hogy a hegeli triád (a tagadás tagadása) segítségével konstruálta meg a proletárforradalmat és a

kommunista jövőt. Engels válasza Dühring érvére mind a mai napig időszerű. Éppúgy vonatkozik Dühringre, mint mai követőire. Engels mindenekelőtt arra utal, hogy Marx „A tőké"-ben a kapitalista termelési mód törvényszerűségeit és fejlődési tendenciáit elemezte, és csak ezt követően, a hallatlanul nagy, szinte Mont Blanc-i tényanyag alapján vonta le a végkövetkeztetést, hogy ti. a kisajátítók kisajátítása, a szocialista forradalom és ezzel a termelési eszközök társadalmi tulajdonának megteremtése elkerülhetetlen. „És most kérdezem az olvasótól – írta Engels –: Hol vannak a dialektikus-kusza egymásbahurkolódások és képzet-arabeszkek, hol van a zagyva és zavaros elképzelés, melynek következtében végül minden egyre megy, hol a dialektikus csodák a hivők számára, hol a dialektikus titokzatoskodás és a hegeli logosz-tan mértékadása szerinti egymásbahurkolódások, melyek nélkül, Dühring úr szerint, Marx nem tudja összehozni a kifejtését? Marx egyszerűen történelmileg kimutatja és itt röviden összefoglalja, hogy éppúgy, ahogy egykor a kisüzem a saját fejlődése révén szükségszerűséggel létrehozta megsemmisítésének (...) feltételeit, most a tőkés termelési mód ugyancsak maga létrehozta azokat az anyagi feltételeket, amelyekbe tönkre kell mennie. A folyamat történelmi folyamat, s ha egyúttal dialektikus is, ez nem Marx vétke, bármily fatális is ez Dühring úr számára."[25] Hozzáfűzhetnénk ehhez Lenin megjegyzését, aki Engelsnek ezeket a fejtegetéseit a Mihajlovszkijjal folytatott polémiája során idézte – éppcsak fel kellene cserélnünk – a Leninnél szereplő Mihajlovszkij nevét a többi „marxológusok" neveivel: „Az olvasó láthatja, hogy ez a kitűnő válasz, amellyel Engels Dühring állításait visszautasítja, teljes egészében vonatkozik Mihajlovszkij úrra is, aki szintén azt állítja, hogy Marxnál a jövő kizárólag a hegeli lánc végébe kapaszkodik bele, s hogy az elkerülhetetlenségről való meggyőződés csakis a hiten alapulhat."[26]

A polgári ideológusok minden bizonnyal bajban vannak, ha már csaknem egy évszázad óta arra kényszerülnek, hogy

ugyanazokat az „érveket" és rágalmakat – legfeljebb némi eltéréssel – ismételgessék.

Egyébként megjegyzendő még ebben az összefüggésben, hogy a polgári ideológusok, amikor azzal vádolják Marxot és Engelst, hogy a dialektika segítségével konstruálták meg a történelmet, akkor többek között arra spekulálnak, hogy olvasóik nincsenek tisztában a marxizmus keletkezéstörténetével. Ha nyomon követjük a materialista történelemfelfogás kidolgozásának folyamatát, akkor könnyen észrevehetjük, hogy Marx és Engels semmi esetre sem vetítették bele a történelembe a hegeli dialektika kategóriáit, és a történelmi, illetve társadalmi tényeket nem kényszerítették bele utólag valamiféle dialektikus sémába, hanem épp fordítva, a valóságos történelem és a valóságos gazdasági viszonyok tanulmányozásából indultak ki, nem pedig, miként a spekulatív filozófia őelőttük, ilyen vagy olyan konstrukciókból. „Ott, ahol a spekuláció végéhez ér, a valóságos életnél kezdődik tehát" – írták Marx és Engels – „a valódi, pozitív tudomány, az emberek gyakorlati tevékenykedésének, gyakorlati fejlődési folyamatának ábrázolása. A tudatról szóló frázisok végükhöz érnek, helyükre valódi tudásnak kell lépnie."[27]

Marx és Engels a konkrét társadalmi viszonyok tanulmányozásából indultak ki, és éppen ezért fedezték fel a történelem valóságos dialektikáját, éppen ezért ismerték fel, hogy a társadalmi mozgás dialektikus módon megy végbe. Ezt a felfedezésüket összefüggő módon először közös művükben, „A német ideológiá"-ban fejtették ki. Felfedezésükhöz hozzájárult persze az is, hogy gondolkodásuk a dialektikus módszeren nőtt fel, de mindenki, aki „A német ideológiá"-t, „A filozófia nyomorúságá"-t, vagy „A tőké"-t olvassa, megállapíthatja – hacsak nem elfogult és nem a „marxológia" szemüvegén keresztül néz –, hogy Marx és Engels gondosan elemezték a tényeket, és e tények tanulmányozásán keresztül jutottak el a társadalom dialektikus mozgástörvényének felfedezéséhez.

Marx és Engels távol álltak attól, hogy belevetítsék a valóságba a hegeli dialektikus sémát; ékes bizonyítéka ennek az a sokoldalú vita, amelyet azokkal az ifjúhegeliánusokkal folytattak, akik a „mester" dialektikájának segítségével tényeket próbáltak konstruálni és azt hitték, hogy a problémákat máris megértik, mihelyt dialektikus absztrakciókban feloldanak bizonyos társadalmi tényeket. Ezekben a polémiákban, amelyeket Marx és Engels „A szent család"-ban és „A német ideológiá"-ban is folytattak, érzékletesen ábrázolják azt az elvi ellentétet, amely egyfelől Hegel idealista dialektikája, a spekulatív dialektikus konstrukció, másfelől a materialista dialektika mint a történelmi és társadalmi folyamatok valóságos dialektikája és ezek tükröződése között fennáll. Ám a „marxológusok" mindezt elhallgatják olvasóik előtt, és ezeket az ifjúhegeliánusokkal folytatott vitákat egyszerű „civakodásnak" és „szócséplésnek" állítják be. Kézenfekvő annak a feltételezése, hogy mindez azért történik, nehogy az olvasók felismerhessék azt a minőségi különbséget, amely Marx materialista dialektikáját Hegel idealista dialektikájától elválasztja.

A történelem valóságos dialektikájának és a társadalmi fejlődés törvényének felfedezése elválaszthatatlanul együtt jár azzal a megállapítással, hogy a társadalmi fejlődés előrehaladó folyamat. A különböző polgári ideológusok ebből származtatják azt az állításukat, miszerint Marxnál és Engelsnél a történelem valamilyen célt követ, és a társadalom mozgástörvényeinek marxi elmélete a tudomány köntösébe öltöztetett teológikus tanítás. Társadalmi mozgás persze létezik, jegyzi meg Raymond Aron, és ez a mozgás bizonyára ellentmondásos is, de „ezt a változást nem lehet leszűkíteni valamiféle haladásra, egy bizonyos célra, vagy egy olyan szabályszerű evolúcióra, amelynek mind a törvényszerűsége, mind a tartama ismeretes"[28]. Aron, akárcsak a többi polgári ideológus, azt állítja, hogy a proletariátus történelmi szerepének marxi–engelsi tanítása – a kapitalizmus megdöntése és a kommu-

nista társadalmi rend felépítése, a proletár osztályharc célja –, a társadalmi fejlődés végét jelenti, sőt magában hordozza általában véve az emberi történelemnek a végét is! Hiszen ezek a tanítások valamiféle célt rejtenek magukban, aki pedig ezt elfogadja, az teleológikusan gondolkodik, s ennélfogva elhagyja a tudomány talaját.

Nos, Marx és Engels sohasem mondták azt, mégcsak nem is utaltak rá, hogy a *történelemnek* valamiféle vége, vagy *végcélja* volna, és hogy épp a kommunizmus ez a befejezés. Ellenkezőleg, pellengérre állították a történelmi folyamat mindennemű teleológikus értelmezését. „A filozófia nyomorúságá"-ban Marx a következőket írja: „Gondviselés, gondviselésszerű cél, ez az a nagy szó, amellyel manapság a történelem menetét magyarázzák. De valójában ez a szó semmit sem magyaráz meg. Ez legfeljebb szónoki forma, a tények körülírásának egyik módja a sok közül."[29]

Marxnak és Engelsnek nem volt szüksége effajta teleológikus történelemmagyarázatra, hisz a történelmi folyamatot tudományosan – mint objektív előrehaladó folyamatot – tisztázni lehetett a társadalmi folyamatok materialista elemzésével anélkül, hogy feltételezni kellett volna valamiféle meghatározott célt, amely felé a történelmi fejlődés kezdettől fogva törekszik.

A materialista történelemfelfogás lehetővé teszi a történelem menetének mint előrehaladó folyamatnak, szigorúan oksági, tudományos magyarázatát, és ezzel kizár mindennemű feltételezést valamiféle történelmi „végcél"-ról, amelyet a „marxológusok" Marx és Engels társadalomelméletébe vetítenek.

Marx és Engels mindazokkal a teleológikus felfogásokkal ellentétben, amelyek a „történelem végcéljából" indulnak ki, hogy ily módon a történelmet mint eme cél felé haladó folyamatot magyarázhassák, feltárták a történelmi haladás döntő objektív kritériumát, ti. az anyagi termelési folyamatot mint a társadalmi élet egészének alapját.[30] A haladás döntő, társa-

dalmon belüli kritériumát a termelőerők szolgáltatják. A termelőerőkben az elmúlt nemzedékek tapasztalatai átszállnak az új nemzedékekre, és ez a természet leigázásának mind magasabb fokára vezet. Minthogy a termelés mindig adott társadalmi viszonyok közepette zajlik, amelyek a termelőerők helyzetétől függően jönnek létre, ezért a mindenkori termelési viszonyokat a termelőerők határozzák meg. A termelési viszonyok megváltozása és fejlődése a termelőerők fejlődésétől függ. A termelés eme két alapelemének objektív dialektikája a társadalom előrehaladó mozgásának az alapja.

A termelőerők fejlettsége nemcsak azt fejezi ki, hogy a társadalom milyen mértékben uralkodik a természet felett, hanem egyszersmind a haladás alapja a társadalmi élet minden területén: a társadalmi viszonyok, a kultúra, az erkölcs stb. területén. Ebből adódik az a végkövetkeztetés, hogy a társadalom előrehaladó fejlődése objetív törvényszerűség. Ez a szigorúan oksági magyarázat, amelyet Marx és Engels a társadalmi fejlődésre mint előrehaladó folyamatra nézve adtak – ha a társadalom ellenséges osztályokra szakadt, akkor ez a folyamat antagonisztikus jellegű –, nem enged semmiféle teret a társadalomtudományon belüli teleológikus magyarázatok számára. Marx és Engels következetesen szembefordulnak minden ilyen próbálkozással, amikor „A német ideológiá"-ban pl. kezdettől fogva óva intenek attól, hogy az általuk kifejtett materialista történelemszemléletet spekulatív módon visszájára fordítsák. „A történelem nem egyéb, mint az egyes nemzedékek egymásutánja, amelyek mindegyike kiaknázza azokat az anyagokat, tőkéket, termelőerőket, amelyeket valamennyi elődje reá hagyományozott, ilyenképpen tehát egyfelől a ráhagyott tevékenységet folytatja egészen megváltozott körülmények között, másfelől pedig a régi körülményeket módosítja egészen megváltozott tevékenységgel; s ezt mármost spekulatív módon úgy lehet kiforgatni, hogy a későbbi történelmet a korábbinak céljává teszik . . ."[31]

A kommunizmusnak mint a történelem céljának, azaz befejezésének spekulatív proklamálása teljes egészében ellentmond Marx és Engels nézeteinek. Ezt a rágalmat csak a „marxológusok" találták ki, akik polgári osztályhelyzetük alapján szükségképpen metafizikus spekulációnak látják a kapitalizmuson túlmutató, törvényszerű, progresszív fejlődés gondolatát.

Marx és Engels szemében a kommunista társadalmi rend nem jelentett sem teleológikus módon rögzített végcélt, amely felé a társadalom mint nyugvópont felé törekszik, sem utópikus eszményt, amelyet meg kellene valósítani. A kommunizmus olyan társadalmi formáció, amely a társadalmi fejlődés törvényei alapján szükségszerűen felváltja a kapitalizmust. Ez semmi esetre sem jelenti a társadalmi fejlődés befejezését. Véget ér viszont a kizsákmányolás és az elnyomás korszaka, lezárul „az emberi társadalom előtörténete"[32] – írta Marx. Kezdetét veszi az emberiség tulajdonképpeni története. „Az objektív, idegen hatalmak, amelyek eddig a történelmen uralkodtak, maguknak az embereknek az ellenőrzése alá kerülnek. „Csak ettől kezdve" – írta Engels – „fogják az emberek teljes tudatossággal maguk csinálni történelmüket..."[33] Megkérdezhetnők: hol van itt szó nyugvópontról, a történelem végéről?

A kommunizmusnak mint „a történelem végének" teleológikus interpretációját – amelyet Marxnak igyekeznek tulajdonítani – más polgári ideológusok is átveszik, mint bizonyított tételt, és további hamisításokat építenek rá. Ellentmondást konstruálnak pl. a történelem eme ominózus „vége" és a marxi dialektika között, amely tudnivalóan szakadatlan mozgást és változást hirdet. Így pl. Mathilde Niel, aki elsősorban Erich Fromm eszméinek hatása alatt áll, a következőképpen vélekedik: „Ha feltételezzük egyfelől, hogy a kommunista társadalom véget vet minden ellentmondásnak, és hogy másfelől az ellentmondásokra épülő dialektika a világmindenség törvénye, akkor feltételeznünk kellene azt is, hogy

a jövő kommunista társadalma kivétel az egyetemes törvény alól."[34]

Jean-Yves Calvez atya ugyanennek a gondolati sémának a rabja, és ebben a kérdésben elhagyja a tudományos pontosság talaját, amely egyébként írását kiemeli a Marxszal foglalkozó egyéb klerikális munkák sorából. Olyan ellentmondásokat tulajdonít Marxnak, amelyek a valóságban egyáltalán nincsenek meg nála. Azt állítja pl., hogy ha Marx a kommunizmussal egyidejűleg az emberi elidegenülés megszűnését feltételezi, akkor ebből logikusan következik a történelmi fejlődés nyugvópontja, hiszen ez a fejlődés éppen az emberi tárgyiasulás dialektikájából adódott. A tárgyiasulás, a munka pedig magában rejti az elidegenülést, vagyis a termék önállósulását a termelővel szemben. Ha elfogadjuk, hogy a kommunizmus végleg és teljesen megszünteti az elidegenülést, amint ezt Marx a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban teszi, akkor ebből – úgy véli Calvez atya – logikus módon következik a tárgyiasulás teljes megszüntetése, következésképpen a történelem vége. „A tárgyiasulás – írta Calvez – mint az emberi elidegenülés lehetőségének feltétele, *összeegyeztethetetlen* a történelem hiánytalanul boldog végével . . ." amit Marx a történelmi elidegenülés céljaként jelöl meg. Amennyiben a tárgyiasulás alapvető feltétele a realitásnak és a történelemnek, annyiban – az elidegenülés lehetőségeivel egyetemben, amelyeket szüntelenül magába rejt – jelen kell lennie az egész történelemben; ha megfordítva, mégis komolyan vesszük a történelmi elidegenülés megszűnését, akkor le kell mondanunk a realitás dialektikájáról, amely megszabta az elidegenülés potenciális feltételeit."[35] Calvez itt két dolgot tulajdonít Marxnak. Idézi a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-at: „Ez (ti. a kommunizmus) a történelem feloldott rejtélye és magát e megoldásnak tudja."[36] Calvez értelmezése szerint Marx itt arra gondolt, hogy a kommunizmus minden ellentétet teljesen közvetítetté tesz, s ennélfogva megszüntet, vagyis a történelem végét jelenti. Calvez érvelése igencsak bizony-

talan lábakon áll, ami már abból is kiderül, hogy gondolatmenetének egész épületét *egyetlen,* az összefüggésből kiragadott, hamisan értelmezett szövegrészre kénytelen felépíteni. Nyilvánvaló, hogy Marx, ha kijelentéseit összefüggésükben vizsgáljuk, a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban sem a történelem végére gondolt, hanem arra, hogy a kommunizmus elméletileg és gyakorlatilag egyaránt meg fogja oldani mindazokat a problémákat, amelyekkel az emberek az eddigi történelem folyamán szembekerültek, mert a termelési eszközök társadalmasítása a társadalom minőségileg új szociális bázisát teremti meg. Alapjában véve – és ez Marx észrevételének racionális magva – annak a gondolatnak ad hangot, amelyet később úgy fogalmaz meg, hogy a kapitalizmussal lezárul az emberiség előtörténete.[37]

Calvez másik Marx-hamisítása az az állítás, hogy – Calvez szerint – a tárgyiasulás Marxnál elválaszthatatlan az elidegenüléstől. Ennélfogva az elidegenülés teljes megszünése elkerülhetetlenül maga után vonja a tárgyiasulás megszűnését.[38] Ilyen állításnak szintén nem volna szabad elhangoznia egy Marx-szakértő szájából, márpedig Calvez annak mondja magát; nem lenne szabad megfeledkezni arról, hogy Marx ugyanebben a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban Hegellel vitatkozik, és világosan kidolgozza a tárgyiasulás és az elidegenülés Hegelnél szinoním fogalmainak különbségét. Hegelnél az abszolút tudásban, az eszme önmegismerésével, megszűnik az elidegenülés és ezzel együtt az objektiválódás vagy tárgyiasulás is. Hegelnél ezzel lezárul az abszolút szellem teremtéstörténetének egész folyamata. Ám Marx éppen ezzel szállt határozottan vitába.[39] Meghamisítja tehát Marxot az, aki ugyanolyan identifikációt tulajdonít neki, mint amilyent Hegelnél láthatunk. Marx pontosan azt mutatta ki, hogy az emberi alkotóerő, munkaerő tárgyiasulása a munkában – bizonyos feltételek között, ti. ha a termelési eszközök magántulajdonban vannak – kitermeli az elidegenülést, hogy tehát az elidegenülés nem örök kategória, amely elválasztha-

tatlan a tárgyiasulástól, hanem történelmi s ennélfogva múló jelenség.

Éppen ezért nem lehet arról beszélni, hogy Marx és Engels szemében a kommunizmus általában véve a történelem végét jelentené. Az effajta értelmezések merő kiagyalásnak bizonyulnak, amelynek szemmelláthatóan az a szerepe, hogy a materialista történelemfelfogást és ami ebből következik, a kommunizmus elkerülhetetlen győzelmének előrejelzését mint spekulatív üdvözüléstant vagy eszkatológiát, illetőleg mint olyan messianizmust diszkreditálják, amellyel nem érdemes foglalkozni.

Megállapíthatjuk tehát: a „marxológusok" valamennyi „érve" – a tudomány és a világnézet különválasztásának elve, amely szerint a társadalmi fejlődés törvényszerű voltáról szóló tanítás, és kiváltképp a kommunizmus győzelmének törvényszerűsége csak ideológia volna, hogy mindezt mint spekulatív elméletét leértékeljék – kiagyalásnak bizonyul, amely nem áll ki semmiféle bírálatot.

A társadalom mozgástörvényeire vonatkozó marxi tanítás teleologikus eltorzítása együtt jár azzal a törekvéssel, hogy Marxot és Engelst mechanikus determinizmussal rágalmazzák, azzal, hogy a természeti törvényeket sematikus módon átviszik az emberi társadalomra; ez a Marx–Engels-hamisítások előljáróban említett második vonala.

Így pl. Marx utalását, miszerint a társadalom fejlődése „természettörténeti" folyamat[40], gyakran úgy értelmezik, mintha Marx az embereket akarat nélküli objektumoknak tekintette volna, amelyek ki vannak szolgáltatva a vakon működő törvények kénye-kedvének.[41]

Helmut Fleischer pl. Marx felfogását azonosítja a „természet determináció laplace-i eszméjével"[42]. Ez a rágalom azt a célt szolgálja, hogy merő természeti folyamatként értelmezze azt a marxi törvényt, amely szerint a termelési viszonyok megegyeznek a termelőerők jellegével és fejlettségi fokával, olyan természeti folyamatként, „amelyet a társadalmi viszo-

nyok – az emberek szándékaitól független – logikájának objektív törvényei irányítanak"[43].

Kitűnik ebből, hogy Fleischer is azonosítja a teleológiával az objektív társadalmi törvények működésének elismerését. Fleischer, hogy a hamisítást teljessé tegye, ezt a teleológikusan értelmezett törvényszerűséget szembeállítja a szubjektív emberi tevékenységgel. Ezzel akarja „cáfolni" a társadalmi fejlődés törvényszerű voltának marxi elméletét.

Más polgári ideológusok, mint pl. Dieter Oberndörfer, szintén ilyen utakon járnak. Oberndörfer a következőket írja: (Marx és Engels) *„a törvények rendszerének* természettudományos ideáljára támaszkodnak, illetve az olyan általános *legfelsőbb* törvénynek az ideáljára, melyből minden különös törvény és jelenség levezethető, s a tapasztalati megfigyelés arra szolgál náluk, hogy fölállítsák a társadalmi és politikai élet egymáshoz kapcsolódó és egymást átható törvényeinek rendszerét, amely lehetővé teszi a politikai-társadalmi folyamatok kvantifikálását és kiszámítását"[44].

Oberndörfer számára a társadalmi törvényeknek ez a jellemzése egyúttal eszköz arra, hogy meghamisítsa és támadja Marx történelemfilozófiáját.[45] Leszögezi, hogy a törvények ilyenfajta rendszere az „emberi történetiség megszűnésére" vezetne és feltételezné az „egész történelmi folyamat milliónyi oksági vonatkozásának pontos ismeretét"[46]. „Fő érve" a következő: „E program az embert és a társadalmat szükségképpen olyan mechanizmusnak tekinti, melynek egyes elemeire érvényes az, ami számos történeti hajtóerőnek jellemzője: elvileg kiszámíthatatlanok; ilyen tényezők pl. a sorsszerű véletlenek, a történelemformáló személyiségek hatalma és az eszmék ereje, amit sem kialakulását, sem hatóerejét tekintve nem lehet felbecsülni."[47] E helyütt világosan kitűnik Oberndörfer elméleti és ideológiai összhangja Popperral. Popper szintén egyedi tények és jelenségek leírására szűkíti a történelmi folyamatot és azt állítja: „Véleményünk szerint nem létezhetnek történelmi törvények."[48]

Marxot tehát szemmel láthatóan a társadalmi törvények mechanikus determinista felfogásával vádolják meg, hogy azután a szocializmus elkerülhetetlenségének marxi előrejelzését egyfajta „próféciának" és ezért tudománytalannak kiálthassák ki. A társadalomban úgymond nem lehetséges olyasfajta tudományos előrelátás, mint a természettudományokban. Elsősorban a pozitivista Karl R. Popper képviseli ezt a felfogást, amelyre Oberndörfer és a hozzá hasonlók „érvei" támaszkodnak. Popper azt állítja, hogy a „historicizmus" – ennek képviselőihez számítja Marxot is – abszolút jelleggel ruházza fel a fejlődés általa felállított törvényeit, és ezekből vezeti le a jövő próféciáját.[49] Popper, Oberndörfer és a hozzájuk hasonló polgári ideológusok itt egy régi trükkhöz folyamodnak, amely csaknem egyidős a materialista történelemfelfogással. Nem veszünk tudomást arról, hogy Marx és Engels nyomatékosan hangsúlyozták a társadalom és a természet törvényeinek működésében mutatkozó különbséget, és következetesen elhatárolták magukat mindenfajta mechanikus determinizmustól.

Engels határozottan visszautasított minden olyan törekvést, amely a materialista történelemfelfogást mechanikus „ökonómiai" determinizmusra próbálta leszűkíteni.[50] Ismételten hangsúlyozta, hogy az anyagi világ általános fejlődéstörvényei más formákban érvényesülnek az emberek társadalmi életében, és megint másképpen a természetben, mert a társadalomban olyan feltételek között és olyan összefüggésekben fejtik ki hatásukat, amelyek a természetben nem léteznek. A társadalom fejlődési folyamatának az a sajátossága, hogy emberek csinálják, hogy emberi tevékenység eredménye. Az objektív és szubjektív tényezőknek ezt a kölcsönhatását tagadja, illetve hamisítja meg számos polgári ideológus, amikor az objektív törvényszerűségekkel az emberek aktivitását, az emberi cselekvés „sokféleségét" állítja szembe.[51]

A társadalmi törvények, mint a társadalmi életnek, kivált a társadalmi élet produktív szférájának szükségszerű, ismét-

lődő lényegi összefüggései, az emberi tevékenységnek egyszerre előfeltételei és termékei. Ezt jellemzi Engels, amikor azt írja: „Történelmünket magunk csináljuk, de először is nagyon is meghatározott előfeltételek és körülmények között Ezek között végül is a gazdasági feltételek a döntők ... Másodszor azonban a történelem úgy készül, hogy a végeredmény mindig sok egyes akarat összeütközéséből származik. Ezek mindegyikét megint egész sor sajátos életfeltétel teszi azzá, ami; vagyis számtalan egymást keresztező erő, az erőparalelogrammáknak végtelen csoportja működik, melyek eredője – a történelmi eredmény – ismét úgy tekinthető, mint egy, a maga egészében *tudat* és akarat *nélkül* működő hatalom terméke."[52]

Világosan kiderül ebből, hogy a társadalmi történések mechanikus determináltságáról, „a törvények rendszerének természettudományos ideáljára való támaszkodásról", még csak szó sem lehet.

A társadalmi törvényeket, akárcsak számos természeti törvényt, nem lehet azonosítani a dinamikus törvényekkel. Márpedig a természettudományok, úgyszintén a Marx előtti materializmus, éppen ezekre irányították figyelmünket: a dinamikus törvények esetében, feltéve ha a kiindulási mennyiségek és a kísérő feltételek ismertek, egzakt, részletes előrejelzéseket lehet felállítani a testek, illetve jelenségek egész mozgásfolyamatára vonatkozóan. Az effajta előrejelzésekben a tudomány eszményt látott. Ám az ilyen prognózisokat a mechanikán kívül eső területeken, és mindenekelőtt a társadalomban, nem lehet megvalósítani, mert a feltételek, különösen tömegjelenségek esetében, minőségileg különbözőek. A társadalomban működő törvények nem határozzák meg minden egyes ember magatartásának összes elemét, csupán a nagy embercsoportok, az osztályok magatartását. Ezeknek a törvényeknek az ismeretében megközelítőleg pontos kijelentéseket lehet tenni az illető osztályok és rétegek előrelátható viselkedéséről adott körülmények között. Ennek abszolút semmi köze

sincs a próféciához. Itt csupán arra utalunk, hogy Engels 1887-ben előre jelezte egy jövendő háború képét és valószínű következményeit, ami köztudomásúan helyesnek bizonyult.[53]

Marx és Engels a társadalmi fejlődés általános törvényeinek felfedezéséből, a tőkés termelési mód és a benne rejlő ellentmondások objektív törvényeinek elemzéséből kiindulva, előre jelezték, hogy a tőkés társadalmat elkerülhetetlenül fel fogja váltani a kommunista társadalmi forma. Ámde a kommunizmusba való törvényszerű átmenet semmi esetre sem automatikus – sem Marx, sem Engels nem állított ilyesmit. A polgári ideológusok voltak azok, akik ezt az automatizmust kiagyalták és nekik tulajdonították. Marx és Engels éppen arra világítottak rá, hogy a társadalmi törvények mint tendenciák jelennek meg, és az emberek cselekedeteiben – számos véletlenen és ellentétes tendencián keresztül – valósulnak meg, hogy tehát a társadalmi törvények objektív követelményeinek megvalósításában a szubjektív tényező döntő szerepet játszik.

Ennélfogva Marx és Engels határozottan kiálltak amellett, hogy a proletariátus politikai pártban tömörüljön és tudományos elmélettel fegyverezze fel magát, hiszen tudták, hogy szó sem lehet a kapitalizmus mechanikus, automatikus összeomlásáról. A történelmi tapasztalat arra tanít, hogy a szocialista forradalom sikere a valóságban nagymértékben függ az osztálytudatos proletariátustól, és a marxista–leninista párt meglététől.

A történelemnek mint *természettörténeti* folyamatnak a jellemzését szintén a marxi történelemfelfogás mechanikus eltorzítására használják fel.

Többek között „A politikai gazdaságtan bírálatához" című munka előszavából is kiderül, hogy Marx és Engels az emberiség történetét egységes, ellentmondásokon keresztül megvalósuló törvényszerű folyamatnak tekintették[54], amelynek az anyagi termelés a kiindulópontja és mozgását „végső fokon" a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikus kölcsön-

hatása határozza meg. Marx rámutatott arra, hogy a természet fejlődéséhez hasonlóan a társadalmi fejlődés is szigorúan determinált. A társadalmi élet objektív, az emberek akaratától független kölcsönhatások és törvényszerűségek közepette zajlik. Az emberek nem csinálhatják önkényesen saját történelmüket. Ebben az értelemben írt Marx a társadalom történetéről mint *természettörténeti* folyamatról. Mindennek semmi köze az élettelen természet folyamatainak a társadalomra való sematikus kivetítéséhez.

Persze Marx és Engels arról is beszéltek, hogy a társadalmi törvények *„természeti törvények formájában"*[55] is működhetnek. Ezenközben semmiképp sem a természeti törvények és a társadalmi törvények azonosságára gondoltak, hanem a társadalmi törvényeknek a szocializmus előtti társadalmi formációkban való érvényesülését jellemezték. Ezekben a társadalmakban, minthogy a termelési eszközök magántulajdonban vannak, az objektív társadalmi törvények spontán módon hatnak, a cselekvő ember közvetlen szándékaival és elképzeléseivel szemben elementárisan, a természettörvényekkel analóg módon érvényesülnek. Erre gondolt Marx, amikor „A tőké"-ben megjegyezte, hogy az értéktörvény eme feltételek között „szabályozó természeti törvényként ugyanolyan erőszakosan érvényesül, mint pl. a nehézkedés törvénye, amikor valakinek a ház a fejére szakad"[56]. „A tőke" egyik lábjegyzetében Marx utal „A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlatá"-ra. Ebben az írásában Engels azt a társadalmi törvényt, amely az anarchia és a konkurrencia feltételei között hat, „természettörvény"-ként jellemezte, „amely a részeseinek tudattalanságán alapszik"[57]. Ugyanebben az értelemben beszélt Engels arról, hogy a történelem természeti folyamathoz hasonlóan zajlik. A társadalmi folyamatoknak ezt a természeti jellegét csak a proletárforradalom és a termelési eszközöknek a proletárforradalom során következő társadalmasítása fogja megszüntetni, mert ezzel létrejönnek az anyagi feltételei annak, hogy az emberek közös akarat, közös terv

szerint, tehát tudatosan csinálhassák saját történelmüket.[58] Az emberek – mint Engels másutt hangoztatta – mindinkább azokat a hatásokat fogják majd viszontlátni, amelyeket kiváltani szándékukban állott.[59] Ezt az új társadalmi rendet, amelyben az emberek uralkodnak saját tetteik objektív törvényein, Marx és Engels az emberiség tulajdonképpeni történetének is nevezték.

Mesterkélten előráncigált az a vád tehát, amely valamiféle mechanikus nézeteket, sőt a természeti folyamatoknak a társadalomra való sematikus kivetítését tulajdonítja Marxnak és Engelsnek. Az ilyen próbálkozások csak azokat járatják le, akik erre vállalkoznak, hisz Marx és Engels tényleges kijelentéseinek durva eltorzításán alapulnak. A mechanikus determinizmus bélyegének, amelyet a marxizmus klasszikusaira sütnek, mondván, hogy a szocialista forradalmat úgy képzelték el, mintha az emberek közreműködése nélkül, akár valamilyen természeti esemény következne be, többféle funkciója van. Egyrészt az a szerepe, hogy leértékelje a materialista történelemfelfogást mint a „tudomány köntösébe öltözött üdvözüléstant"; azt gondolják ugyanis, hogy ilyen módon könnyebben rásüthetik Marxra és Engelsre a klasszikus természettudományokhoz igazodó naiv törvény és haladás hitbélyegét. Másrészt ez a hamisítás összefüggésben áll azzal a manapság egyre erősebben jelentkező tendenciával, hogy ellentmondásokat konstruáljanak egyfelől Marx és Engels, másfelől Lenin között. Marx és Engels mechanisztikus módon eltorzított nézetei alkotják ezt a hátteret, amely előtt voluntarizmusként leértékelhetik Lenin tanítását a szubjektív tényezők különös jelentőségéről. A támadás kiváltképpen a pártról és a proletárforradalomról szóló marxi tanítás lenini továbbfejlesztése ellen irányul, s ezen keresztül a marxizmus–leninizmus egysége ellen.[60]

Említést kell tennünk arról is, hogy a materialista történelemfelfogás mechanisztikus eltorzításának talaján olyan kísérletek születnek, amelyek elsődlegesen a szubjektumba

próbálják helyezni a történelem meghatározó erőit. Miután Marxot és Engelst megrágalmazták azzal, hogy egyfajta „történelmi fatalizmusnak" hódoltak, és „az embert" elhanyagolták, azt hiszik, hogy az ilyen módon előkészített talajon valamiféle emberről szóló új tudományt, „új antropológiát" követelhetnek. Arra hivatkoznak, hogy az emberben olyan irracionális erők működnek, amelyeket az ész sem megérteni, sem magyarázni nem képes. Így pl. Waldemar von Knoeringen a következőket írja: „Az emberben magában hatalmas erők vannak, amelyeket az ember társadalmi helyzetéből nem lehet megérteni."[61] Ugyanebben az összefüggésben hangsúlyozza „az emberben működő irracionális erők hatalmát, amelyek nem osztályhoz kötöttek"[62]. Minthogy nehéz lenne tagadni a társadalmi-gazdasági és az osztályvonatkozások létezését és hatását, ezért ezeket nem hagyják figyelmen kívül, de mint a dolgok egyik „aspektusát" besorolják a többi közé, s ily módon a „hatalmas irracionális hatalmak" mellett jelentéktelen szerepet kapnak. Hasonló felfogásról tesz tanúbizonyságot Willi Eichler, amikor azt állítja: „Az »embernek az ember ellen való harca«, ami ellen Marx hadakozott, az ember természetében rejlik."[63] „Az emberben rejlő hatalmat" Knoeringen és szerzőtársai más összefüggésben részletesen jellemzik. Sigmund Freudra, Konrad Lorenzra és más polgári pszichoanalitikusokra, illetve behaviouristákra[64] való hivatkozással úgynevezett szociális alapszükségletek meglétét állítják. Ilyen alapszükségletnek nevezik: „1. A teljesítményre és az eredményes teljesítménykonkurrenciára irányuló szociális szükségletet (. . .). 2. A társadalmi hatalomra irányuló szociális szükségletet (. . .). 3. Az akadályok leküzdésére és megsemmisítésére, különösen az ellenségek és társadalmi akadályok elpusztítására irányuló agressziós szükségletet."[65]

Ezeket a szükségleteket mint az ember „szociális természetének" lényegében megváltoztathatatlan alkotórészeit posztulálják. Feltételezik tehát, hogy pl. a háborúk elsődlegesen az ösztönstruktúrából fakadnak, az agressziós szükséglet kinyil-

vánításából, hogy tehát a háború általános emberi jelenség és nem sajátos társadalmi viszonyok következménye.[66]

Ugyanez vonatkozik a többi alapszükségletre. Az állammonopolista kapitalizmus jelenségeit, a monopóliumok konkurrenciáját, az elnyomást, a monopóliumok hatalmát, a háborúkat, az osztályharcot stb. amelyek e társadalmi rend lényegéből adódnak és a kapitalizmus létfeltételeihez tartoznak, általánosítják és örök emberi tulajdonságoknak állítják be.

Ennélfogva az imperializmus viszonyai, amelyek eme koncepció következtében az „emberi természetből" sarjadnak, természetadta, lényegében megváltoztathatatlan viszonyok, éppen csak arra volna szükség, hogy jobban adaptálódjanak az embernek ezekhez az alapszükségleteihez. Ezekből a tételekből vezetik le azután ama reformok szükségességét, amelyeknek ki kell bővíteniök az embereknek ezt a „mozgásterét", de amelyek kizárják a társadalom bárminemű forradalmi megváltoztatását.[67]

Hozzá kell még tennünk, hogy ezek a teoretikusok „az ember szociális természetébe" beleszőnek egy másik összetevőt is, amelynek eredete szintén homályban marad; tudniillik az a priori adott emberi-etikai alapértékek létét (ezeket az értékeket többnyire szabadságnak, igazságosságnak és szolidaritásnak nevezik), amelyek az egyéni és a társadalmi magatartás időtlen normáiként és szabályozóiként működnek, és hatásukat tekintve szemben állnak az egyénben és a társadalomban rejlő ösztönök tobzódó játékával; az a szerepük, hogy bizonyos határok között szabályozzák ezeket.[68] A legcsekélyebb kilátás sincs viszont arra, hogy „a szociális alapszükségleteket", ezeket a mozgató ösztönöket, „a termelési viszonyok bármiféle megváltoztatása kiiktathatná"[69].

Azt látjuk tehát, hogy akik a materialista történelemfelfogást valamiféle „új antropológiá"-val próbálják „kiegészíteni", végül olyan társadalomképhez jutnak, amelyben az ember és az emberi társadalom irracionális erők és hatalmak küzdőtere, amely tehát az imperializmus viszonyait védelmezi.

2. OBJEKTÍV TÖRVÉNYEK VAGY AZ EMBEREK „SZABAD" CSELEKVÉSE? MEGJEGYZÉSEK A MARXI ELMÉLET ANTROPOLÓGIAI MEGHAMISÍTÁSÁNAK KÍSÉRLETÉHEZ

Miközben az imperializmus ideológusai vitatják a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek létét és mindenekelőtt a szocializmushoz való átmenet törvényszerű voltát, a jelenkori revizionisták akárcsak a balos radikalizmus és a frankfurti iskola ideológusai azt a nézetet adják Marx és Engels szájába, hogy a szocializmussal olyan történelmi korszak kezdődik, amelyben az emberek végre szabadok, mert immár nincsenek alávetve objektív törvények működésének. A szabadság birodalmát, ahogyan Marx és Engels a kapitalizmust követő társadalmi rendet nevezték, a mai revizionisták a maguk individualista és részben anarchista szabadság-koncepciójának szellemében értelmezik. Kommunistaellenes beállítottságukkal közvetlenül együtt jár, hogy a megvalósult szocializmust „bürokratikus" és „eltorzult" szocializmusként rágalmazzák.[70] Ennek az eltorzulásnak az oka szerintük a megvalósult szocializmus elméleti alapja, a marxista–leninista filozófia, amely abból indul ki, hogy a szocializmusban is objektív társadalmi törvények léteznek. Ezért – hangzik a revizionisták végkövetkeztetése – a szocialista országokban szó sem lehet szabad emberi fejlődésről, az elidegenülés megszüntetéséről.

Koncepciójuk indokolásában Marxra hivatkoznak. Karel Kosiknál ezzel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „Ha a természetet úgy tekintik, mint természettudományi törvényszerűséggel végbemenő szükségszerűséget, ha maga a szocializmus azzal indolkolja önmagát, hogy elkerülhetetlen és szükségszerű, ha az embert homo oeconomicusnak vagy manipulálható egységnek tekintik, ha a dialektika néhány alapvető

elvre szűkül és az igazság utilitarisztikus ügyként szerepel, akkor ezeknek az ideológiai képzeteknek az összege lesz az a kiindulópont, amelyen a szocializmus ismert történelmi formája felépül."[71]

Ez a torzkép, amelyet Kosik felrajzolt, állítólag a marxista–leninista filozófia. Szemmel láthatóan felróják e filozófiának mind a mechanikus determinizmust, mind pedig azt, hogy semmibe veszi az emberi aktivitást. A mai revizionisták ezzel szemben maguknak tartják fenn a jogot, hogy a történelem törvényszerű menetére vonatkozó marxi–engelsi tanítás egyedül helyes interpretációját nyújtsák.

A történelmi determinizmus elleni támadások és a marxizmus szubjektivizálására irányuló kísérletek a legvilágosabban „a praxis"-filozófusoknál és bizonyos pontokon a frankfurti iskola képviselőinél jutnak kifejezésre. Mivel gyakran hivatkoznak Marxra és nézeteiket eredeti marxi nézetekként állítják be, ezért a következőkben rájuk összpontosítjuk figyelmünket.

A történelmi determinizmus eltorzításában abból az állításból indulnak ki, miszerint a marxi filozófia humanizmus és nem szcientizmus. Amivel azt akarják mondani, hogy a marxizmus az ember felszabadításáról szóló tanítás és nem a természet és a társadalom objektív fejlődéstörvényeinek tudománya. Az objektív törvényeknek és az emberi szabadságnak ez a szofisztikus szembeállítása önmagában is rávilágít a marxi emberkép szubjektivista eltorzítására. És valóban, azt állítják, hogy Marx szemében az ember teremtő gyakorlati lény, amelyet nem határoz meg semmi más csak önmaga, tehát kizár minden olyan determinációt, amely objektív törvényekből fakadna. Tekintsünk el attól, hogy a marxizmust az objektív törvények mechanikus felfogásával vádolják.[72] A polgári ideológusoknak ezzel az állításával, amely szerint az objektív törvények és az emberek tudatos cselekedetei összeférhetetlenek, az előző fejezetben már foglalkoztunk. Most mindenekelőtt arról van szó, hogy a mai revizionisták ábrázolá-

sában a materialista emberkép idealistává színeződik; a Gajo Petrović által befolyásolt „praxis"-filozófusokon mindenesetre erősen érződik a heideggeri egzisztencializmus. Ugyanez vonatkozik Herbert Marcusera.[73] Nyilvánvalóak Karl Korsch és Lukács György húszas évekbeli Marx-„interpretációinak" elméleti utóhatásai.[74]

Legelsősorban a „praxis"-csoport képviselői azok, akik összeegyeztethetetlennek tartják a törvényszerűségek létét az emberi szabadsággal, az ember teremtőképességével. Milan Kangrga azt állítja pl., hogy az emberi gyakorlatot semmi nem rögzíti és határozza meg előre. A szükségszerűség, szabadság, törvényszerűség stb. kategóriáinak, tehát azoknak a kategóriáknak, amelyekkel a marxizmus–leninizmus dolgozik, semmi közük Marx gondolkodásához. A dialektikus determinizmust Kangrga „fából vaskarikának" tartja, azaz paradoxonnak. Marx Feuerbach-téziseire reflektálva felteszi ama csodálatraméltóan „mélyértelmű", saját dialektikus gondolkodásának színvonalát jellemző kérdést: Hogyan követelheti Marx a világ megváltoztatását, ha elfogadjuk, hogy a világ objektív törvények alapján mozog? „Ha a világ vagy az »úgynevezett objektív valóság«, a történelem, a társadalom stb. a maga szükségszerű és megmásíthatatlan törvényszerűségei szerint mozog, ha minden szigorúan determinált, alapjában előre meghatározott – akkor a világ megváltoztatására irányuló követelés nemcsak lehetetlen, hanem egyáltalában képtelen: már ez a gondolat is nevetséges."[75] Hasonló eszmefuttatásokat találunk a „praxis"-csoport más képviselőinél is, így pl. Dankó Grlićnél, aki tagadja az emberi gyakorlat anyagi determináltságát. A praxis jelentősége szerinte abban rejlik, hogy az ember tudja, hogy a feltételeket maga teremti és változtatja meg. Egyedül az ember a szubjektuma minden valóságos történelmi változásnak.[76]

És ezek az idealista és szubjektivista eszmefuttatások az „autentikus marxizmus" címkéjével jelentkeznek! Kétségtelen, hogy Marx szemében az ember teremtő, önmagát létrehozó

lény volt; csupán az a kérdés, milyen értelemben. Semmiképp sem szubjektív idealista, hanem dialektikus materialista értelemben. A gyakorlatot, amelyet a mai revizionisták a filozófia alapkérdésének materialista megválaszolásától függetlenül határoznak meg – így pl. Gajo Petriovićnál a gyakorlat magában foglalja az összes emberi életmegnyilvánulást, még az olyan emóciókat is, amilyen a nevetés és a sírás –, Marx az ember produktív élettevékenységeként értelmezi, amely természeténél fogva anyagi. A gyakorlat olyan tevékenység, amely valóságos tárgyakat képes megváltoztatni, míg a szellemi tevékenység önmagában nem képes erre. Ezért beszél Marx az első Feuerbach-tézisben a gyakorlatról, mint érzéki-emberi tevékenységről.[77] A gyakorlat anyagi természetét az a tény nem tudja megváltoztatni, hogy az emberek gyakorlati cselekvését mindig a tudat irányítja, s ez a cselekvés ennyiben szellemi mozzanatokat is rejt magában. A gyakorlati tett mégis elsődlegesen anyagi. De nemcsak erről van szó.

A cselekvést ugyanakkor anyagi tényezők determinálják, nem önkényes cselekvés. Marx nemcsak arra világít rá, hogy a termelőtevékenység (a szó átfogó értelmében, mint a természettel folytatott anyagcsere és mint a termelési viszonyok összessége) a társadalmi tudat kialakulásának az alapja, hogy tehát a jogi és állami formákat nem lehet megérteni önmagukból, hanem az anyagi termelési viszonyokból kell magyarázni –, Marx ezen felül kimutatja azt is, hogy a gyakorlati tevékenységeket irányító eszmék maguk is olyan tényezők által determináltak, amelyek függetlenek az ember akaratától, tehát anyagi természetűek.[78]

Így a tudatos emberi munkát, amely céljait a természeti anyagon valósítja meg, a természet objektív törvényei határozzák meg, eredményessége a természettörvények helyes felismerésétől és alkalmazásától függ. Erre utal Marx „A tőké"-ben is, amikor megjegyzi: „Az ember a termelés során csak úgy járhat el, mint maga a természet, vagyis csak az anyagok formáit változtathatja. Sőt mi több, magában a for-

málásnak e munkájában is folytonosan természeti erők támogatják."[79] Marx szemében tehát a természetnek az ember általi teremtő átalakításában nincsen semmi önkényes. Ám a termelőerők, amelyeket az emberek maguk hoznak létre és amelyek fölött rendelkeznek, szintén nem olyan erők, amelyekkel önkényesen lehetne bánni anélkül, hogy a társadalom kárt szenvedne. Az emberek konkrét történelmi termelőtevékenységét az előző nemzedékektől rájuk hagyományozott munkaeszközök, technika, technológia, tapasztalatok stb. határozzák meg.

Marx ezt a gondolatot, amely kizárja az embernek mint önmaga teremtőjének minden szubjektivista értelmezését, rendkívül világosan és egyértelműen kifejtette az Annyenkovhoz intézett ismert levélben: „Fölösleges hozzátennünk, hogy az emberek nem szabadon rendelkeznek *termelőerőikkel* – egész történelmünk alapjával –, mert minden termelőerő szerzett erő, előző tevékenység terméke. Ily módon a termelőerők az emberek gyakorlati energiájának eredményei, de magának ennek az energiának határt szabnak a körülmények, melyek között az emberek vannak, a már megszerzett termelőerők, a társadalmi forma, amely előttük már fennállott, amelyet nem ők teremtenek, amely az előző nemzedék terméke. Azzal az egyszerű ténnyel, hogy minden későbbi nemzedék az előbbi nemzedék által szerzett termelőerőket talál, amelyek neki új termelés nyersanyagául szolgálnak, összefüggés jön létre az emberek történetében, létrejön az emberiség története, amely annál inkább az emberiség története, minél inkább gyarapodtak az emberek termelőerői és ennek következtében társadalmi viszonyaik. (. . .) Anyagi viszonyaik alkotják minden viszonyuk alapját."[80]

Akárcsak az anyagi termelőtevékenységet, éppúgy azoknak a gyakorlati viszonyoknak az összességét is, amelyekre az emberek a termelési folyamat során egymással lépnek, a termelési viszonyokat, nem az emberek társadalmi tudata határozza meg, hanem az anyagi termelőerők jellege és fejlettségi foka.

Ez annyit jelent, hogy termelési viszonyaikat az emberek nem választhatják meg önkényesen. Ebben a vonatkozásban is olyan anyagi körülményekhez vannak kötve, amelyek függetlenek az akaratuktól és akaratukat úgyszintén determinálják. Marx erről is egyértelműen nyilatkozik. Annyenkovhoz intézett fenti levelében megjegyzi: „Mi a társadalom, bármilyen is a formája? Az emberek kölcsönös tevékenységének a terméke. Szabadon választhatják-e az emberek ezt vagy azt a társadalmi formát? Semmiképpen sem. Tételezze az emberek termelőképességeinek meghatározott fejlettségi állapotát, és megkapja az érintkezés (...) megfelelő formáját."[81]

Azt a gondolatot, hogy az emberek gyakorlati tevékenységét vezérlő eszméket, megfontolásokat, motívumokat stb. objektív tényezők határozzák meg, Marx többek között „A politikai gazdaságtan bírálatához" című művének előszavában fejtette ki: „Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerű, akaratuktól független viszonyokba lépnek, termelési viszonyokba, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg."[82] Marx és Engels szemében tehát az ember gyakorlati tevékenységének nem a cselekvő szubjektum tudatában rejlik a forrása, hanem ezen kívül, a természet anyagi valóságában és az előző nemzedék által teremtett társadalmi viszonyokban.

Marx tehát a gyakorlatnak világos materialista meghatározást adott. Képtelenség azt állítani tehát, hogy annak a ténynek a fényében, miszerint az ember gyakorlati lény, fölöslegessé válik a filozófia alapkérdésének materialista megválaszolása. Jóllehet korai írásaiban Marx nem említi kimondottan a filozófia alapkérdését, de vizsgálataiban az a Feuerbachtól átvett materialista elv vezérli, hogy a lét a gondolkodással szemben elsődleges és meghatározó. Ez derül ki pl. a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban, amikor leszögezi, hogy az emberi tudat minden elidegenült formájának az elidegenült munka, azaz a társadalmi lét a forrása.[83]

A filozófia alapkérdésének materialista megoldása egyúttal

alapot ad az ember tudatos cselekvése és objektív körülményei között fennálló dialektikus kölcsönhatás tudományos tárgyalására, a teremtő emberi tevékenység helyes megértésére.

Ily módon az emberek saját történelmük létrehozói ugyan, ám tudatukat, amely gyakorlati tetteiket irányítja, végső soron megint csak azok az objektív anyagi és társadalmi viszonyok határozzák meg, amelyeket korábban ők maguk teremtettek. Ezt a gondolatot hangsúlyozza Marx a „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája" című művében is: „Az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között csinálják."[84]

Amiben a mai revizionisták szubjektivista koncepciói antinomiát fedeznek fel – ti. *vagy* objektív törvények léte, *vagy* a társadalmi viszonyok megváltoztatásának a lehetősége az emberek által –, abban Marx dialektikus kölcsönhatást ismert fel. A természet és a társadalmi viszonyok társadalmi szubjektum (e helyütt a társadalmi szubjektum belső differenciálódásától, az osztályoktól stb. eltekintve) által történő átalakításának folyamatában Marx szerint bizonyos állandó, ismétlődő összefüggések vannak jelen, azaz törvényszerűségek. A társadalmi tudattal szemben ezeké az összefüggéseké az elsődleges szerep. Nem a szubjektum ténykedésétől függetlenül léteznek, hanem összekapcsolódnak e valóságos ténykedéssel. Hiszen a társadalmi törvények objektív követelményei az emberek szükségletein és érdekein keresztül szubjektív követelményekké válnak, ami azt jelenti, hogy meghatározzák az emberek eszméit és képzeteit, az emberi cselekvés motivációit. Ennyiben a törvények az emberi cselekvés feltételei és kiindulópontjai. Az emberek gyakorlati, megfelelő motivációk által vezérelt cselekvése révén a szubjektivitás ismét objektivitásba megy át, más szóval a társadalmi törvényeket megvalósítják, keresztülviszik. Az emberi cselekvés tehát feltétele a társadalmi törvények működésének, de végül maga is anya-

gilag determinált, a törvényszerűségek objektív követelményei által meghatározott.

Eszerint a társadalmi törvények az emberekkel szemben nem külsődleges hatalmak, mint azt a revizionista ideológusok állítják, hanem elválaszthatatlanul összefonódnak az ember társadalmi tevékenységével. Meghatározzák az emberek cselekedeteit és keretet szabnak a számukra.

Ezt a materialista gondolatot Marx és Engels műveiben bárhol kimutathatjuk. Aki pedig ezt Marx nevében ki akarja iktatni a marxista filozófiából, az meghamisítja a marxi nézeteket. A valóban szabad és teremtő cselekvést, következésképpen a szocialista és kommunista társadalom felépítését csak az objektív társadalmi törvények felismerése teszi lehetővé.

Az ember lényegének és a történelem folyamatában játszott szerepének marxi felfogása a polgári ideológusok szubjektivista interpretációinak fényében visszájára fordul és elméleti bázisul szolgál arra, hogy eltorzítsák és a valóságos szocializmus ellen harcba vessék a társadalmi fejlődés törvényszerű voltára vonatkozó különböző marxi–engelsi kijelentéseket.

Ismeretes, hogy a társadalom törvényeit Marx és Engels gyakran jellemezték „természettörvényekként", aminthogy a történelmi folyamatot is „természettörténeti" folyamatnak nevezték. A polgári ideológusok ezt arra használják, hogy Marxnak és Engelsnek egyfajta mechanikus materializmust tulajdonítsanak. A mai revizionisták és a „kritikai elmélet" képviselői ezzel szemben saját szubjektivista koncepciójuk szemszögéből értelmezik Marx eme megfogalmazásait, saját elképzeléseiket vélik felismerni bennük. Szerintük Marx a társadalmi fejlődésen mint természettörténeti folyamaton spontán társadalmi fejlődést értett, olyan fejlődést, amely *egészében véve* tudattalanul, a természeti folyamatok mintájára zajlik, jóllehet az egyes cselekvések vonatkozásában tudatos. Tehát Marx a „természettörténeti folyamat" megjelöléssel úgymond nem a társadalmi folyamatok *objektív* jellegét akar-

ja jellemezni. Sokkal inkább úgy vélekedett – hangzik a mai revizionisták végkövetkeztetése –, hogy a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába való ugrás véget vet a spontaneitásnak, s ezzel az össztársadalmi folyamat tudattalan voltának, ami egyet jelent az objektív törvények eltűnésével. Ezt a nézetet képviseli Theodor W. Adorno is, amikor azt írja: „Hogy a természettörvények elfogadását nem szabad à la lettre (szó szerint) venni, (. . .) amellett szól magának a marxi elméletnek az erősebb motívuma, eme törvények megszüntethetőségének a motívuma. Ahol megkezdődik a szabadság birodalma, ott nem érvényesek többé. (. . .) Csak a marxi motívumok visszájára fordítása, amilyen a dialmat (érstd: a dialektikus és történelmi materializmus), amely prolongálja a szükségszerűség birodalmát, fogadkozván, hogy ez a szabadság birodalma – csak az ilyen visszájára fordítás juthatott odáig, hogy a természettörvényszerűség polemikus marxi fogalmát a természettörténet konstrukciójából, az invariánsok szcientista tanává hamisítsa. Ezáltal a természettörténet marxi tanítása éppen kritikai tartalmát veszíti el."[85] Ebből az okfejtésből érzékletesen kitűnik a marxi gondolatok szubjektivista, idealista értelmezése: a társadalmi szubjektum még nem uralkodik az általa megtermelt objektum fölött, hanem ez az objektum az áru és a pénz, az „eldologiasodás" formájában mintegy természeti adottságként, ennélfogva mint természettörvény hat. Ámde a szabadság birodalmában eltűnik az objektum uralkodása a szubjektum fölött. Adorno természetesen nem olyan értelemben gondol erre, mint Engels, aki a szabadság birodalmát úgy jellemezte, mint az embereknek saját létfeltételeik feletti uralkodását, amely az objektív társadalmi törvények ismeretén alapszik. Azt a nézetet adja Marx és Engels szájába, hogy a szabadság birodalmában az ember mintegy önmagából, a küső tényezőktől függetlenül cselekedhet, hogy a tudat itt immár teljes egészében elsődleges. A történelmi fejlődést olyan folyamatként ábrázolja, amelyben ez a szabad szubjektum megformálja önmagát, oly mó-

don, hogy az objektumot először mint idegen hatalmat, mint természeti adottságot kivetíti magából, aláveti magát neki (innen ered az előtörténet elnevezés), mígnem valamennyi feltétel kialakul és a szubjektum végérvényesen függetlenítheti magát az objektumtól és teljes szabadságban cselekedhet abban az értelemben, hogy többé nincs objektív társadalmi törvényekhez kötve.

Ugyanezt az interpretációt találjuk Gajo Petrovičnál is, aki úgy magyarázza Marxot, mintha az ember, Marx szerint, gyakorlati lény, szabad lény lenne, de ezt a meghatározottságát a történelem folyamán kellene megvalósítania. Eszerint az osztálytársadalmak emberét még a gazdasági tényezők határozzák meg. Petrovič tehát kénytelen tudomásul venni Marx ide vonatkozó egyértelmű kijelentéseit, mint pl. „A politikai gazdaságtan bírálatához" című műve előszavának gondolatait, de mint láttuk, saját szubjektivista koncepciójának szellemében meghamisítja ezeket a gondolatokat. Petrovič nézete szerint az osztály nélküli társadalomban a gazdasági tényező elveszíti „egyeduralmát", és ekkor az emberek tudata válik az elsődleges tényezővé.[86]

Az idealista konstrukció itt egyértelműen leleplezi magát: a szabadság birodalmát olyan állapotként interpretálják, amelyben az ember, objektív törvényektől függetlenül, megvalósíthatja a benne rejlő teremtő lehetőségeket. Ebben a szellemben magyarázzák a szabadság birodalmának „A tőke" harmadik kötetében található marxi kifejtését is.[87] Több helyütt utalnak arra is, hogy az emberi társadalom „természettörvényeinek" megszűnésével a marxizmus elméletileg megszünteti önmagát, minthogy előfeltevései, így pl. a szubjektumnak az objektum általi meghatározottsága, akkor már nem lesznek igazak.[88]

Nagy hibát követ el az, aki ezeket az idealista, a marxizmust utópiává hamisító gondolati konstrukciókat, amelyek kiváltképpen a revizionista marxológusok nevéhez fűződnek, egyszerűen mint puszta kiagyalásokat, egyébként is csak szűk

körben ható spekulációkat intézi el. Aki ezt teszi, figyelmen kívül hagyja, hogy a marxi dialektikus materialista elmélet ilyen idealista meghamisítása az egyik filozófiai-elméleti alapja volt a balos radikális csoportok akcióinak. Ezek az akciók arra a voluntarista koncepcióra épültek, hogy a kapitalizmust csak az objektív feltételektől függetlenül, csak „forradalmi akarattal" lehet megdönteni.

A pszeudo-marxizmus, kiváltképp ahogyan azt a frankfurti iskola művelte, nem lebecsülendő hatást gyakorolt – elsősorban a hatvanas évek végén – az ellenzéki diákságra. A „kritikai elmélet" hamis Marx-interpretációinak alapján, hogy ti. a társadalmi folyamatok természeti törvényszerűségéről tett marxi kijelentések – úgymond – csak a kapitalizmusra vonatkoznak, a diákok levonták a végkövetkeztetést: a szocializmusba való átmenet legelsősorban a szubjektív tényező erőkifejtésének függvénye, elvégre a forradalmi folyamatban nincsen törvényszerűség.[89]

A marxizmus effajta idealista értelmezése, amelynek a „kritikai elmélet" volt a forrása, a maoista inspirációk mellett a voluntarista akciók egyik lényeges eleme volt, és objektíve hozzájárult ahhoz, hogy ezek az akciók jelentős részükben az eredeti szándékaikkal ellenkező hatást értek el: nem a kapitalizmus leküzdésének irányában hatottak, hanem a rendszert fenntartó elemnek bizonyultak.

Szó volt már arról, hogy Marx gondolatainak effajta meghamisítása elméletileg abban gyökerezik, hogy a marxizmust az idealista szubjektum-objektum dialektika szellemében értelmezték, vagyis a gyakorlatból mint középponti kategóriából indultak ki. Ezen a hamis alapon azután a társadalmi-történelmi folyamatnak mint „természetileg törvényszerű", spontán, elementáris folyamatnak a marxi meghatározását azonosítják a társadalmi törvények objektív jellegével.

Igaz ugyan, hogy a termelési eszközök társadalmasításával, a munkás-paraszt hatalom megteremtésével a szocializmusban fokozódó mértékben megszűnik a spontaneitás és ez-

zel együtt az objektív törvények elementáris érvényesülése, de mindez egyáltalában nem érinti a társadalmi törvények objektív jellegét. Azok a lényegi és szükségszerű összefüggések, amelyeket az emberek anyagi termelésük és újratermelésük folyamatában kitermeltek, amelyek meghatározzák cselekvésüket, továbbra is az emberek tudatától függetlenül léteznek és determinálják tetteik általános irányát. Ezen a szocializmus mit sem változtat.

A kommunista társadalmi formációban nem az az új, hogy megváltozik az objektív törvény és a tudatos cselekvés viszonya, hanem az, hogy alapjaiban más lesz a spontaneitás és a tudatosság kapcsolata. A kettőt nem szabad felcserélni, ahogy azt sok „marxológus" teszi.[90]

A polgári és a revizionista ideológusok egyetlen olyan szövegrészt sem tudnak felmutatni, ahol a tudományos kommunizmus megalapítói arról beszélnének, hogy a szocializmusban nem működnek többé objektív társadalmi törvények. Egyértelműen ellentétes kijelentéseket viszont annál inkább találhatunk. Elegendő, ha emlékeztetünk Engels megjegyzésére, miszerint a szocializmusban az emberek első ízben alakítják tudatosan saját történelmüket, de nem abban az értelemben, hogy nem léteznek társadalmi törvények, hanem éppenséggel az objektív törvények felismerésének és kiaknázásának alapján – ama feltétel alapján, hogy a termelési eszközök társadalmasítása már megtörtént.[91] Marx és Engels szemében a szabadság mindig azt jelentette, hogy az ember az objektív törvényszerűségek felismerésének és kiaknázásának alapján uralkodik saját természeti és társadalmi létfeltételei felett. A szabadság birodalma, amelyről Marx „A tőke" harmadik kötetében beszél, szintén a szükségszerűség birodalmán, azaz az anyagi termelésen nyugszik. És csak akkor virágozhat, ha az emberek a legésszerűbb módon szabályozzák a természettel folytatott anyagcserét, vagyis úgy, hogy az objektív törvényeket szigorúan figyelembe veszik és kihasználják. A társadalmi fejlődés törvényszerű voltáról hangoztatott marxi–engelsi né-

zetek meghamisítása egyfelől arra szolgált, hogy távol tartsa a forradalmi munkáspárttól az imperializmussal szembenálló ellenzéki erőket, hogy meggondolatlan akciókba kergesse őket, másfelől pedig hangsúlyozottan a dialektikus és történelmi materializmus ellen irányult, mint a konkrét helyzet konkrét elemzésének eszköze ellen, melyet a marxista–leninista párt alkalmaz. Kiderül ez már abból is, hogy a mai revizionisták és a „kritikai elmélet" képviselői nyíltan szembeállítják a „tulajdonképpeni" marxi filozófiát és a – szerintük – „későbbi" dialektikus és történelmi materializmust. A revizionisták és a baloldali radikális polgári „marxológusok" leszűkítik a marxi filozófiát a „gyakorlat", az „ember" idealista filozófiájára, amelynek az a szerepe, hogy a „humanizmus" álláspontjáról „radikálisan bírálja" a fennálló társadalmi valóságot, hogy ily módon „humanista szellemben" megváltoztassa. Ebből a pozícióból mint „pozitivizmust" támadják a dialektikus és a történelmi materializmus tanítását a társadalmi fejlődés általános és sajátos törvényszerűségeiről. Azt állítják, hogy a törvényszerűen mozgó és fejlődő anyagi világ elképzelése a tudatot a „tényszerűen adott" valósághoz rögzíti és nem a valóság megváltoztatására irányítja.

Ebben az összefüggésben említésre méltó, hogy a különböző „marxológusok" a társadalom „marxi értelemben vett" anyagiságán azt értik, hogy az árutermelés, a társadalmi mozgás természetadta (spontán) jellege tárgyiasítja a társadalmi kapcsolatokat. Nem véletlen Alfred Schmidt megfogalmazása: „Ez az elméletileg (és különösen a mindennapi életben) nehezen áttekinthető közvetlenség: a személyek dologszerűen megmerevedett, dolgokhoz tapadó viszonya, a személyeké, akik a dolgok puszta hordozóivá és néma kivitelező orgánumaivá csökevényesednek – ez alkotja azt a negatív totalitást, amely a dialektikus materializmus sajátos *tárgya.*"[92]

Minthogy a dialektikus és történelmi materializmus a társadalmi lét primátusát vallja a társadalmi tudattal szemben,

azzal vádolják, hogy a fennálló állapotokat, a társadalmi viszonyok „természetadta" jellegét igazolja.

A „pozitivista vulgarizáció" – állítja Miladin Životić – a marxi dialektikát átváltoztatja „a rend és a fennálló strukturális vonatkozások általános elméletévé. A humanista elkötelezett dialektikának a fennálló állapotok pozitív tudományává való kiforgatása mindenekelőtt a fennálló állapotok fenntartásához fűződő bürokratikus érdekből táplálkozik."[93] Az eredmény, folytatja Životić, az elmélet alkalmazkodása a dolgok fennálló rendjéhez. Ily módon a dialektikus és történelmi materializmust azzal rágalmazzák, hogy pusztán „apologetikus ideológia". Ez a képtelen tétel közvetlenül együtt jár a megvalósult szocializmus és a munkásosztály marxista–leninista pártjai ellen irányuló támadással. A mai revizionisták és a kispolgári ellenzéki társadalombírálat önmagukat „marxistának" nevező képviselői ezeket a pártokat mint „bürokratikus" szervezeteket gyalázzák. A dialektikus és a történelmi materializmusnak ez a rágalmazása többek között azt a célt szolgálja, hogy a munkásosztály forradalmi pártjának a kezéből kiüsse a társadalmi viszonyok és megváltoztatásuk valóban forradalmi, kritikai elemzésének tudományos fegyverét. Felvetődik ugyanis a kérdés: milyen alapra kell építeni a tudományosan megalapozott politikát? Elsősorban mégiscsak a társadalmi fejlődés objektív törvényeinek ismeretére és kiaknázására, e fejlődés követelményeinek elemzésére; helyes és hatékony politikai taktikát csak ezen az alapon lehet kidolgozni. A „kritikai elmélet" és a „praxis"-csoport revizionizmusa, amely a szocializmusban működő objektív törvények nem-létezéséről fantáziál, a munkásosztályt csak tévútra vezetheti, csak a szubjektivizmus mocsarába süllyesztheti.

Erich Honecker, az NSZEP Központi Bizottságának első titkára, a szocialista országok hatalmon levő munkásosztályának tapasztalatait általánosítva jegyezte meg: „Kulcs-problémának bizonyult (...) hogy köztársaságunkban az új társa-

dalom építésének jelenlegi szakaszában mélyen megértsük a szocializmus objektív gazdasági törvényeit és e törvények működésének feltételeit. Mert a nép növekvő jóléte, a népgazdaság magas szintű hatékonysága *nem* valósítható meg eme törvényszerűségek mellett, vagy rajtuk kívül. (...) Itt húzódik a tudományos gazdaságpolitika és az ökonómiai szubjektivizmus választóvonala. (...) A szubjektivizmus a gazdasági életben mindig drága dolog."[94]

Rejtély, hogy egy ilyen dialektikus materialista nézőpont miként ölthetné valamiféle apologetikus ideológia alakját, és vajon mennyiben nem forradalmi-kritikai!? Elvégre valódi forradalmi változások csak az objektív társadalmi törvények követelményeinek pontos ismeretében lehetségesek. Ez fokozott mértékben érvényes a munkásosztálynak és a munkásosztály pártjának a tevékenységére a szocializmusban, hisz a szocialista társadalomban, a fent említett okokból a szubjektív tényező új minőségre tesz szert. Végül pedig a szocialista országok marxista–leninista pártjai, elsősorban az SZKP, a gyakorlatban is megmutatták, miként kellett a társadalmi viszonyokat valóban forradalmi, marxi értelemben megváltoztatni. Ezzel szemben a mai revizionisták mindeddig csak arra mutatnak szemléletes példát, hogy „humanista praxis-filozófiájuk" az ellenforradalom malmára hajtja a vizet.

A munkásosztály forradalmi szerepe. A proletariátus történelmi küldetéséről szóló marxi tanítás meghamisításáról

Látni kell, hogy a munkásosztály korunk minden eseményére rányomja bélyegét. Nap mint nap tanúbizonyságát adja, hogy korunknak, a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet korának fő forradalmi ereje. Ezért természetes, hogy a munkásosztály történelmi szerepéről szóló tanítás, amely tudományosan megalapozza a proletariátus társadalmi helyét és történelmi feladatát, az ideológiai osztályharc egyik központi kérdése. Marx és Engels nagy érdeme, hogy megvetették ennek a tanításnak az alapját; egész életükben azért harcoltak, hogy a világ minden munkásában tudatosítsák a munkásosztály történelmi feladatát, és alkalmassá tegyék a munkásokat arra, hogy teljesítsék eme küldetésüket. Lenin éppen ezért teljes joggal állapította meg: „Marx tanításában a legfontosabb az, hogy megvilágítja a proletariátusnak mint a szocialista társadalom megteremtőjének világtörténelmi szerepét."[1]

A munkásosztály történelmi küldetése az, hogy megdöntse a tőkés társadalmat, kivívja a politikai hatalmat, és ezt a hatalmat arra használja, hogy megteremtse a kizsákmányolástól és elnyomástól mentes, osztály nélküli kommunista társadalmat. Ennek során a munkásosztály mint osztály megszünteti önmagát.

Marx és Engels „A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés", „A szent család", „A német ideológia", „A filozófia nyomorúsága" és „A Kommunista Párt kiáltványa" című írásaikban már 1844-től kifejtették azt a gondolatot, hogy egyedül a munkásosztály az az erő a társadalomban, amely

objektív helyzeténél fogva képes forradalmi úton megdönteni a tőkés társadalmat, felszabadítani önmagát és az egész emberiséget a kizsákmányolás és elnyomás alól. Marx és Engels felismerték, hogy a munkásosztály a történelem utolsó kizsákmányolt osztálya, amely abban különbözik a többi kizsákmányolt osztálytól, hogy az új, a magasabb rendű termelési mód hordozója. Marx és Engels műveikben kimutatták, hogy a munkásosztály mint a modern termelési mód hordozója termeli meg anyagi-átalakító, értéket és használati értéket létrehozó munkájával a társadalmi gazdagság túlnyomó részét, de ebből a gazdagságból a tőkés magántulajdon uralmának feltételei között csupán akkora részt kap, amely megfelel a munkaerő-áru értékének. Marx és Engels elemzései bizonyították, hogy a munkásosztály történelmi küldetése objektíve meghatározott, és nem függ az egyik vagy másik munkás szubjektív elképzeléseitől. „Ha a szocialista írók ilyen világtörténelmi szerepet tulajdonítanak a proletariátusnak, ezt semmiképpen sem azért teszik, mert – ahogy a kritikai kritika el akarja hitetni – a proletárokat *isteneknek* tartják. (...) Nem arról van szó, hogy egyik vagy másik proletár, vagy akár az egész proletariátus időlegesen mit *képzel el* céljának. Arról van szó, hogy *mi* a proletariátus, és hogy e *létének* megfelelően történelmileg mit lesz kénytelen tenni. Célja és történelmi cselekvése saját élethelyzetében csakúgy mint a mai polgári társadalom egész szervezetében érzékletesen és megmásíthatatlanul ki van jelölve."[2]

A kapitalizmusnak proletárforradalom útján történő megdöntése objektív törvényszerűség. Alapja az az egyre éleződő antagonisztikus alap-ellentmondás, amely egyfelől a termelés társadalmi jellege, másfelől a magántőkés kisajátítási mód között fennáll.

A proletariátus, amely a tőkés fejlődés folyamán elkerülhetetlenül növekszik, mint a társadalmasult termelés hordozója, éles ellentmondásba kerül a tőkés termelési viszonyokkal és a burzsoáziával mint osztállyal, olyan ellentmondásba,

amelyet a kapitalizmus keretei között elvileg nem lehet megoldani. Marx és Engels „A Kommunista Párt kiáltványá"-ban nagy kifejező erővel jellemezték a munkásosztálynak mint a polgári társadalom sírásójának ezt a szerepét, amelyet a kapitalizmus belső dialektikája objektíve meghatároz: „Az ipar haladása. amelynek az akarat nélküli és ellenállásra képtelen hordozója a burzsoázia, a munkásoknak a konkurrencia okozta elszigetelődése helyébe a munkásoknak a társulás révén létrejövő forradalmi egyesülését állítja. A nagyipar fejlődésével tehát kicsúszik a burzsoázia lába alól maga a talaj, amelyen termel és a termékeket elsajátítja. Mindenekelőtt saját sírását termeli. Pusztulása és a proletariátus győzelme egyaránt elkerülhetetlen."[3]

Marx és Engels azt is felismerték azonban, hogy a munkásosztálynak a társadalom fejlődéstörvényeiről szóló tudományos elméletre van szüksége ahhoz, hogy tudatosíthassa és teljesíthesse történelmi küldetését. A tudományos elmélet és a munkásosztály egységének ezt a gondolatát Marx már „A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés" című írásában kifejtette. Azt írja: „Miként a filozófia a proletariátusban találja meg az *anyagi*, úgy a proletariátus a filozófiában találja meg a *szellemi* fegyvereit . . ."[4]

Marx és Engels ebből a felismerésből indultak ki, és egész életükben azért küzdöttek, hogy összekapcsolják a tudományos kommunizmus elméletét a munkásmozgalommal, és gondoskodjanak arról, hogy az egyes országok munkáspártjai a proletariátus forradalmi osztályszervezeteivé váljanak. Szilárdan meg voltak győződve arról, hogy a munkásosztály nem tehet eleget történelmi küldetésének, ha nincs öntudatos, a tudományos kommunizmus tanításával felfegyverzett pártja.

A munkásosztály világtörténelmi szerepéről szóló tanítás kidolgozásában Marx és Engels a tudományos világnézet mindhárom alkotórészére támaszkodott.

Gazdasági alapot adtak annak a filozófiai felismerésnek, hogy a proletariátus a tőkés társadalom utolsó kizsákmányolt

és egyetlen következetesen forradalmi osztálya. Marx mindenekelőtt „A tőké"-ben mutatja ki, hogy a tőkés termelési mód objektív törvényeinek működése megérleli a kizsákmányolás végérvényes megszüntetésének valamennyi feltételét, hogy a tőkés felhalmozás történelmi tendenciája a proletárforradalom. „A tőkemonopólium – írta Marx – bilincsévé válik annak a termelési módnak, amely vele és alatta virágzott fel. A termelési eszközök centralizációja és a munka társadalmasítása olyan pontot ér el, amelyen már nem fér meg tőkés burkában. A burkot szétrepesztik. Üt a tőkés magántulajdon végórája. A kisajátítókat kisajátítják."[5]

Ám Marx és Engels ugyanakkor azt is tudták, hogy ez a folyamat noha törvényszerű, azaz objektív és elkerülhetetlen, de semmi esetre sem automatikus. A kapitalizmust nem lehet megdönteni a munkásosztály célratörő, tudatos és szervezett harca nélkül. Ez pedig forradalmi pártot, tudományos stratégiát és taktikát, a cél és a küzdelem egyértelmű tisztázását követeli.

A történelmi gyakorlat időközben számtalanszor igazolta a munkásosztály történelmi küldetéséről szóló Marx és Engels által megalapított és Lenin által továbbfejlesztett elmélet helyességét.

A legkézenfekvőbb bizonyíték, hogy a Szovjetunió népei sikeresen felépítették a történelem első szocialista társadalmát. A munkásosztály vezetésével, a Szovjetunió Kommunista Pártjának irányításával eredményesen haladtak a kommunizmus felé vezető úton. Ugyancsak ennek az elméletnek a bizonysága az is, hogy a második világháború után az országok egész sora indult el a szocializmus útján.

A szocialista forradalmak nemcsak azt bizonyították, hogy a munkásosztály meg tudja dönteni a kapitalizmust, hanem azt is, hogy képes felépíteni az új szocialista társadalmat.

E hatalmas történelmi forradalmi átalakulás során maga a munkásosztály is alapvetően megváltozott; az egykor elnyomott és kizsákmányolt osztályból uralkodó osztály lett, a ha-

talom birtokosa. Soraiból tudatos és rátermett káderek ezrei nőttek ki, akik mint az állam és a gazdaság, a művelődés és a kultúra, mint a honvédelem vezetői és a szocialista vívmányok védelmezői tűntek ki. De a munkásosztály nemcsak önmagát változtatta meg, a munkások és a marxista–leninista munkáspárt politikai és ideológiai vezetése alatt megváltozott a dolgozó nép minden osztályának és rétegének életmódja, új szocialista vonások alakultak ki. A szocialista országok munkásosztálya a többi dolgozóval szövetségben mindenoldalúan erősíti a világszocializmust és ezáltal egyre jobban befolyásolja a világ fejlődését, saját javára megváltoztatja a nemzetközi erőviszonyokat, és az imperializmust arra kényszeríti, hogy alkalmazkodjék az új helyzethez. A szocialista országok hatalmon levő munkásosztálya ilyen módon döntően kiveszi részét az imperializmus elleni végső küzdelemből, önnön történelmi küldetésének világméretű teljesítéséből.

Az imperializmus ideológusai éppen ezért mindent megtesznek, hogy kisebbítsék a szocialista országok munkásosztályainak hatalmas eredményeit, és megkérdőjelezzék forradalmi szerepüket. Azt a tételt terjesztik, hogy a szocialista országok munkásosztálya – úgymond – immár nem forradalmi. Minden erejükkel megpróbálják „kimutatni", hogy a munkásosztály nem képes a társadalom vezetésére. Taktikájuk a következő: azt a tényt, hogy a munkásosztály nem valósíthatja meg vezető szerepét marxista–leninista pártja nélkül, úgy állítják be, mintha a párt irányítana és nem a munkásosztály, amely erre egyáltalában nem is képes. A párt vezető szerepét gyakran úgy értelmezik, hogy ez az értelmiség vezető szerepét valósítja meg a mai „ipari társadalomban", ami a szocializmusra is érvényes.

Ilyen módon tagadják a párt és az osztály egységét. Eltorzítják azt az igazságot, hogy a párt az osztály része, mégpedig a legforradalmibb és legtudatosabb része, amelynek az a feladata, hogy az osztály felé közvetítse történelmi küldetésének tudatát, és képessé tegye a munkásosztályt forradalmi

szerepének betöltésére. Effajta élcsapat nélkül az osztály nem tudja megvalósítani azt a vezető szerepét, amely a társadalmi termelés rendszerében elfoglalt objektív helyzetéből adódik. A polgári ideológusok, a szélsőjobboldaltól egészen az ultrabalig, éppenséggel a pártnak és az osztálynak ezt a kölcsönös kapcsolatát próbálják elhallgatni, amelyre már Marx és Engels rámutatott és amelynek Lenin átfogó elméleti alapot adott.

Az imperialisták éppúgy félnek saját országaik harcoló proletariátusától mint a szocialista országok hatalmon levő munkásosztályától. Ezért terjesztik azt a tételt, hogy a tőkésországok munkásosztálya elveszítette forradalmi jellegét, a marxi elmélet pedig helytelen vagy revízióra szorul. Tételük „indokolására" a polgári ideológusok saját koncepciójuk szellemében értelmezik a fejlett tőkésországok bizonyos jelenségeit.

Köztudott, hogy a szocializmus élő példája a burzsoáziát arra kényszeríti, hogy engedményeket tegyen a munkásosztálynak és jóval nagyobb mértékben próbálja anyagilag korrumpálni, mint – mondjuk – a századforduló idején. A monopóliumok nagy erővel fáradoznak azon, hogy a munkásokat a nyereségben való részesedés és a „vagyonképzés" illúziójával ámítsák, azáltal, hogy visszatartják a munkaerő-áru értékének egy részét és mint „nyereségrészesedést" külön kifizetik.

Másfelől a monopóliumok azért is adnak készségesen engedményeket a munkásosztálynak, mert a tőkeintenzív üzemekben a sztrájkok jelentős nyereségkiesésre vezethetnek. Hiszen a fejlett termelési eszközökkel dolgozó modern nagyüzemi termelés a munkásoktól olyan magatartási formákat követel, mint amilyen a felelősségérzet, kezdeményezőkészség, a megtakarításra való törekvés stb. amelyeket csak úgy lehet kifejleszteni, hogy az effektív tőkeértékesítés érdekében átfogó manipulációt fejtenek ki. A burzsoázia tehát arra törekszik, hogy lehetőleg mindazokat a tényezőket kiiktassa, amelyek a forradalmi robbanóanyag felhalmozódására vezetnek.[6]

Néhány fejlett tőkés országban, így pl. az NSZK-ban és az Egyesült Államokban, az ötvenes években és a hatvanas évek elején az imperialista burzsoáziának anyagi, de ugyanakkor ideológiai eszközökkel is, mint pl. a durva antikommunizmus, sikerült meghatározott keretek közé szorítani a tőke és a munka osztályharcát. Ám a felszín viszonylagos nyugalma mögött néhány tőkésországban – minthogy a kapitalizmus alapvető ellentmondásából adódó objektív ellentmondások szüntelenül éleződtek – új és mélyebb osztálykonfliktusok érlelődtek, és ezek a hatvanas években különös erővel törtek felszínre. A polgári ideológusok az állammonopolista kormányzat sikerének kiáltották ki az osztályharc viszonylagos hullámvölgyét. Ez az illúzió fejeződött ki az osztályellentétek állítólagos eltűnéséről gyártott álelméletekben és a munkásosztály állítólagos „integrálódásának" tételében. A munkásosztály, állítják, az anyagi jólét viszonyai között elveszítette forradalmi képességeit.

Tény mindenesetre, hogy a tőkés társadalom osztálystruktúrájában néhány új jelenség[7] tapasztalható, a munkásosztályon belül bizonyos szerkezeti átalakulások[8] figyelhetők meg, amelyeket a polgári ideológusok arra használnak, hogy kétségbe vonják a munkásosztály történelmi küldetéséről szóló marxi tanítást. Így pl. a tudományos-technikai forradalom következtében az értelmiség egyes részei fokozott szerepet kapnak a termelés és a társadalom irányításában.[9] Egynémely polgári ideológus fejében ez a tény úgy tükröződik, mintha az értelmiség lenne az értéktöbblet döntő termelője, miközben a munkásosztály jelentősége háttérbe szorul. Ezt mindenekelőtt azzal próbálják bizonyítani, hogy a tudományos-technikai forradalom következtében megfigyelhető a közvetlen anyagi termelésben foglalkoztatott munkások létszámcsökkenésének és az alkalmazotti létszám növekedésének a tendenciája. Az értelmiség vezető szerepét alátámasztó érvként használják fel azt a körülményt is, hogy a tőkés alapon végbemenő tudományos-technikai forradalom proletarizálja

és a munkásosztályhoz közelíti az értelmiség egyes részeit, amelyek korábban kiváltságos állásokkal rendelkeztek. Sok polgári ideológus visszariad attól, hogy nyíltan mint vezető erőt említse az értelmiséget. Ezért az egész tudományos-technikai értelmiséget egyszerűen a munkásosztályhoz számítják, és az állítólag konzervatív, „hagyományos" proletariátussal szemben „új munkásosztálynak" nevezik. A tudományos-technikai forradalom olyan változásokat hozott magával, mint pl. a nehéz fizikai munka háttérbe szorulása, a munkafeltételek széles körű átalakulásai, a képzettség és a bér emelkedő színvonala, amelyeket számos polgári ideológus a marxi értelemben vett „munkásosztály eltűnéseként" értelmez.

Ezek az állítások, amelyek egytől egyig a munkásosztály történelmi küldetéséről szóló marxista–leninista tanítás ellen irányulnak, szorosan összefüggnek egymással és eltorzítják a marxi gondolatokat. A torzítások két alapvető csoportját különböztethetjük meg:

– a marxi értelemben vett munkásosztály fokozatosan eltűnik és a társadalmi életben egyre inkább az értelmiségé a döntő szerep.

– A munkásosztály korunkban már nem forradalmi, elveszítette forradalmi potenciálját.

Mindkét felfogás közös vonása, hogy kiragadja összefüggéséből a tőkés társadalom osztályszerkezetében és a munkásosztály harcában jelentkező különböző új jelenségeket, ezeket egyoldalúan vizsgálja és abszolutizálja. A mai osztályharcban ezek a hamisítások fontos szerepet játszanak: egyrészt meg kell rendíteniük a tőkésországok munkásaiban azt a tudatot, hogy a monopolista burzsoázia ellen vívott harcban ők alkotják a legfontosabb társadalmi erőt. Másrészt az a széles körben terjesztett tétel, miszerint a munkásosztályról mint a korszak fő forradalmi erejéről szóló marxi tanítás ma már nem helytálló, következésképpen új forradalmi szubjektumot kell keresni, azt a célt szolgálja, hogy megakadályozza az állammonopolista rendszerrel szembenálló fiatal értelmiségiek

csatlakozását a munkásosztály forradalmi részéhez, amely a kommunista- és munkáspártok vezetése alatt áll.

A szocialista országok munkásosztályainak történelmi küldetése ellen irányuló polgári támadások lényegüket tekintve együtt járnak a marxista–leninista párt rágalmazásával, valamint Marx és Engels idevonatkozó nézeteinek meghamisításával. E hamisítások bírálatára a következő fejezetben kerül sor. A vita e fejezetben azokra a Marx-hamisításokra korlátozódik, amelyeket arra használnak, hogy tagadják a tőkésországok munkásosztályainak forradalmi szerepét.

1. A MUNKÁSOSZTÁLY „ELTŰNÉSÉRŐL" SZÓLÓ POLGÁRI LEGENDA

A munkásosztályt, a munkásosztály társadalmi helyzetét és történelmi szerepét jellemző ismertetőjegyek eltorzításai és meghamisításai a „marxológia" fegyvertárába tartoznak, és azt a célt szolgálják, hogy kétségbe vonják a proletariátus történelmi küldetését.

A munkásosztály marxi–engelsi fogalmának lényeges ismérveit mindenekelőtt két vonatkozásban hamisítják meg:

A marxológusok egyik csoportja tagadja, hogy Marx és Engels az osztályok meghatározásában első és alapvető ismertetőjegyként hangsúlyozták a termelési eszközökhöz való viszonyt, azaz a tulajdonviszonyokat. A polgári ideológusok ehelyett a munka egyik meghatározott, konkrét-történelmi formáját emelik ki, nevezetesen a nehéz fizikai munkát, és a fizikai nyomort tartják a proletariátus elsődleges ismertetőjegyének. A proletariátus fizikai nyomorát, amely különösen a múlt század fejlett tőkésországaiban volt tipikus, a munkásosztály lényegi ismertetőjegyének kiáltják ki, és ezt a nézetet Marxnak és Engelsnek tulajdonítják. Minthogy pedig korunkban ezek az ismertetőjegyek egyes tőkésországokban csak bizonyos megszorításokkal érvényesek, ezért a „marxológu-

sok" azt állítják, hogy a marxi értelemben vett proletariátus ma már nem létezik.

A másik csoport elvonatkoztat minden társadalmi-gazdasági feltételtől és a proletariátusnak mint osztálynak a lényegét kizárólag a termelőerők fejlettségi fokának függvényében vizsgálja. A munkásosztály egyetlen kritériuma a legfejlettebb technikával és a termelés legfejlettebb szervezetével való kapcsolata. Ez a szemléletmód jellemzi azt a sajátos, Serge Mallet által képviselt felfogást, amely balos radikális ideológusok körében is elterjedt. Abból indulnak ki, hogy manapság egyfajta „új munkásosztály" van kialakulófélben. Az „indokolás" gyakran hivatkozik Marxra; a marxi osztályfogalmat azonban meghamisítják. Ugyanebben az összefüggésben eltorzítják az összmunkásról kifejtett marxi gondolatot is. Ehhez a módszerhez mindenekelőtt a revizionisták folyamodnak, akik az értelmiség vezető szerepét akarják ezzel „bizonyítani".

Mindkét csoport tagadja tehát a marxi osztályfogalom időszerűségét. Mindez korántsem valamiféle tisztán elméleti kérdés, nem is akadémikus vita, hanem olyan kísérlet, amely a munkásosztálynak objektíve kárt okozó politikát próbál elméletileg megalapozni. Ez rögtön kiderül, mihelyt közelebbről szemügyre vesszük a polgári ideológusok „érveit".

Lássuk először az első állítást, hogy ti. a proletárt – Marx szerint – egyedül a nehéz fizikai munka és a fizikai nyomor jellemzi. Ezt az állítást – ilyen vagy olyan formájában – a „marxológusok" többségénél megtaláljuk, kiváltképpen a balos radikalizmus ideológusainál. A részletes elméleti indokolás gyakran hiányzik, azt a tételt viszont, hogy Marx kizárólag a XIX. századi proletariátus konkrét helyzetéből indult ki és forradalmi következtetéseit, beleértve a munkásosztály történelmi küldetéséről szóló tanítást, ebből vezette le, igen gyakran átveszik sok más koncepcióba is, mint valamilyen klisét, úgymond mint „igazolt ismeretet".

Herbert Marcuse is egyike azoknak a polgári ideológusoknak, akik ezt a hamisítást megpróbálják tudományos köntös-

be öltöztetni és elméletileg megalapozni. „Az egydimenziós ember" című könyvében Marcuse a következőket írja: „Marx szemében a proletár elsősorban az a fizikai munkás, aki a munkafolyamatban eladja és kimeríti testi energiáját, még akkor is, ha gépekkel dolgozik. Eme testi energia vásárlása és elhasználása, ami embertelen viszonyok között az értéktöbblet magánjellegű kisajátítását szolgálja, maga után vonta a kizsákmányolás lázító, embertelen aspektusait. A marxi fogalom denunciálja a testi kínszenvedést és a munka nyomorúságát. Ez a bérrabszolgaság és az elidegenülés materiális, kézzelfogható eleme – a klasszikus kapitalizmus fiziológiai és biológiai dimenziója."[10] A termelési folyamat korunkban egyre nagyobb mértékben megvalósuló gépesítése és automatizálódása azt eredményezi – állítja Marcuse a továbbiakban –, hogy a munkás elveszíti szakmai különállását, hiszen munkája immár alig különbözik más szakmai csoportok munkájától. A tevékenység jellegében bekövetkezett változások ilyen módon a munkást integrálták a tőkés rendszerbe.[11] Ezzel szorosan összefonódik a fizikai elnyomorodás eltűnése. Hiszen „a közvetlen fizikai-anyagi elnyomorodást", folytatja Marcuse, „nem lehet elválasztani a proletariátus fogalmától". Az a munkás, akinek manapság autója, hűtőszekrénye stb. van, nem marxi értelemben vett proletár többé.[12] Az effajta „érvelés" nem áll egyedül. Hasonló gondolatokat fejtenek ki más polgári ideológusok is, mint pl. Oberndörfer freiburgi politológus is. „A marxi proletariátus" – írja Oberndörfer – „elsősorban tanulatlan fizikai munkásokból áll, akik a gépi munka révén fizikailag-pszichikailag egyformák és az általános elnyomorodás folytán közös az érdekük"[13]. Oberndörfer is összekapcsolja a munkásosztály fogalmát a fizikai elnyomorodással, mert azt a látszatot próbálja kelteni, hogy a proletariátus forradalmi szerepe Marxnál kizárólag az anyagi-fizikai szükséghelyzetből adódik. A következő szakaszban erre még részletesen visszatérünk.

Most mindenekelőtt a munkásosztály marxi felfogásának

eltorzításával kívánunk foglalkozni. Olyan önkényes értelmezésről van itt szó, amely eltorzítja Marx és Engels valódi kijelentéseit. A tudományos kommunizmus megalapítói sehol sem jellemezték a proletariátust oly módon, mintha a nehéz fizikai munka és az anyagi-fizikai elnyomorodás lenne a munkásosztály létezésének szükségszerű ismertetőjegye. Csak csodálkozhatunk a polgári szerzők arcátlanságán, akik ezt állítják – és közben „Marx-szakértőknek" tartják magukat, vagy, mint Marcuse, éppen marxistáknak. Marx és Engels meghatározásában a munkásosztály lényege szerint a társadalomnak az az osztálya, amely csak és kizárólag munkaerejének áruba bocsátásából biztosíthatja megélhetését,[14] mert nem rendelkezik termelési eszközökkel. A társadalomban elfoglalt társadalmi-gazdasági hely a proletariátusnak mint osztálynak a döntő ismertetőjegye. Minthogy a proletár nem rendelkezik termelési eszközökkel, gazdasági kényszer a számára, hogy az éhhalál terhe mellett eladja munkaerejét mint árut a tőkések osztályának, a termelési eszközök birtokosainak. A tőkés termelési folyamatban a proletárokat – mivel nem rendelkeznek termelési eszközökkel ... alávetik a tőkések és az ipari „főtisztek" parancsnoklásának – írja Marx.[15] A proletariátus tehát az az osztály, amely állandóan termeli és bővítetten újratermeli a tőkeviszonyt. „»Proletáron« gazdaságtanilag nem egyéb értendő, mint a bérmunkás, aki »tőkét« termel és értékesít és akit az utcára dobnak, mihely »Monsieur Kapital« (...) értékesítési szükségletei szempontjából fölösleges"[16], hangsúlyozza Marx. A munkásosztály történelmileg konkrét jelenség, ami annyit jelent, hogy a bérmunkások osztályának fent említett általános ismertetőjegyei a konkrét történelmi feltételek között más és más formában jelennek meg. Természetes, hogy Marx és Engels a munkásosztályt XIX. századi megjelenési formájában vizsgálták, ennélfogva a nehéz fizikai munkát és az anyagi nyomort hangsúlyozták, és rávilágítottak arra, hogy a proletár a tőkés társadalom páriája. A polgári ideológusokra jellemző, hogy nem tudnak mit

kezdeni az általános és a különös dialektikájával. Ez derül ki a jelen összefüggésben is. Elválasztják a különöst (azokat a jelenségeket, amelyeket Marx és Engels ábrázoltak) az általánostól (a proletariátusnak mint osztálynak a lényegétől) és a különöst önálló lényegiséggé emelik.

Ezt példázza Oberndörfer kijelentése: „Tekintve szakmák differenciálódását és sokasodását a modern társadalomban, és az egyszerű és tanulatlan fizikai munka erős háttérbe szorulását, a mai »bérfüggőségben« élő csoportokból, amelyek a különböző ismeretek és képességek, a különböző érdekek és jövedelmi viszonyok szerint differenciáltak, hiányoznak azok a legfontosabb ismertetőjegyek, amelyeket Marx az egységes osztály fogalmának és kiváltképp a proletariátus osztályának tulajdonít."[17] Ezek a „legfontosabb ismertetőjegyek" pedig a tanulatlan munka és az elnyomorodás Oberndörfernél. Ha a XIX. századi proletariátus történelmileg konkrét megjelenési formáját megengedhetetlen módon azonosítják a munkásosztály lényegével, amint ezt Oberndörfer és Marcuse teszik, akkor és csak akkor vonhatják le a következtetést, hogy a marxi értelemben vett proletariátus a mai tőkésországokban már nem létezik. Ha a tőkés kizsákmányolást azonosítják a nehéz fizikai munkával, a közvetlen, szemmel látható fizikai nyomorral és szenvedéssel – ahogyan azt Marx, az abszolút és relatív értéktöbblet termelését illusztrálandó, ábrázolta –, akkor és csak akkor vonhatják le a következtetést, hogy a jelenben jóformán egyáltalában nem lenne kizsákmányolás. Ám a társadalmi valóság, amely a „fogyasztói társadalomról", a „jóléti államról" stb. hangoztatott frázisok mögött rejlik, alátámasztja Marx és Engels tudományos megállapításainak helyességét, hogy ti. a munkásosztály a tőkés társadalom alapvető kizsákmányolt osztálya, és ellentmond a Marcuse-féle polgári ideológusok fejtegetéseinek.

A munka jellegében bekövetkezett változások, amelyek együtt járnak a gépesítéssel és az automatizálás kialakulásával, semmi esetre sem változtatják meg a munkának a tőke

szolgálatára rendelt bérmunka voltát, és alapjában mit sem változtatnak az osztályszerkezeten olyan értelemben, hogy a proletariátus – úgymond – „eltűnik". Effajta elméletek kiagyalásával szinte valamennyi polgári ideológus megpróbálkozott. „Transzformációs elméleteik" és hasonló találmányaik szétzúzódtak a kemény valóságon.

Vizsgáljuk felül Marx és Engels kijelentéseit a mai tőkés valóság fényében.

Az NSZK lakosságának mindössze 1,7%-a rendelkezik a termelő tőke 70%-ával. A tulajdonképpeni gazdasági és politikai hatalom annak a finánccoligarchiának a kezében összpontosul, amely a monopolista burzsoázia más rétegeivel együtt a lakosságnak alig több mint 0,02%-át teszi ki. E csoport összvagyona, hacsak az 1950 és 1969 között eltelt időszakot vesszük, a fokozott kizsákmányolás révén meghétszereződött, illetve megtízszereződött.[18]

A termelési eszközök tőkés magántulajdona tehát most is ugyanúgy létezik, mint korábban és eddig ismeretlen mértékben koncentrálódik kevesek kezében. A munkások léte továbbra is attól függ, hogy el tudják-e adni munkaerejüket a tőkéseknek. És mindaddig amíg létezik a termelési eszközök magántőkés tulajdona, fennállnak a kizsákmányolás viszonyai is, a munkást kizsákmányolják, egyre megy, hogy autóval vagy vonattal jár-e az üzembe.

A fejlődés természetesen a munkásosztályt is érinti. Köztudott, hogy a termelés és a tőke koncentrációjával és centralizációjával – ahogyan Marx és Engels jellemezték ezt a folyamatot – megváltozik a proletariátus létszáma, ereje és az összlakosságon belüli hányada. Bármennyit ismételgetik is a polgári ideológusok, hogy a munkásosztály létszáma mind kisebb lesz és eltűnőfélben van, a valóság ebben a kérdésben is Marx és Engels előrejelzését igazolja. A bérmunkások hadserege a fejlett tőkésországokban 1972 elejére elérte a 230 milliót. 1959 és 1969 között az összes bérből és jövedelemből élők számán belül 83%-ról 90%-ra emelkedett a tőkés ipari

államok munkásosztályának hányada. Ugyanebben az időszakban az összes foglalkoztatott népességen belül 54%-ról 67%-ra nőtt a tőkés ipari államok munkásosztályainak hányada.[19]

A munkások a tőkésországokban ma éppúgy ki vannak rekesztve a termelési eszközök tulajdonából, a termelés és az elosztás irányításából, mint Marx korában. A kizsákmányolás mértéktelenül megnövekedett. Marx „A tőké"-ben többnyire 100%-os értéktöbbletrátával számolt, ami megfelelt a kizsákmányolás korabeli szintjének. Manapság az értéktöbbletráta eléri az átlagban 300–400%-ot.

A fogyasztás területén tapasztalható változások szintén nem módosítják az osztályviszonyokat. Marx a kapitalizmusban meglátta azt a lehetőséget, hogy a munkások „élvezeteik körét kibővíthetik, jobban elláthatják ruházati, bútor stb. fogyasztási alapjukat és kisebb pénztartalékalapot képezhetnek". Ám ami a döntő: „De ahogyan jobb ruházat, élelem, bánásmód és nagyobb peculium nem szünteti meg a rabszolga függőségi viszonyát és kizsákmányolását, ugyanúgy a bérmunkásét sem. Ha a munka ára a tőke felhalmozása következtében emelkedik, ez valójában csak annyit jelent, hogy az aranyláncnak, amelyet a bérmunkás önmagának már megkovácsolt, olyan a hossza és a súlya, hogy lazábbra lehet engedni."[20]

A kizsákmányolás *tartalmán* mitsem változtat az, hogy „humanizálták" a munkás kizsákmányolásának *formáját,* vagyis hogy a felügyelő korbácsát elektronikus felügyeleti rendszerek televíziós lencséivel váltották fel. A fizetetlen többletmunka kisajátítása nagyobb intenzitással folyik, mint valaha.

A polgári statisztika elkendőzi az értéktöbblet kisajátítása és a kizsákmányolás közötti lényegi összefüggéseket. A „bevételt" a termelési tényezők teóriájának alapján dolgozza fel, a béreket és a profitot minőségileg egy szintre helyezi. De a fokozódó kizsákmányolást mindennek dacára bárki leolvashatja a bérek és a profitok eltérő alakulásából, a béremelke-

désnek a profit növekedése mögötti visszamaradásából. A munkások és alkalmazottak bérei és jövedelmei 1950 és 1968 között csupán 242,3%-kal, a profitok ezzel szemben 578,3%-kal emelkedtek. Az áremelkedések és az infláció egyéb kihatásai még inkább eltolják ezeket az arányokat a munkásosztály rovására. Ezeknek az arányoknak a visszásságára különösen éles fényt vet, ha összehasonlítjuk a munkások nettó bér- és jövedelemtömegét az NSZK száz legnagyobb részvénytársaságában eme konszernek nettó profitjaival. Az eredmény ékesen bizonyítja az osztályantagonizmust ebben a szférában is: az arány 0,2% a 43,8%-hoz![21] A profit robbanásszerű növekedése és a bérszint összehasonlíthatatlanul lassúbb fejlődése egyértelműen mutatja a mai kizsákmányolást. A kizsákmányolás tehát nem XIX. századi jelenség, hanem a tőkés termelési mód, vagyis az NSZK-ban ma is fennálló termelési mód lényegi ismertetőjegye.

Nem lehet tehát arról beszélni, hogy a mai fejlett tőkésországokban már nem létezik a marxi értelemben vett munkásosztály, illetve proletariátus. Ha ezeket az állításokat szembesítjük Marx és Engels értékelésével és a társadalmi valósággal, akkor torzításoknak vagy legendáknak bizonyulnak, amelyek a munkásosztály és a többi antiimperialista erő megtévesztésére szolgálnak.

A hamisítás első változata igen szorosan összefonódik egy másik változattal. Ez utóbbit elsősorban a revizionisták és a balos radikalizmus ideológusai képviselik. Jellemző rájuk az a tétel, hogy a „hagyományos" munkásosztály a fejlett tőkésországokban a növekvő termelékenység alapján korrumpálódott, beilleszkedett a tőkés rendszerbe és ennélfogva immár nem forradalmi erő. Ebből arra következtetnek, hogy a munkásosztály nem képes alapvető társadalmi változtatásokra és nem is érdekelt ezek megvalósításában. Így aztán „új" forradalmi erők után kezdenek nézni. Ezenközben a revizionista és balos radikális ideológusok beleütköznek a tudományos-technikai értelmiségbe. Mint már említettük, a modern

termelőfolyamatban nő az értelmiség szerepe és egyes részei a munkásosztály felé közelednek.[22] Az értelmiség, elsősorban a diákok és a műszaki értelmiség bizonyos körei, antiimperialista tevékenységükkel is felhívták magukra a figyelmet.

Mármost a revizionista és a balos radikális ideológusok saját szájízük szerint értelmezik ezeket a jelenségeket és elméletet gyártanak az „új munkásosztályról", „a munkások és az értelmiség történelmi blokkjáról". Lépten-nyomon hivatkoznak Marxra, hogy elméletüket, amely alapjában véve nem más mint az értelmiség vezető szerepének megalapozására tett kísérlet, marxista köntösbe bújtassák. Céljuk érdekében Marxot mindenekelőtt két kérdésben torzítják el. Először is azonosítják a *munkásosztály* fogalmával Marx kijelentését az *összmunkásról,* amely magában foglalja a mérnököket, technikusokat és bizonyos vonatkozásban a tudósokat is. Másodszor, azt állítják, hogy Marx a munkásosztály fogalmán mindenekelőtt a munkásosztálynak azokat az alakulatait értette, amelyek a termelőerők mindenkor legmagasabb fejlettségi fokával állnak kapcsolatban, úgyhogy Marxnál a munkásosztályra különböző fogalmakat találhatunk.

Lássuk most a marxi felfogás első torzítását. Az összmunkás marxi fogalmát sematikus módon azonosítani próbálják a munkásosztály fogalmával; erre vállalkozott az utóbbi években elsősorban néhány revizionista és balos radikális ideológus, mint pl. Ernst Fischer, Eugen Löbl, André Gorz, Jürgen Krahl, Michael Mauke, Michael Schneider és mások.[23] Garaudy is ezzel próbálja alátámasztani az „új történelmi blokkról" hirdetett elméletét.[24]

„Bizonyításképpen" igen gyakran idéznek egy részletet „A tőke" első kötetének 14. fejezetéből. Marx itt a következőket írja: „Ahogyan a természet rendszerében fej és kéz összetartoznak, úgy egyesít a munkafolyamat fejmunkát és kézmunkát. Később ezek szétválnak egészen az ellenséges ellentétig. Egyáltalában a termék az egyéni termelő közvetlen termékéből társadalmi termékké változik, közös termékévé egy

összmunkásnak, azaz egy kombinált munkaszemélyzetnek, melynek tagjai a munkatárgy kezeléséhez közelebb vagy távolabb állnak. Magával a munkafolyamat kooperatív jellegével ezért szükségszerűen kitágul a termelő munkának és hordozójának, a termelő munkásnak a fogalma. Az embernek ahhoz, hogy termelően dolgozzék, most már nincs szüksége arra, hogy a munkatárgyat maga vegye kezébe; elegendő az összmunkás szervének lennie, annak valamilyen alfunkcióját elvégeznie."[25]

Marx itt mindössze azt mondja, hogy a társadalmi munkamegosztás révén megtermelt termék nem egyedi munka eredménye, hanem „fejmunkát és kézmunkát" magában foglaló társadalmi munka eredménye. Az összmunkás fogalmára azért van szükség, hogy fogalmilag meg lehessen ragadni az anyagi javak termelésének minden résztvevőjét, a munkamegosztás feltételei között működő üzem egész összefüggő termelő személyzetét. Az összmunkás marxi fogalma tehát a társadalmi termelés anyagi-technikai oldalára és nem társadalmi-gazdasági oldalára vonatkozik. Ennélfogva semmi esetre sem azonos a munkásosztály fogalmával. Hiszen Marx, hiába hallgatják el ezt Garaudy és társai, egyszersmind rámutatott a belső társadalmi heterogenitásra és az összmunkáson belüli arányeltolódásokra.[26] Ez derül ki ebből a megjegyzéséből is, hogy a fejmunka és a kézmunka ellentétben állnak.

A túlnyomórészt szellemi munka képviselői, akik a tőkések megbízásából a termelési folyamatban irányító funkciókat látnak el – Marx kétségtelenül tekintetbe vette őket – a mérnökök, technikusok és részben a tudósok: ők is beletartoznak ugyan a produktív összmunkás fogalmába, de nem tagjai a munkásosztálynak. Az értelmiségnek ez a része abban különbözik a tőkésosztálytól, hogy nem rendelkezik termelési eszközökkel, nem mások munkájából él, hanem maga is eladja munkaerejét a tőkéseknek, és kizsákmányolják. Igaz ugyan, hogy mindezek a lényegi ismertetőjegyek közösek a munkásosztályéval, de emellett egész sor fontos különbség

van, mint pl. tevékenységük jellege, a társadalmi termelés rendszerében elfoglalt helyük és a munka társadalmi szervezetében játszott szerepük. Munkaerejüket ebből következően más feltételek között bocsátják áruba, mint a munkásosztály.

Az értelmiségnek ez a csoportja olyan magas rendű szellemi-gyakorlati munkát végez, amely többnyire főiskolai, egyetemi végzettséggel jár együtt. Ezeknek a tényeknek az alapján az értelmiség jelentős része mindig is irányító, sőt olykor vezető funkciót látott el a termelési folyamatban, és a munkásokkal szemben az volt a feladata, hogy hatékonyan segítse a tőke értékesítési folyamatát, s ezzel a bérmunkások kizsákmányolását. Szakképzett munkájáért az értelmiségnek ez a része rendszerint magasabb fizetést kap, bizonyos kiváltságokkal rendelkezik, hogy ily módon a burzsoázia megbízható szövetségesévé váljék. Ez is az egyik oka a fejmunka és a kézmunka ellentétének, amelyről Marx az összmunkás kapcsán beszélt. Aki tehát egyenlőségjelet tesz a munkásosztály és a tudományos-technikai értelmiség tagjai közé, az erőszakot tesz Marx gondolatain.

Manapság a tudományos-technikai értelmiség jelentős része is ki van szolgáltatva a monopóliumok fokozott kizsákmányolásának. Kiváltságaikat megnyirbálják, s ezért közelednek a munkásosztályhoz; csökken a munkásosztály és az értelmiség ellentéte. De a munkásosztály és az értelmiség között továbbra is lényeges társadalmi különbségek vannak.[27]

Az összmunkás marxi fogalmának hamis értelmezése és a technikai értelmiség szerepének túlértékelése a jelenben és a jövőre nézve, Jürgen Habermasnál, Michael Maukénél, Jürgen Krahlnál és másoknál, együtt jár azzal az állítással, hogy a munkásosztály manapság már nem a társadalmi gazdagság fő termelőereje, elsőrendű létrehozója. A tudomány és a technika, hangoztatják, mindinkább a munkától független érték- és értéktöbblet-termelő forrásoknak bizonyulnak.

Michael Mauke durván megtámadja az értéktöbblet-elméletet, amely Marxnál elválaszthatatlanul összefonódott a mun-

kásosztály történelmi küldetésének megalapozásával. Mauke véleménye szerint a termelés tudományossá válása teljes mértékben megszünteti a proletariátus és az értelmiség közti különbségeket. „A tőke növekvő szerves összetétele teljes egészében gépekkel helyettesítette a termelőmunkát", hirdeti Mauke, és levonja a következtetést: „a »termelő« munkás fogalma, amely az értéktöbblet termeléséhez kötődött", érvénytelenné vált.[28]

Habermas hangsúlyozza, hogy Marx munkaértékelmélete helytelennek bizonyult, elvégre az utóbbi nyolcvan év hatalmas értéktömeg-növekedését lehetetlenség ezzel az elmélettel magyarázni.[29]

Habermas, amikor az utóbbi nyolcvan év hatalmas értéktömeg-növekedéséről beszél, megengedhetetlen módon azonosítja a használati érték és az érték növekedését. Természetes, hogy különösen az utóbbi időben mindinkább olyan tömegtermelésre kerül sor, amely tudományosan kidolgozott eljárásokon, módszereken stb. nyugszik. Ezáltal jelentős mértékben növekszik a megtermelt értéktömeg, ám a termékek értéknagysága nem nő ugyanilyen ütemben. A tudomány és a technika tendenciájukban csökkentik a termékekre jutó társadalmilag szükséges munkaráfordítást, s ezzel az értéket. A marxi munkaértékelmélet érvénytelenségéről tehát szó sem lehet.

Tarthatatlan másfelől az a tétel is, miszerint a tudomány és a technika az érték és az értéktöbblet önálló, az eleven munkaerőtől független forrásai. Az effajta érvelés szószólói visszaesnek a polgári politikai gazdaságtan Marx előtti színvonalára. Marx felfedezte ugyanis azt, hogy az eleven munka az új értékek egyedüli forrása, és a gépek, berendezések, új eljárásmódok stb. értéke, azaz a tudományos ismeretek tárgyiasult formáinak értéke, csupán alkotórésze az értékképző folyamatnak.

Ha a tudomány fokozott alkalmazása jelentős értéknövekedéssel jár, akkor ennek az az alapja, hogy kiszélesíti a munkás képességeinek és készségeinek körét, s ezáltal a munkást

nagyobb értéktömegek termelésére teszi képessé. Marx utalása „A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai"-ban, miszerint a termelés tudományosodása folytán végül is összeomlik a csereértéken nyugvó termelési mód[30], először is nem jelent semmiféle spontán összeomlási elméletet, másodszor ebből semmi esetre sem következik, hogy Marx ezt az összeomlást már a kapitalizmusban lehetségesnek tartotta. Marx sokkal inkább a fejlett kommunista társadalomra gondolt, és a termelőerők olyan fejlettségi fokát feltételezte, amely a mai kapitalizmusban távolról sem valósult meg.

Ha Marxnak ezt a kijelentését a mai kapitalizmusra alkalmazzák, akkor túlértékelik a tudományos-technikai forradalom eddigi eredményeit, illetőleg a jelenbe vetítik – ami megint csak ugyanennek a hibás eljárásmódnak egy másik kifejeződése – a tudományos-technikai forradalom majdani eredményeit. A tudományos és műszaki értelmiség szerepének túlbecsülése és a munkásosztály tényleges szerepének ebből adódó leértékelése többek között szintén a fenti hibás eljárásban leli magyarázatát. A tudományos-technikai forradalomnak ez a szubjektivista értelmezése az egyik fontos alap Marx nézeteinek meghamisításában.

De jogtalanul hivatkoznak Marxra és Engelsre azok is, akik – mint Serge Mallet – azt a nézetet hangoztatják, hogy a termelési folyamat automatizálása „új munkásosztályt" hoz létre. „Új munkásosztálynak" nevezi Mallet az automatizált gépeken dolgozó munkásokat, azokat a magas szinten képzett munkásokat, mérnököket és technikusokat, akik össze vannak kötve a termelés jelenleg legmodernebb szintjével és ezt áttekinteni képesek.[31] Mallett úgy állítja be a dolgot, mintha az „új" és a „hagyományos" munkásosztály megkülönböztetése összhangban állna Marx és Engels felfogásával. Marx és Engels – szerinte – mindig is hangsúlyozták, hogy a munka szervezetében és a technikában bekövetkezett változások „kihatnak a munkásosztály magatartására és módosítják ismertetőjegyeit".[32] Marx és Engels továbbá mindig óva-

kodtak attól, mondja Mallet, hogy a tőkés társadalmat sematikus módon a két nagy osztályra szűkítsék le.[33] Eszerint Marx azt állította, hogy a munkásosztályt elsősorban a termelési technológia és a termelési szervezet mindenkori konkrét fejlettségi foka határozza meg. Éppen ezért Marx szellemében jár el az, aki különbséget tesz egyes munkásosztályok között. Leninnek és a marxizmus–leninizmus képviselőinek Mallet azt veti a szemére, hogy semmibe veszik Marx gondolatait és a munkásosztályt *egyetlen* egységes osztálynak tekintik.[34] Mallet ezzel tagadja azt, hogy a tudományos kommunizmus megalapítóinak szemében a munkásosztály legelsősorban is olyan társadalmi-gazdasági jelenség, amelyet a társadalomban, a társadalmi fejlődésben elfoglalt helye és mindenekelőtt a termelési eszközökhöz való viszonya határoz meg. Elvégre éppen ezeket az alapvető ismertetőjegyeket tartalmazza a lenini osztályfogalom, amely teljes összhangban áll Marx és Engels nézeteivel. Mindez semmi esetre sem zárja ki, hogy a marxisták–leninisták nagy figyelmet szentelnek a munkásosztály belső struktúrájának, és a munkásosztály szerkezeti változásait nagyon is tekintetbe veszik ideológiai-politikai munkájuk során.[35] Ám mindazok a problémák, amelyek a munkásosztály belső szerkezeti változásaiból adódnak – bármily jelentősek legyenek is – másodlagosak az összes munkás közös *osztály*ismérveinek szempontjából. A munkásosztály a termelőerők hordozója, a termelőerők fejlődésével párhuzamosan maga is fejlődik, megváltoztatja belső szerkezetét. A munkásosztály természetesen különböző rétegeket, csoportokat foglal magában, amelyek tevékenységük és képzettségük szerint különböznek egymástól. De a termelési eszközökhöz való viszonyt és a társadalmi-gazdasági helyzetet tekintve mindezek a csoportok egységesek. Ennélfogva nem lehet kiragadni a munkásosztály egyik részét sem az osztályból, nem lehet az egyik csoportból „új osztályt" csinálni és e csoportot ellentétbe állítani a munkásosztály más részeivel, mint Mallet teszi.[36] Ez csak a munkásmozgalom szakadását segíti elő.

2. MIÉRT FORRADALMI A MUNKÁSOSZTÁLY? MARX – AZ „ELNYOMORODÁS TEORETIKUSA"?

A marxi értelemben vett munkásosztály eltűnéséről hangoztatott állítás, amely számos „marxológus" koncepciójának része, mint már említettük, elválaszthatatlanul összefonódik a munkásosztály anyagi-fizikai elnyomorodásának tételével. A „marxológusok" szerint Marx az ilyen értelemben vett elnyomorodásból vezette le a munkásosztály forradalmi szerepét, vagy más szavakkal, a proletariátus osztálytudata és ennek megfelelő forradalmi magatartása Marx szerint állítólag az anyagi-fizikai elnyomorodás függvénye. A munkásosztály forradalmi szerepéről szóló marxi nézeteket két síkon hamisítják meg, illetve „bírálják":

Először is szemére vetik Marxnak, hogy a munkásosztály elnyomorodását tévesen összekapcsolta a termelési eszközök magántulajdonával, és azt a nézetet képviselte, hogy a proletariátus a tőkés rendszeren belül nem változtathat helyzetének alapjain. Ehhez arra lenne szükség, hogy a proletárforradalom társadalmi tulajdonba veszi a termelési eszközöket. Következésképpen – mondják – a proletariátust forradalomba hajtja az az elnyomorodás, amely törvényszerűen következik a tőkés tulajdonból. Ámde a fejlődés – úgymond – nem a Marx által kijelölt úton haladt. A munkások a kapitalizmuson belül alapvetően tudtak javítani helyzetükön. Ezt bizonyítják állítólag a fejlett tőkésországok realitásai.

Másodszor Marx szájába adják azt a gondolatot, miszerint a forradalmi osztálytudat és a forradalom meghatározó hajtóereje a proletariátus törvényszerű elnyomorodása, az „elnyomorodás" pedig azonos a közvetlen fizikai nyomorral. Minthogy pedig a fejlett tőkésországokban efféle állapotok nem léteznek, és a munkások igen magas életszínvonalon élnek, a végkövetkeztetés úgy hangzik, hogy a munkásosztály immár nem forradalmi. Ellenkezőleg, a magas termelékeny-

ség alapján a munkások integrálódtak a tőkés rendszerbe és ily módon eltűntek a munkásosztály – Marx által kidolgozott – forradalmi szerepének mind az objektív, mind a szubjektív feltételei. Mindkét tétel szószólói azon fáradoznak tehát, hogy az imperialista országok munkásosztályától a jelenben és a jövőben egyaránt elvitassanak bármiféle forradalmi erőt.

Az első tételt túlnyomórészt olyan jobboldali szociáldemokrata és más imperialista ideológusok hangoztatják, akik érthető okokból tevőlegesen részt vállalnak a termelési eszközök magántulajdonának fenntartásából. Az efféle kijelentésekben nincs hiány. Willy Brandt úgy véli pl. hogy Marx és Engels „azt hitték, olyan törvényeket fedeztek fel, amelyek egyszer és mindenkorra meghatározzák a tőkés árupiacot, s ezzel együtt meghatározzák a proletárok elnyomorodásának törvényét, amely a természeti törvény erejével forradalomra vezet"[37]. Ezzel szemben a munkásosztály harca – úgymond – azt bizonyította, hogy a magántulajdon feltételei között is lényegesen javítani lehetett a munkások helyzetén. Következésképpen a termelési eszközök magántulajdonának megszüntetése nem elsőrendű követelmény. Ugyanebben az értelemben nevezi dogmatikusnak Willi Eichler is Marxnak azt a kijelentését, hogy a tőkés magántulajdon felszámolása a legfontosabb eszköz az osztálytársadalom jelenségeinek a megszüntetésében.[38] Az imperializmus ideológusainak különféle elméletei azt hangoztatják, hogy a XX. században a tulajdon már egyáltalán nem játszik döntő szerepet, mert a magántulajdon elvált a tulajdon fölötti rendelkezéstől. A jobboldali szociáldemokrata ideológusok, mint pl. Helmut Schmidt ezekre az elméletekre támaszkodnak, amikor a tulajdon fölött rendelkező menedzserek ellenőrzését tekintik a fő problémának.[39] A termelési eszközök magántőkés tulajdona és a munkásosztály helyzetének rosszabbodása közötti törvényszerű összefüggést, amelyet Marx fejtett ki, dogmatikus konstrukcióként utasítják el az olyan „marxológusok" is, mint Dieter

Oberndörfer és Martin Nicolaus. „A Marx által kapitalizmusnak címkézett és kiagyalt gazdasági rend egyetlen elnyomorodási rendszer, amely nem ismer semmiféle társadalmi haladást. (...) Marx baljós prognózisaitól eltérően a modern ipari piacgazdaságok képére nem a tömegnyomor nyomja rá a bélyegét, hanem a lakosság széles rétegeinek az emberiség eddigi történetében soha nem volt jóléte."[40] A proletariátus tehát, állítják ezek az ideológusok, igenis *alapvetően* változtathat helyzetén a fennálló társadalmon *belül,* ennélfogva nincs szükség a munkásosztály társadalmi forradalmára. A magántőkés tulajdon nem teremt objektív antagonizmust – mint ezt Marx állította – egyfelől a munkásosztály, másfelől a burzsoázia és a polgári társadalom között.

Mindenekelőtt vegyük szemügyre azt, amit Marx a munkásosztály helyzetének rosszabbodásáról valóban mondott.

Ennek kapcsán fontos az a kijelentés, amely „A tőke" első kötetének 23. fejezetében található, ahol Marx a tőkés felhalmozás általános törvényét fejti ki. Marx azt írja: „De az értéktöbblet termelésére szolgáló összes módszerek egyúttal a felhalmozás módszerei is, és fordítva a felhalmozás minden terjeszkedése az értéktöbblet-termelés módszerei fejlesztésének eszközévé válik. Ebből következik tehát, hogy abban a mértékben, amelyben a tőke felhalmozódik, a munkás helyzetének rosszabbodnia kell, bármilyen is a fizetése, akár magas, akár alacsony. (...) Ez a törvény a tőkefelhalmozásnak megfelelő nyomorfelhalmozást szab meg. A gazdaság felhalmozása az egyik póluson tehát egyúttal a nyomor, munkagyötrelem, rabszolgaság, tudatlanság, eldurvulás és morális lealacsonyodás felhalmozása az ellenpóluson, azaz annak az osztálynak az oldalán, amely saját termékét mint tőkét termeli."[41]

Marx a kizsákmányolt és elnyomott munkásosztály társadalmi helyzetének rosszabbodását úgy vizsgálta, hogy összevetette azokkal a lehetőségekkel, amelyek a termelőerők fejlődése révén a szükségletek kielégítése előtt nyíltak. A pol-

gári ideológusok ezzel szemben kiragadják összefüggéséből Marx kijelentéseit erről az objektív törvényszerűségről és hamisan, mint a fizikai nyomor fokozódását, a reálbérek csökkenését értelmezik.

Marx és Engels kétségtelenül látták azt a lehetőséget, hogy a reálbérek a kapitalizmusban emelkedhetnek. De a bérek mozgása és színvonala számukra nem jelentett elsődleges tényezőt a munkásosztály élethelyzetének elemzésében, sőt ettől tudatosan elvonatkoztattak.[42] Döntő volt számukra viszont az, hogy a termelőknek a termelési eszközöktől való elválasztottsága a tőkés felhalmozás folyamán egyre több embernek válik sorsává, és hogy ugyanakkor végtelen gazdagság halmozódik fel néhány tőkemágnás kezében, és szüntelenül növekszik e kevés tőkés gazdasági és politikai hatalma.

A gazdaságnak ez a polarizációja jut kifejezésre a bérek és profitok ellentétes mozgásában. Marx a következőt írja erről: „Még a munkásosztály számára *legkedvezőbb helyzet, a tőke lehető leggyorsabb növekedése* – akármennyire javít is a munkás anyagi életén – sem szünteti meg az ellentétet a munkás érdekei és a burzsoáérdekek, a tőkés érdekei között. *Profit és munkabér* továbbra is *fordított arányban* állnak egymással."[43]

Ez a felismerés, amelyet Marx már a „Bérmunka és tőke" című művében megfogalmazott, a jelenre is érvényes. Így pl. az NSZK-ban, noha az anyagi életszínvonal emelkedett és a fogyasztás köre bővült, a bérek és a profitok – amint erre az előző fejezetben már rámutattunk – egyenlőtlenül fejlődtek. A kedvezőbb életfeltételek, amelyek az egyéni fogyasztás szintjére vonatkoznak, a tőkés termelési viszonyok feltételei között mitsem változtatnak a munkásosztály társadalmi-gazdasági helyzetén.

Épp ellenkezőleg. A kizsákmányolás fokozódott. A kizsákmányolás viszonyait lényegüknél fogva nem lehet úgy jellemezni, hogy leírják a tőkés nagyvárosok nyomornegyedeiben élő „periferiális társadalmi csoportok" egyéni nyomorát, vagy

lefestenek egy görnyedt hátú és ráncoktól barázdált arcú fizikai munkást, mint ezt Herbert Marcuse és mások próbálják, és aztán saját nézetüket Marxnak tulajdonítják.[44]

Marx és Engels felfogása szerint a társadalmi és a gazdasági törvények tendenciaként hatnak, azaz tendenciák és ellentendenciák játékában valósulnak meg. Ezért szögezhette le Marx a tőkés felhalmozás abszolút, általános törvényére vonatkozóan, hogy „megvalósulásában, mint minden más törvényt, sokféle körülmény módosítja"[45].

A gazdasági törvények hatásmechanizmusának erre a dialektikus felfogására Lenin is rámutatott. Eduard Bernstein ellenében, aki a munkásosztály helyzetéről szóló marxi elméletet leegyszerűsítve mint „nyomorelméletet" vagy „elnyomorodási elméletet" állította be, Lenin Karl Kautsky fejtegetéseire támaszkodott, aki azt mondta hogy „ez megint csak Marx ellenfeleinek torz túlzása, mert Marxnak nem is volt ilyen elmélete". Ugyanakkor Lenin hangsúlyozta: „Marx beszélt arról, hogy növekedik a nyomor, az elnyomás stb., de ugyanakkor rámutatott az ellentétes hatású tendenciára is, valamint azokra a reális társadalmi erőkre, amelyek egyedül képesek ezt a tendenciát létrehozni."[46]

A tőkés felhalmozás Marx által felfedezett abszolút, általános törvénye bonyolult tényezők sokaságát öleli fel, mely tényezők befolyásolják a munkásosztály helyzetét. Ezek közül nem a fogyasztási szféra jellegzetességei a döntők, hanem a tőkés termelési viszonyok bővített újratermelése, ami a tőkés felhalmozás folyamatában valósul meg, az újratermelés mechanizmusa, amely a bérmunkás státust örökkévalóvá teszi, a gazdagság felhalmozódása néhány burzsoá kezében, a középrétegek és a nép más részeinek fokozódó proletarizálódása, a növekvő létbizonytalanság és kizsákmányolás. A kizsákmányolás a termelőerők haladásával összefüggésben abban mutatkozik meg, hogy a fokozódó kizsákmányolás mellett a munkanap kisebb részét fordítják a munkaerő-áru értékének újratermelésére, ez az érték tehát tendenciájában csökken és

ennélfogva a társadalmi gazdagságból egyre kisebb rész jut a munkásokra.

Amikor Marx a nyomor fokozódásáról beszél, akkor egyrészt a kapitalizmusnak azt a tendenciáját fejezi ki, hogy szó szerinti értelemben termeli a nyomort. Másrészt – és erre utalt Lenin – arra gondol, hogy nő „... a nem fizikai, hanem szociális értelemben vett nyomor, vagyis a nyomor abban az értelemben, hogy nincs összhang egyfelől a burzsoázia szükségleteinek és az egész társadalom szükségleteinek emelkedő színvonala, másfelől a dolgozó tömegek életszínvonala között"[47].

Eszerint a szociális értelemben vett „nyomor" olyan élethelyzet, amely a termelőerők adott színvonala által biztosított szükségletkielégítés lehetőségeire vonatkozik. A termelőerők fejlettségi színvonala mellett bizonyos fokig közrejátszik itt egy történelmi és morális tényező is. Az életszínvonal minden egyes nemzet, minden egyes nép esetében hagyományosan meghatározott és ennélfogva eltérő. Következésképpen a különböző nemzetek munkásosztályainak élethelyzetét nem lehet egyenlő mértékkel mérni. Marx az ide vonatkozó problémákat „A tőke" első kötetének „A munkabérek nemzeti különbözősége" című fejezetében érintette.[48]

A tőkében törvényszerűen benne rejlik a tendencia, hogy a munkásosztály életszínvonalát a már kiharcolt szint alá nyomja. Lenin ezt a lehetőséget nevezte abszolút elnyomorodásnak. Azt írta: „Marxnak a nyomor növekedésére vonatkozó szavait a valóság teljes egészükben igazolja: először is, valóban azt látjuk, hogy a kapitalizmusnak az a tendenciája, hogy előidézi és növeli a nyomort, amely óriási méreteket ölt, ha nincsen meg a fent említett ellentétes irányban ható tendencia."[49]

Az a törekvés, hogy visszacsinálják a munkásosztály által hosszú évek alatt kiharcolt anyagi engedményeket, manapság különösen az inflációs áremelésekben és a növekvő adóterhekben jut felszínre. Ilyen módon semmissé teszik a béremelése-

ket és az imperialista állam az adókon keresztül ismét visszaveszi a béremelések egyre nagyobb részét. Eme feltételek mellett tehát a legfejlettebb tőkésországokban is sor kerülhet a reálbérek csökkenésére, vagyis a proletariátus élethelyzetének abszolút rosszabbodására.[50]

Ha némiképp alaposabban megnézzük, hogy mi megy végbe a késő tőkés társadalom kulisszái mögött, akkor csakhamar legendának bizonyul az az állítás, hogy a kapitalizmus eddig soha nem volt mértékben magával hozta a dolgozó tömegek jólétét. Még a „leggazdagabb" tőkésországban, az Egyesült Államokban is, milliónyi munkanélküli van, a kormány hivatalos fórumai kénytelenek napirendre tűzni a szegénység elleni harcot. A „Jelentés a nemzet helyzetéről" az egymást követő elnökök alatt nemzeti problémaként volt kénytelen megnevezni a szegénységet.

Marxisták–leninisták, a realista gondolkodású társadalomtudósok s a rendszert féltő polgári ideológusok is egyre-másra pellengérre állítják azokat a társadalmi visszásságokat, amelyeket a „jóléti társadalom" kulisszái mögött próbálnak elrejtezni.[51]

A munkásosztály élethelyzetének rosszabbodását jelző tendencia tehát semmi esetre sem tűnt el, mint ezt a kapitalizmus apologétái el akarják hitetni. Ha nem érvényesülne szüntelenül, a kapitalizmus nem is lenne kapitalizmus. Ez a tendencia objektív valóság, s ezen mitsem változtat az, hogy napjainkban más formát ölt, mint Marx és Engels korában. Manapság elsősorban a társadalmi bizonytalanságban nyilvánul meg, abban, hogy sok munkás számára nincs biztosítva a munkahely és a már elért életszínvonal. A munkahely elvesztése, a hosszabb vagy rövidebb munkanélküliség, vagy a bérkiesések a munkás képzettségének nem megfelelő új munkahelyen – mindez az osztály által közösen kivívott életszínvonalat tekintve abszolút módon rontja a munkás helyzetét. Ez elsősorban az idősebb munkásokat érinti, akik a tőke számára immár nem nyújthatnak annyit, mint a fiatal munka-

erők.[52] A munkásosztály helyzetének rosszabbodása fejeződik ki napjaink egyik lényeges jelenségében, a morális lealacsonyodás, a bűnözés stb. növekedésében.[53]

A munkásosztály élethelyzetének rosszabbodása tehát mint *tendencia,* továbbra is érvényesül. Amikor a „marxológusok" azt állítják, hogy Marxot túlhaladták és megcáfolták a tények, hisz a mai munkások sokkal jobban élnek, mint Marx korában, akkor figyelmen kívül hagyják, hogy Marx és Engels nyomatékosan hangsúlyozták a nyomor társadalmi meghatározottságát és nem a nyomor fizikai nagyságát mérték. Ez az érv arról is hallgat, hogy Marx rámutatott az elnyomorodás törvényszerűségének tendencia-jellegére és úgy állítja be a dolgot, mintha Marx e törvényszerűség hatását feltétlennek és megváltoztathatatlannak tartotta volna.

Azt hiszik, hogy a torzításra alapozva könnyebben elhitethetik azt az állítást, miszerint a munkásosztály helyzetéről szóló marxi elmélet dogmatikus konstrukció, amelyet a mai viszonyok megcáfoltak.

A munkásosztály helyzetének rosszabbodása jóllehet törvényszerű tendencia, mégis egész sor tényező hat ellene. Mindenekelőtt a munkásosztály, az osztályszervezetek és főként a forradalmi párt harca az a tényező, mely már a múltban is fontos társadalmi engedményeket kényszerített ki a tőkétől. A jelenben semmi esetre sem lehet elvonatkoztatni attól, hogy létezik a megvalósult szocializmus, amely az imperialista burzsoáziát arra kényszeríti, hogy – a szocializmus befolyását ellensúlyozandó – engedményeket tegyen a munkásosztálynak.

Az ellenható tényezőknek erről a problémájáról írt Engels „Az 1891-es szociáldemokrata programtervezet kritikájához" című írásában. Ahhoz az állításhoz, hogy „egyre nő a proletárok száma és *nyomora*", a következő megjegyzést fűzte: „Ez, ilyen abszolút formában, nem helyes. A munkások szervezkedése, egyre fokozódó ellenállása, meglehet, bizonyos gátat vet majd a *nyomor növekedésének. Bizonyosan* növekszik

azonban a *megélhetés bizonytalansága.*"[54] Az imperialista országok valósága teljes mértékben igazolja Engels értékelését. A munkásosztály helyzetének rosszabbodása ma is a tőkefelhalmozásból, és ennélfogva végső soron a termelési eszközök tőkés magántulajdonának létéből adódik.

Marxnak tehát teljesen igaza volt, amikor ismételten hangsúlyozta, hogy a kapitalizmus feltételei között a munkásosztály szakadatlan küzdelme javíthatja ugyan a proletariátus helyzetét, de alapjaiban nem változtathatja meg, hanem ahhoz, hogy megszűnjék a munkásosztály helyzetének rosszabbodását törvényszerű módon jelző tendencia, ki kell küszöbölni a tendencia legmélyebb gyökerét, a termelési eszközök magántulajdonát. Csak a szocializmus nyújt valódi szociális biztonságot, és teremti meg a munkások és dolgozók mindenoldalú fejlődésének lehetőségét. És ez nem valamiféle elméleti állítás, hanem olyan tény, amelyet a szocialista országok gyakorlata bizonyított és amelyet a valóságban bármikor ellenőrizni lehet.

Annak bizonyítása, hogy még ma is hat a munkásosztály helyzetének rosszabbodását meghatározó tendencia, kihúzza a talajt a „marxológusok" azon „érve" alól is, hogy a termelési eszközök magántulajdona manapság nem játszik döntő szerepet, és a fő kérdés inkább az, hogyan lehetne ellenőrizni a részvényesek tulajdona fölött rendelkező menedzsereket. Ehhez hasonló tételt találunk pl. az SPD godesbergi programjában. „A nagyüzemi gazdálkodásban" – áll a programban – „a rendelkezési hatalom túlnyomórészt menedzserekre jutott, akik viszont névtelen hatalmakat szolgálnak. E tekintetben a termelési eszközök magántulajdona messzemenően elveszítette rendelkezési hatalmát."[55] A „menedzserek demokratikus ellenőrzésének" tétele porhintés a munkások szemébe. Közhely, hogy azok a nagy tőketársulások, amelyek a termelés irányítására menedzsereket alkalmaznak, tőkés vállalkozások és azok is maradnak. A termelési eszközök magántulajdonának elválása a tulajdon fölötti közvetlen rendelkezési ha-

talomtól csöppet sem változtatott a termelési viszonyok tőkés jellegén és a kapitalizmus gazdasági törvényeinek hatásán. A menedzserek is alá vannak vetve azoknak az objektív követelményeknek, amelyek a kapitalizmus gazdasági alaptörvényéből adódnak. Rájuk is vonatkoznak a kapitalizmus objektív gazdasági törvényei, amelyeket Marx fedezett fel, számukra is a profitcsinálás a fő feladat, amelynek eleget kell tenniök, ha el akarják kerülni a gazdasági veszteségeket és ezen keresztül funkciójuk elvesztését. Ilyen értelemben a menedzserek demokratikus ellenőrzésének követelménye egyet jelent a kör négyszögesítésének követelményével, hisz a menedzserek tevékenységét azok az érdekek határozzák meg, amelyek a termelési eszközök tőkés tulajdonából származnak. A „tulajdon társadalmi kötelezettségére" irányuló mindenfajta követelés demagógia, melynek az a szerepe, hogy reformista illúziókat ébresszen és tápláljon a munkásokban helyzetük alapvető javításának lehetőségét illetően, illúziókat, hogy mindez lehetséges a fennálló renden belül, a kapitalizmus – valójában lehetetlen – „átalakulásával", anélkül, hogy a szocialista forradalom társadalmasítaná a termelési eszközöket. Ez annyit jelent, hogy azt akarják: a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon.

Említettük már, hogy a proletariátus élethelyzetének roszszabbodását a „marxológusok" fizikai értelemben vett, feltartóztathatatlan abszolút elnyomorodásként értelmezik, és ily módon eltorzítják Marxot. Szerintük, és itt elérkeztünk a hamisítás második síkjára, Marx az így értelmezett „elnyomorodásból" vezette le a forradalmi proletár tudatot.

„A kapitalizmus elnyomorodási mechanizmusai", írja Oberndörfer, „a munkásokat sajátos helyzetük fokozott felismerésére kényszerítik és »osztálytudatossá« teszik őket."[56] Ebből természetszerűen következik, hogy a forradalmi osztálytudat eltűnik, mihelyt az „elnyomorodást" megszüntetik, vagy eredményesen szembeszállnak vele. Márpedig a polgári ideológusok pontosan erre a végkövetkeztetésre jutnak, ami-

kor azt állítják, hogy a marxi értelemben vett proletariátus, azaz az elnyomorodó és ennélfogva forradalmi érzületű munkásosztály, ma már nem létezik. Ellenkezőleg, a munkásoknak manapság igen magas az életszínvonala, és ezáltal anyagilag *és* ideológiailag beilleszkedtek a tőkés rendszerbe. Herbert Marcuse pl. amellett kardoskodik, hogy Marx szerint forradalom akkor robban ki, amikor a munkásokat a válságok leginkább megnyomorították. „Ha ez a rendszer belépett végső válságának korszakába, ha pusztulás és elnyomorodás uralkodik, akkor szerveződik majd meg – Marx várakozása szerint – a proletariátus mint a forradalmi osztály, akkor fogja betölteni objektív történelmi küldetését, és csak akkor fog a tőkés rendszeren belül e rendszer »sírásójaként« működni."

Ugyanitt Marcuse még azt írja: a századforduló körül a főbb tőkésországokban javultak a munkások életviszonyai, ami „kiáltó ellentmondásban állt a kapitalizmus végső fenyegető válságának és a proletariátus elnyomorodásának marxi tételével"[57]. Hasonlóképpen nyilatkozott Werner Rehfeldel folytatott beszélgetésében Alfred Schmidt is: „Marx szerint forradalomra csak akkor kerül sor, ha olyan közvetlen fizikai ínség uralkodik, amely elviselhetetlen. A marxi forradalom-koncepció kiegészítéseképpen azt mondhatjuk: tapasztalataink szerint forradalomra nem akkor kerül sor, amikor a termelőerők eljutottak legmagasabb érettségi fokukra, hanem még mielőtt eljutottak volna ide (...), hiszen a termelőerők magasabb érettségi foka inkább az integráció technológiai és politikai lehetőségét rejti magában, mintsem a viszonyok erőszakos megdöntésének lehetőségét."[58] Ezt a felfogást képviseli Jürgen Habermas is, amikor azt írja: Az elidegenülés „elveszítette kézzelfogható gazdasági alakját"[59]. A széles tömegek életszínvonala olyannyira emelkedett, „hogy a társadalom emancipációjának érdekét immár nem lehet közvetlen gazdasági kifejezésekkel megfogalmazni"[60].

Ezek között a viszonyok között a proletariátus már nem

hordozója a jövendő szocialista forradalomnak. Objektíve még létezik proletariátus, de az, hogy ki van rekesztve a termelési eszközök tulajdonából, nem jár együtt a társadalmi kártalanítás teljes hiányával, ezért szubjektíve nem érezheti magát „proletárnak". Mindebből Habermas levonja a végkövetkeztetést: „Osztálytudatról, mégpedig forradalmi osztálytudatról manapság a munkásság magvát alkotó csoportoknál sem beszélhetünk. Ilyen körülmények között a forradalmi elmélet nem szól senkihez; az érveket immár nem lehet jelszavakká alakítani. A kritika fejéhez, mégha lenne is ilyen, nincs meg a szív is, így hát Marxnak ma le kellene mondania arról a reményéről, hogy az elmélet is anyagi hatalommá válik, mihelyt megragadja a tömegeket."[61] Eltekintve attól, hogy „a kritika feje" a marxista–leninista pártok alakjában igenis létezik és működik, mégha ez nem tetszik is a kispolgári-értelmiségi ideológusoknak, itt még egy további Marx-hamisításra is fény derül: Marx nézete szerint – állítják – az anyagi elnyomorodásból következik az osztálytudat *automatikus* fejlődése.

Minden alapot nélkülöz az az állítás, hogy Marx az „elnyomorodott", pauperizálódott munkástól várta a proletárforradalom megvalósítását. Maga Marx és Engels nyomatékosan elhatárolták magukat az effajta felfogásoktól. A „Kommunista Kiáltvány"-ban pl. azt írták. „A lumpenproletariátust, a régi társadalom legalsó rétegeinek ezt a passzív rothadását a proletárforradalom hellyel-közzel belesodorja a mozgalomba, de egész élethelyzete következtében inkább hajlandó arra, hogy magát reakciós üzelmekhez megvásároltassa."[62]

A „marxológusok" eltorzítják Marx és Engels nézeteit, amikor azt állítják, hogy a marxizmus klasszikusai szerint az osztálytudat automatikusan alakul ki a munkások anyagi, fizikai elnyomorodása következtében. Egyszersmind megkerülik a forradalmi választ arra a kérdésre, hogy melyek az osztálytudat kialakulásának mai feltételei a munkásoknál.

A proletár osztálytudat csírái a munkásosztály gazdasági-

társadalmi helyzetéből fejlődnek ki, mint a tőkeviszony különféle megjelenési formáinak tükröződései, amely viszonyokat a munkások a gyakorlatban tapasztalnak. A proletár helyzet átélését, vagyis azt a tapasztalatot, hogy a proletár bérmunkás, akinek védekeznie kell a vállalkozók szüntelen bérleszorító törekvéseivel stb. szemben, a tőkeviszony még a legfejlettebb kapitalista országokban is nap mint nap kitermeli. Erről a tényről tanúskodnak maguk az utóbbi évtized sztrájkharcai, amelyeket senki nem tagadhat le, és amelyek könyörtelenül lerombolják a polgári ideológusok minden illúzióját, hogy ti. az osztályellentétek és az osztályharc eltűnt, hogy mindezek a múlt jelenségei.[63]

Természetesen a munkások gyakorlati harcának tapasztalatai létrehozzák a proletár osztálytudat csíráit. De a munkásmozgalom spontán fejlődése nem képes arra, hogy automatikusan kitermelje a munkásosztály történelmi küldetésének tudatát. Ehhez tudományos belátásra van szükség. Ha a tudatos elemet, a tudományos ismeretet nem viszik be a munkásmozgalomba, akkor a mozgalom spontán fejlődése a polgári ideológiának való alárendeltséghez vezet.

Marx és Engels elméleti és gyakorlati tevékenységükkel közvetítették ezt a tudatos elemet, a tudományos világnézetet, a nemzetközi munkásosztály felé. A marxista pártok pedig azóta is összekötik a tudományos kommunizmus elméletét a proletár osztálytudatnak azokkal a csíráival, amelyek a munkások gyakorlati élete során alakulnak ki, és ezt a tudatot forradalmi osztálytudattá fejlesztik.

Marx és Engels egész tevékenysége élő cáfolata a polgári ideológusok ama tételének, miszerint a tudományos kommunizmus megalapítói a proletár osztálytudat spontán kialakulását hirdették. Amikor Lenin a „Mi a teendő?"-ben határozottan leszámol a spontaneitás-elmélettel, akkor fejtegetései teljes összhangban állnak a proletár osztálytudat kialakulásáról vallott marxi–engelsi nézetekkel.

Mármost tény persze, hogy amikor a munkásosztály társa-

dalmi-gazdasági helyzete rosszabbodik, akkor az osztály tudatos, pártban tömörülő része kedvezőbb feltételek között dolgozhat az osztálytudat *gyors* kibontakoztatásáért, mint a konjunktúra időszakaiban. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy a kiélezett gyakorlati harcok és akciók során a munkások közvetlenebbül szembekerülnek osztályellenségeikkel, átfogóbb tapasztalatokat gyűjthetnek a tőke és a munka közti osztályellentétről, mégpedig gyorsabb ütemben, mint a viszonylagos nyugalom időszakaiban. De ez korántsem jelenti azt, hogy a nyugalmi időszakokban nem lehet kibontakoztatni az osztálytudatot, csupán azt jelenti, hogy a feltételek ilyenkor bonyolultabbak, mint a válság és a depresszió korszakaiban. Számos „marxológus" éppen ezt a tényt abszolutizálja, amikor azt a tételt hirdeti, hogy a forradalmi osztálytudat szükségszerűen együtt jár a válságokkal és a munkások anyagi helyzetének rosszabbodásával.

Természetesen sokféle olyan körülmény lehetséges, amely ösztönző vagy akár gátló és késleltető hatást gyakorol a proletár osztálytudat fejlődésére. Ezek a körülmények a kapitalizmus fejlődésének konkrét történelmi feltételeitől, a munka és a tőke közti osztályharc feltételeitől függnek. Ezért azokat a konkrét viszonyokat, amelyek Marx és Engels korát jellemezték, nem lehet sematikus módon átvinni, mint ezt a polgári ideológusok előszeretettel megteszik, a mai viszonyokra. Megengedhetetlen az is, hogy a húszas évek forradalmi proletariátusát abszolút mércévé teszik, és ezen a sablonon mérik a fejlett tőkésországok munkását, hogy azután megállapíthassák: manapság a munkások se nem forradalmiak, se nem osztálytudatosak. A proletár osztálytudat fejlődésének feltételei a második világháborút követő időben egyfelől kedvezőbbek, mert létrejött a szocialista világrendszer, másfelől jóval bonyolultabbak, mint a korábbi időszakban. De forradalmi osztálytudat ma is létezik, sőt létezik a munkásoknak azokban a rétegeiben is, amelyek magas szintű képzettséggel és viszonylag magas életszínvonallal rendelkeznek. Ez a tény ön-

magában is cáfolja a polgári ideológusoknak azt a tételét, amelyet Marxnak és a kommunistáknak tulajdonítanak, hogy ti. a munkások gazdasági helyzete és tudati szintje között mechanikus összefüggés áll fenn.

Sűrített formában megtaláljuk ezt a mechanikus felfogást Marcusenál, aki azt állítja, hogy a hűtőszekrénnyel, saját házzal, autóval rendelkező munkásokban nem fejlődhet ki forradalmi tudat, a szocializmus mint életszükséglet.[64] Marcuse, mint látjuk, saját Marx-hamisításának esik itt áldozatul. Minthogy az osztálytudat kialakulását Marxnál a fizikai elnyomorodásból vezeti le és azt mondja, hogy Marxnál a munkásosztály forradalmi szerepe egyfajta abszolút, feltartóztathatatlan elnyomorodás következménye, ezért szükségképpen elvonatkoztat a tőkeviszonytól, a bérmunkások és a tőkések közti osztályviszonytól, amely végső soron forrása a munkásosztály osztályérdekének, annak az érdeknek, hogy a szocializmus győzedelmeskedjék a kapitalizmus felett. Marcuse, akárcsak azok a „marxológusok", akik hozzá hasonlóan érvelnek, alapvető hibát követ el: elvont módon szembeállítja valamely történelmi korszak fogyasztásának színvonalát egy más korszak fogyasztásával, és elkendőzi, hogy a termelőerők fejlettségének különböző fokain más és más szükségletek merülnek fel, és más és más tárgyak jelentik a szükséglet kielégítését. Marx szakadatlanul küzdött az effajta szemléletmód ellen, és vizsgálataiban sohasem hagyta figyelmen kívül a társadalmi aspektust.

Vajon nem érvényes-e a jelenre is Marx gondolatmenete? „Egy ház lehet nagy vagy kicsi, amíg a környező házak szintén kicsik, kielégít minden társadalmi igényt, mely egy lakással szemben támasztható. De ha a kis ház mellett palota emelkedik, a kis ház kunyhóvá zsugorodik. A kis ház most azt bizonyítja, hogy birtokosa semmiféle, vagy csak igen csekély igényeket támaszthat; és akármilyen magasra nő is háza a civilizáció folyamán, ha a szomszédos palota ugyanolyan vagy még nagyobb mértékben nő, a viszonylag kis ház lakója mind

kényelmetlenebbül, kielégületlenebbül, nyomottabban érzi magát négy fala között." (. . .) „Tehát jóllehet a munkás élvezetei fokozódtak, csökkent az élvezetek nyújtotta társadalmi kielégülés, a tőkés meggyarapodott, a munkás számára elérhetetlen élvezeteihez viszonyítva, egyáltalában a társadalom fejlődésének állásához viszonyítva. Szükségleteink és élvezeteink a társadalomból fakadnak; ezért a társadalmon mérjük őket, nem kielégítésük tárgyain. Mivel társadalmi természetűek, viszonylagos természetűek."[65]

Jóllehet a fejlett tőkésországok munkásosztályának bizonyos rétegei számára az élvezetek, hogy Marxszal szóljunk, fokozódtak, ám a tőkések fokozott élvezeteivel és a szükségletek kielégítésének társadalmi lehetőségeivel összevetve, a társadalmi kielégülés csökkent. A tőkés kizsákmányolás eddig ismeretlen méreteket öltött. A nagy monopolisták egy óra leforgása alatt olyan nagyságrendű nyereségeket zsebelnek be, hogy egy munkásnak évekig kell dolgoznia ekkora összegért.[66]

A tőke és a munka ellentétét az állammonopolista kapitalizmus rendszabályai sem szüntethetik meg. A munkások gyakorlati tevékenységük során nap mint nap átélik ezt az ellentétet, amely a proletár osztálytudat kialakulásának lényeges anyagi alapja. Ezt csupán az tagadhatja, aki mint Marcuse és a hozzá hasonló polgári ideológusok, a munkásosztály helyzetének rosszabbodását kizárólag fizikai értelemben veszi. Akik azt állítják, hogy a mai munkásosztály immár nem forradalmi, hanem a fokozódó termelékenység alapján integrálódott a tőkés rendszerbe, ott követnek el elméleti hibát, hogy azt hiszik, az állammonopolista rendszer tartósan stabilizálni tudja magát, képes irányítani az osztályantagonizmust, és gátat tud vetni a forradalmi osztálytudat fejlődésének.

Az utóbbi években a fejlett tőkésországok egész sorában, többek között az NSZK-ban is, éleződtek az osztályharcok, ami az előbbi állítás alapvetően téves voltát mutatja. Az állammonopolista kormányzat szemmel láthatóan nem tudta

kordában tartani a tőkés piac továbbra is spontán módon érvényesülő erőit.[67] Ezt mutatja többek között az is, hogy soha, egyetlen országban sem tudták megvalósítani az állammonopolista gazdaságpolitika fennen hirdetett négy „mágikus célját": a gazdasági növekedést, a teljes foglalkoztatottságot, az árstabilitást és a kiegyensúlyozott fizetési mérleget. A tőkés rendszert évek óta krónikus pénzügyi- és valutaválság tépázza, az árak szüntelenül emelkednek, a bérek mindjobban elmaradnak az áremelkedésektől, miközben a monopóliumok rekord profitokat zsebelnek be, és magas osztalékokat fizetnek. A munkásosztály helyzete szemmel láthatóan rosszabbodott, és olykor még a reálbérek is csökkenhettek.

Mindez egyre inkább vonatkozik az NSZK-ra. Ezt a tőkésországot szintén nem kímélik meg azok a mély belső ellentmondások és konfliktusok, amelyek a többi fejlett tőkésországban felszínre jutnak. Az NKP hamburgi kongresszusán Herbert Mies rámutatott, hogy 1971 és 1973 között az NSZK-ban több mint 900 000 munkás és alkalmazott sztrájkolt magasabb bérekért, inflációs pótlékért, jobb munkakörülményekért és az elbocsátások ellen. 1973 tavaszán első ízben léptek sztrájkba olyan üzemek is, „amelyekben 1945 óta egyetlen munkásmegmozdulás sem volt"[68].

Az ok a tőkés rendszer alapvető ellentmondásának objektív és törvényszerű kiéleződése. Ezen az anyagi alapon fokozódott a tőke és a munka közti osztályharc, amely más dolgozó rétegeket is megragadott. Az élet igazolta a kommunista és munkáspártok 1969-es moszkvai nemzetközi tanácskozásának értékelését, amely átfogó elemzés alapján jelentette ki: „Fokozódott a kapitalista rendszer bizonytalansága. Több országban társadalmi-politikai válságok törnek ki, amelyek során a dolgozók széles tömegei ismerik fel a mélyreható, döntő változások szükségességét."[69]

A munkásoknak ezekre a tapasztalataira ma is elemi empirikus proletártudat épül fel, amelyhez a kommunista pártok kapcsolódhatnak, és amelyet a tudatosság szintjére emelhet-

nek. Minél meggyőzőbb elvi kommunista választ tudnak adni a kommunisták a munkások és a dolgozók kérdéseire, minél szervezettebben meg tudják „értetni" az emberekkel „a tulajdonképpeni politikai alapkérdéseket, annál inkább fejlődik ki az elégedetlenségből az osztálytudat" és annál sikeresebb lesz az antikommunizmus ellen vívott harc is.[70]

3. A MUNKÁSOSZTÁLY INTERNACIONALISTA JELLEGE

Az imperialista stratégia bevallott célja, hogy megtörje a munkásosztály harcának szoros nemzetközi egységét. A különböző irányzatok „marxológusai" azon fáradoznak, hogy támadásaikkal, melyek a proletár internacionalizmus marxi–engelsi elve ellen irányulnak, kivegyék részüket ebből az imperialista stratégiából, és ilyen módon okozzanak kárt a munkásosztálynak.

Amióta Marx és Engels a „Kommunista Kiáltvány"-ban megfogalmazták a „világ proletárjai, egyesüljetek!" felhívást, azóta a proletár internacionalizmus eszméje és elvei a munkásmozgalom forradalmi gyakorlatában számtalanszor bizonyították életerejüket. A közös osztályérdekek tudata, illetve az a tudat, hogy a munkásosztály történelmi küldetésének megvalósításához az egész világ munkásainak közös harcára van szükség, már a Kommunisták Szövetségében gyökeret vert, de különösen akkor erősödött meg, amikor a proletariátus különböző nemzeti szervezetei 1864-ben első ízben egyesültek a Nemzetközi Munkásszövetségben.

Marx és Engels rámutattak arra, hogy a munkásosztály történelmi feladata, a kapitalizmus megdöntésének és az osztály nélküli kommunista társadalom felépítésének feladata nemzetközi jellegű. Ez nem csupán nemzeti feladat, hanem a világ minden munkásának feladata. Az egyes országok nemzeti sajátosságaitól és eltérő fejlettségi színvonalától függetlenül a

munkások osztályérdekei az egész világon objektíve azonosak. Ebből adódik a közös cselekvésnek, a nemzetközi szolidaritásnak, a kizsákmányolók ellen vívott nemzetközi küzdelemnek a szükségszerűsége és a lehetősége. Lenin ezt a gondolatot az imperializmus körülményei között fejlesztette tovább.

A marxizmus–leninizmus klasszikusainak szemében a proletár nemzetköziség a kapitalizmus leküzdésére és a kommunista társadalom felépítésére irányuló küzdelem elméletének és gyakorlatának elidegeníthetetlen alkotórésze volt.

Amikor létrejött a szocialista államok közössége, a proletár nemzetköziség elvei határozták meg a szocialista országok közötti kapcsolatok alakulását is, hisz ezek az országok szemben állnak a világimperializmussal és kiaknázzák a közös harc minden lehetőségét. Ezzel és különösképpen az új társadalmi rend megteremtése során mind szorosabbá váló kapcsolatokkal, a szocialista integrációval, a proletár internacionalizmus mint *szocialista* internacionalizmus, új minőségre tett szert. Hatalmas hajtóerőnek bizonyult a szocializmus javára történő megváltoztatásában.

A kommunista és munkáspártok 1969. évi nemzetközi tanácskozása a mozgalom közös érdekeinek jegyében demonstrálta az összefogásnak, és a kommunista és munkáspártok egységének elvét, amelyet a proletár nemzetköziség eszméje hordoz, és amely korunk kommunista világmozgalmának fő tendenciája. A kommunista mozgalom politikai és ideológiai egysége, amely a marxizmus–leninizmus talaján valósul meg, egyszersmind az összes antiimperialista erők összefogásának legfontosabb feltétele. A nemzetközi tanácskozás fő dokumentuma felhívással fordult valamennyi antiimperialista erőhöz, s e felhívás megvilágítja a munkásosztály antiimperialista harcának széles szövetségen alapuló jellegét, és kifejezésre juttatja a proletár nemzetköziség lényegét a jelenkori feltételek között: „*Szocialista országok népei, proletárok, tőkésországok demokratikus erői, felszabadult és elnyomott népek! Egyesüljetek az imperializmus ellen, a békéért, a nemzeti függet-*

lenségért, a társadalmi haladásért, a demokráciáért és a szocializmusért vívott közös harcban!"[71]

Az antiimperialista és kommunista világmozgalom harcának egysége az erő és a győzelem záloga. Éppen ezért nem csoda, hogy az imperialisták minden erejükkel azon fáradoznak, hogy megbontsák, megzavarják a forradalmi mozgalom egységét. Legfontosabb ideológiai és politikai eszközük a polgári nacionalizmus. Ennek kapcsán Leonyid Iljics Brezsnyev a következőket fejtette ki: „Az imperialisták jól tudják, mekkora ereje van a nemzetközi proletár szolidaritásnak. Éppen ezért a szocializmus ellenségei a forradalmi mozgalom ellen vívott harcukban tétjüket a nacionalizmusra helyezik. Arra számítanak, hogy ily módon megoszthatják, szétforgácsolhatják a kommunista mozgalmat, szembeállíthatják egymással a forradalmi osztagokat."

„A bruzsoá propaganda minden eszközzel megkísérli, hogy megrágalmazza a proletár internacionalizmus elvét, mesterségesen szembeállítsa ezt az elvet a kommunista és munkásmozgalom nemzeti osztagainak függetlenségével, szuverenitásával és egyenjogúságával."[72]

Számtalan kísérlet történik arra, hogy a polgári nacionalizmus segítségével szembeszálljanak a proletár internacionalizmussal és megosszák a forradalmi mozgalmat. Ezzel együtt erősödik az a törekvés, hogy eltorzítsák és meghamisítsák Marx, Engels és Lenin nézeteit a proletár nemzetköziségről. A jobboldali és kispolgári „marxológusok" a proletár internacionalizmust valamiféle jelszóként, egyszerű propagandaszólamként, mítoszként, vagy marxi „utópia"-ként rágalmazzák.

A nacionalizmus, hangoztatják, napjainkban önálló társadalmi jelenséggé vált, amely – úgymond – „rányomja bélyegét a világra" és uralkodik korunk „legfőbb ideológiáin". Ezt olvashatjuk Norbert Lesernél, Bertram D. Wolfe és Raymond Aron írásaiban.[73] Sőt Leser odáig megy, hogy azt állítja: „a nacionalizmusnak, amely a nemzetet mint legmagasabb

autark értéket posztulálja, elvitathatatlan pszichológiai gyökere van, amely beivódott az emberi ösztönökbe és szükségletekbe"[74]. Leser tehát még a pszichoanalízist is harcba veti a proletár internacionalizmus ellen, és azzal rágalmazza Marxot, hogy állítólag semmibe vette a nemzeti tendenciát, amikor a munkásosztály nemzetköziségének tételét kifejtette. A munkásmozgalom történetében – úgymond – nem Marx nézetei. hanem Mazzininak és Marx más ellenfeleinek nézetei váltak valóra. Leser meglovagolja a jelenlegi ellentmondásokat a maoizmus és a kommunista világmozgalom között, és azt írja, hogy a „nacionalizmus és a kommunizmus táncában, amely a világtörténelem színpadán folyik, a nacionalizmus a vezető, míg a kommunizmus a vezetett fél"[75].

A polgári ideológusok effajta állításai minden alapot nélkülöznek. Nem lehet arról beszélni, hogy a munkásosztály világtörténelmi küldetésének marxi–engelsi és lenini átfogó elmélete figyelmen kívül hagyta a proletár osztályharc nemzeti aspektusát. Gondoljunk csak azokra a tanulmányokra, amelyeket Marx és Engels pl. az ír, vagy a lengyel kérdés kapcsán írtak. A marxizmus klasszikusai igen nagy figyelmet szenteltek az osztályharc nemzeti feltételeinek. Az osztályharc nemzeti és nemzetközi aspektusaiban nem egymást kizáró jelenségeket, hanem dialektikus egységet láttak.

Persze a munkásosztály nemzeti érdekei Marx és Engels nézete szerint nem „az emberi ösztönökből és szükségletekből" alakulnak ki, hanem a munkásosztály történelmileg konkrét társadalmi-gazdasági helyzetétől függnek, és másodlagosak az antagonisztikus osztályellentétekhez képest. A munkások érdekei ennyiben osztályérdekek, amelyek szöges ellentétben állnak a nemzeti burzsoázia érdekeivel. Ezért a munkásosztálynak, amint ezt Marx és Engels már „A Kommunista Párt kiáltványá"-ban hangsúlyozták, mindenekelőtt saját nemzeti burzsoáziájával kell felvennie a küzdelmet és ezen keresztül kell kivennie részét az osztály nélküli társadalommegteremtésének világméretű folyamatából. Szó szerint

idézzük: „Ha nem is tartalmában, de formájában a proletariátusnak a burzsoázia ellen folyó harca eleinte nemzeti. Minden egyes ország proletariátusának természetesen mindenekelőtt a saját burzsoáziájával kell leszámolnia."[76]

Ám Mazzinival szemben, aki, mint Norbert Leser írja, csak a munkásosztály nemzeti győzelmében hitt, és a proletár internacionalizmust utópiának nevezte, Marx és Engels a proletariátus nemzeti érdekeit is beillesztették a nemzetközi osztályérdekbe. A burzsoázia megdöntése egy országon, egy nemzeten belül, a marxizmus–leninizmus klasszikusainak szemében, „tartalma szerint" nemzetközi volt. Hiszen amikor a munkásosztály átveszi a politikai hatalmat, és megteremti a termelési eszközök szocialista tulajdonát, akkor ezzel a nemzetek békés együttműködése számára teremti meg a szükséges feltételeket, amelyek abban a történelmi folyamatban, amelyet a munkásosztály történelmi küldetésének világméretű megvalósulása jellemez, a nemzetek fokozatos megszűnéséhez vezetnek. A munkásosztály nemzetköziségе magában foglalja tehát a munkásosztály érdekét saját nemzetének felvirágoztatásában, s a két érdek között nincs semmiféle ellentét.

A kommunista és munkáspártok 1969-es nemzetközi tanácskozásának dokumentumai aláhúzták a munkásosztály nemzeti és nemzetközi érdekeinek egységéről kifejtett marxi–engelsi alapgondolatokat: „Minden kommunista párt a saját munkásosztályának és népének, s egyidejűleg a nemzetközi munkásosztálynak is felelős tevékenységéért. A kommunista és munkáspártok nemzeti és nemzetközi felelőssége elválaszthatatlan egymástól."[77]

Amikor a polgári ideológusok azt állítják, hogy Marx és Engels nem vették tekintetbe, hogy a munkásosztály nemzeti érdekei erősebbek a nemzetközieknél, akkor ez a tétel egyben azt jelenti, hogy a marxisták szerint a munkásosztály közömbös saját nemzetének sorsa iránt, és a proletár nemzetköziség kizárja a munkásosztály bármiféle nemzeti érdekét. Márpedig erről, mint láttuk, egyáltalában szó sem lehet.

A fenti rágalommal szorosan összefonódik egy másik: minden nemzeti érdeket, beleértve a munkások nemzeti érdekeit is, hallgatólag azonosítanak a burzsoázia érdekeivel. Ily módon a valódi nemzeti érzés, a valódi hazafiság, amely a proletár nemzetköziség eleme, átkerül a burzsoá nacionalizmusba. Ez a magyarázata annak, hogy a Leserhez hasonló polgári ideológusok a munkásmozgalom történetének és a nemzeti felszabadító harcoknak olyan személyiségeire nyúlnak vissza, akik már Marx és Engels korában – miként Mazzini – a burzsoá nacionalizmus szellemében értelmezték a nemzeti érdekeket, és szembeállították ezeket a proletár internacionalizmussal. A történelmi személyiségekre való hivatkozással próbálják alátámasztani azt a tételt, amely a nacionalizmus állítólagos fölényét hirdeti az internacionalizmussal szemben.

A munkásmozgalom soraiba átmenetileg behatolt ugyan a nacionalizmus, ám ebből korántsem lehet arra következtetni, hogy a nacionalizmus erősebb a proletár internacionalizmusnál, nem szabad figyelmen kívül hagyni ugyanis, hogy az olyan nacionalista hullámok, mint amilyen az 1914-es háború kitörését követte, csak azért váltak lehetségessé, mert az opportunizmus elködösítette a munkástömegek osztálytudatát. Köztudott, hogy a német szociáldemokrácia opportunizmusa már jóval az első világháború kitörése előtt erőteljesen aláásta a proletár osztálytudatot, és ezzel 1914 augusztusának döntő óráiban megkönnyítette a burzsoá nacionalizmus és sovinizmus felülkerekedését.

Az imperializmus stratégái mindhiába reménykednek a szocialista közösség széthullásában, amit – úgymond – a szocialista országok nemzeti érdekei és a szocialista internacionalizmus közti ellentétnek kell elősegítenie. Áthidalhatatlan ellentét csak a polgári nacionalizmust és a proletár internacionalizmust választja el. Lenin írta: „Burzsoá nacionalizmus és proletár internacionalizmus – ez két kibékíthetetlenül ellenséges jelszó, amelyek megfelelnek az egész tőkés világ két

nagy osztálytáborának és *két* politikát (mi több: két világszemléletet) fejeznek ki a nemzeti kérdésben."[78]

Amikor Aron, Wolfe, Leser és mások újra és újra el akarják hitetni a munkásosztállyal és az összes többi antiimperialista erővel, hogy a nemzeti érdekek objektíve ellentmondanak a proletár internacionalizmusnak, akkor ezzel az a céljuk, hogy a munkásosztályt befogják a burzsoá nacionalizmus szekerébe. Ezenközben arra a bonyolult dialektikára spekulálnak, amely mind a szocialista világrendszerben, mind pedig az elnyomott népek nemzeti felszabadító mozgalmában felszínre jut a nemzeti és a nemzetközi tényezők összefüggésében. A polgári sajtó kárörvendően regisztrálja és felnagyítja a maoisták kispolgári nacionalizmusát. Támogatják a nemzeti felszabadító mozgalmak nacionalista elemeit, hogy ezáltal elszigeteljék ezeket az erőket az antiimperialista harc általános vonulatától. A polgári ideológusok a nacionalizmus propagálásától azt remélik, hogy az eddiginél jobban beférkőzhetnek a nemzetközi munkásosztály különböző osztagaiba, az antiimperialista harc fő vonulataiba, hogy megoszthatják a forradalmi erőket.

Ez a törekvés napnál világosabban kifejeződött a maoisták ideológiájában és gyakorlatában, amely korunk fő forradalmi áramlatainak megosztására és a Szovjetunió elszigetelésére irányul, és amely a nemzetközi forradalmi mozgalom egyik jelentős zavaró tényezője. Bebizonyosodott azonban – a kommunista és munkáspártok 1969-es moszkvai nemzetközi tanácskozása ékes példa erre –, hogy a proletár internacionalizmus végül is erősebb, mint a burzsoá nacionalizmus, és fokról fokra, a nacionalista tendenciákkal való szakadatlan küzdelem során, egyre jobban érvényesül. A proletár internacionalizmusnak ez a fölénye mindenekelőtt abból adódik, hogy megfelel korunk objektív fejlődéstörvényének.

A proletár internacionalizmus a világ munkásainak objektíve közös érdekéből, a tőke megdöntésének érdekéből fejlődik ki. Aminthogy az egyes fejlett tőkésországokban a bur-

zsoáziának nem sikerülhet tartósan elködösíteni a munkások többségének osztálytudatát, éppúgy a burzsoá nacionalizmus sem képes kiirtani a munkásosztály internacionalista tudatát. A szocialista internacionalizmus a hatalmon levő munkásosztálynak és a szocialista országok minden dolgozójának közös érdekeiből fakad. Ezek a közös érdekek azokban a szocialista termelési és hatalmi viszonyokban gyökereznek, amelyek a szocialista közösség valamennyi országában megvalósultak, és ezek az érdekek a valóságban erősebbeknek bizonyulnak a nacionalista tendenciáknál, a nemzeti előítéleteknél és a nemzeti elzárkózásnál. A nemzetközi együttműködés, a nemzetközi szocialista gazdasági integráció gyakorlata világosan példázza, hogy az internacionalizmus csak a szocialista közösség országaiban virágozhat fel. Ez a gyakorlati tapasztalat a szocialista nemzetköziség erősödésének objektív ösztönzője.

De a monopóliumok növekvő internacionalizálódása, a tőke erősödő nemzetközi összefonódása, szintén objektíve erősíti a tőkésországok munkásainak érdekazonosságát, s ennélfogva az osztályharc nemzetközi jellegét. Erről tanúskodik a hatvanas évek elején többek között a nemzetközi méretű sztrájkok elszaporodása, a Szakszervezeti Világszövetség növekvő szerepe, a kommunista pártok fokozott nemzetközi együttműködése, amint erre B. N. Ponomarjov utalt az NSZEP Központi Bizottságának „A Kommunista Párt kiáltványa" 125. évfordulójára rendezett nemzetközi tudományos konferenciáján.[79]

Végül pedig a munkásosztály és a többi bérfüggőségben élő dolgozó a tőke fellegváraiban mindjobban felismeri az internacionalizmus marxista–leninista koncepciójának egyik alaptételét, hogy ti. a proletár internacionalizmus és a nagyhatalmi sovinizmus ellentéte antagonisztikus természetű, hogy az a nép, amely más népeket elnyom, nem szabadíthatja fel önmagát. „Az a hatalom, amelyre más népek elnyomásához szüksége van, végül mindig saját népe ellen fordul."[80] E felismerés széles körű terjedéséről tanúskodtak az Egyesült Ál-

lamok vietnami agressziója elleni szenvedélyes tiltakozó akciók magában az Egyesült Államokban és más, az Egyesült Államokkal rokonszenvező tőkésországokban, és erről tanúskodik a növekvő szolidaritás az ún. harmadik világ népeivel.

A legfontosabb tényező, amely korunk három fő forradalmi áramlatának összefogását, akcióegységét előmozdítja az, hogy bár az egyes osztagok és irányzatok feladatai rendkívül eltérőek, de közös és maradandó a nemzetközi imperializmus ellen vívott harc. Erre mutatott rá a moszkvai tanácskozás fő dokumentuma is. Az imperializmus elleni harc a gyakorlati-politikai küzdelemben nap mint nap újból egyesíti a fő forradalmi áramlatokat, ezzel szüntelenül erősíti az imperializmus befolyási övezetében élő nemzetek szuverenitásának és egyenjogúságának megvalósítására irányuló tendenciát, és ugyanakkor gyengíti a nacionalista tendenciákat. Mindezek a tényezők a proletár internacionalizmusnak a burzsoá nacionalizmussal szembeni fölényét bizonyítják.

De a proletár internacionalizmus nem valósul meg önmagától, hanem a kommunista és munkáspártoktól egységes, szervezett és tudatos cselekvést követel, megköveteli minden antiimperialista erő egységét a szocialista államok közösségének, a kommunista és munkáspártoknak a vezetése alatt. A nacionalizmus visszaszorításának döntő tényezője a nemzetközi szolidaritás gyakorlati példája és a szocialista országok fejlődő nemzetközi együttműködése.

A proletár internacionalizmus tehát nem valamiféle szólam és nem is marxi „utópia". A proletár internacionalizmus a kommunista világmozgalom eleven alapelve. Mit sem változtat ezen az a trockista „érvelés", amely a polgári ideológia egyéb válfajaitól eltérően nem annyira a nacionalizmust hirdeti, mint inkább az internacionalizmust hamisítja meg, és a Szovjetuniót, valamint az SZKP-t vádolja nacionalizmussal.

A trockizmus mint kispolgári ultrabalos áramlat, a szocialista világforradalmat nem olyan folyamatként értelmezi,

amely egy egész korszakot ölel fel, hanem – Marxra való formális hivatkozással –, mint egyszeri aktust, mint egyidőben lejátszódó „világforradalmat". Így hát a trockisták az effajta pszeudoforradalom melletti elkötelezettséget tekintik az egyedüli mércének, amelyen lemérhető a „proletár internacionalizmus" trockista változata, és az SZKP-t, valamint a többi marxista–leninista pártot nacionalizmussal, a marxizmus és a nemzetköziség elárulásával vádolják. Ám a történelmi gyakorlat réges-rég bizonyította Lenin tételének helyességét, hogy ti. a tőkésországok egyenlőtlen fejlődése következtében nem lehetséges „világforradalom" abban az értelemben, hogy minden országban *egyidejűleg* teremtik meg a munkásosztály hatalmát, és hogy a szocializmus felépítése legelőször egy országban történik. Ezért a marxisták–leninisták joggal vetik el a trockista „világforradalmat" mint ultrabalos kalandorságot, amely rendkívüli mértékben árt a szocializmus ügyének, és a szovjetellenességével az imperializmus kezére játszik. A trockista folyóiratokban, a „MASCH. Marxistische Arbeiterschule", a „Rote Presse-Korrespondenz" és más folyóiratok publikációiban a „Sokáig éljen a nemzetközi szocialista forradalom!" álforradalmi jelszava mögött csaknem mindig ott találjuk az SZKP-nak, illetve a Szovjetunió külpolitikájának, mint „revizionista", „reakciós", vagy „ellenforradalmi" külpolitikának a rágalmazását.[81]

Nem csoda tehát, ha a trockista nézeteket egész Nyugat-Európában, Amerikában és Latin-Amerikában tömegesen terjesztik; hiszen ezek a nézetek kiegészítik az antikommunizmus és főként a szovjetellenesség fegyvertárát, alkalmasak arra, hogy ideológiailag fellazítsák a munkásmozgalmat és különösképpen az ifjúsági mozgalmat. A kommunista és munkáspártok leleplezik és szétzúzzák az antikommunizmusnak és a szovjetellenességnek ezt a sajátos változatát. Az NKP düsseldorfi kongresszusának tézisei is rámutattak arra, hogy az antikommunizmus és a szovjetellenesség határozott visszautasítása a monopoltőke ellen, a békéért, a demokratikus ha-

ladásért és a szocializmusért vívott harc egyik fő feladata. Ugyanakkor hangsúlyozták azt a thälmanni alapelvet, hogy az igazi kommunistát a Szovjetunióval való testvéri összetartozásáról lehet megismerni.[82] Hiszen az SZKP a legnagyobb forradalmi tapasztalatokkal rendelkező marxista–leninista párt, és a Szovjetunió a szocialista államok közösségének és az imperializmus ellen vívott harcnak a fő ereje. A Szovjetunió mindenki előtt bizonyította internacionalizmusát azzal az önzetlen szolidáris segítséggel, amelyet a vietnami népnek, Kubának, Chilének, az arab államoknak és az imperializmus ellen harcoló más népeknek nyújtott.

Amikor a „marxológusok" a forradalmi munkásmozgalom nemzetköziségét támadják, mindenekelőtt a harcos forradalmi proletár pártról szóló marxista–leninista tanítást igyekszenek cáfolni.

A forradalmi párt – a tudományos világnézet és a munkásmozgalom egységének megtestesítője. Marx és Engels párttal kapcsolatos nézeteinek eltorzítása – a marxizmus állítólagos többértelműsége

Hogy a munkásosztály eleget tehessen történelmi feladatának, a tőkés kizsákmányolás megdöntésének és a valóban emberi kommunista társadalom megteremtésének, szervezett, tudatos politikai élcsapatra, forradalmi pártra van szüksége. A nemzetközi munkásmozgalom története sokszorosan bizonyította ezt. A kapitalizmust csak ott lehetett megdönteni és a szocializmust csak ott lehetett felépíteni, ahol a munkásosztályt marxista–leninista párt vezette. Ezzel szemben a szociáldemokrata pártoknak, noha jobboldali vezetőik a legkülönbözőbb országokban láttak el vezető kormányzati tisztségeket, sőt kormányoztak önállóan, még soha és sehol nem sikerült alapvetően megváltoztatni a tőkés viszonyokat.

De marxista–leninista pártokra nemcsak azért van szükség, hogy a munkásosztálynak vezetője legyen a hatalom kivívásában. A szocializmusban az össztársadalmi fejlődés tudományos irányításának fokozódó követelményei egyszersmind növelik a párt szerepét is. A szocialista társadalom olyan általános törvényszerűsége ez, amelyet a szocialista országok minden tapasztalata alátámaszt. „Minél lendületesebb alkotó tevékenységünk, minél bonyolultabbak a megoldandó problémáink, annál nagyobb a tömegek élén haladó kommunista párt szerepe és felelőssége" – hangoztatta Leonyid Iljics Brezsnyev az SZKP Központi Bizottságának az SZKP XXIV. kongresszusán tartott beszámolójában.[1]

Ám a munkásosztály történelmi küldetésének tényleges teljesítése nem azonos e feladat objektív előfeltételeivel. Minthogy a burzsoázia nemcsak kizsákmányolja gazdaságilag, po-

litikailag és társadalmilag pedig elnyomja a munkásosztályt, hanem ugyanakkor szellemileg is elnyomásban tartja, gúzsba köti és nemegyszer tévútra vezeti, ezért a munkásosztály csak akkor veheti fel sikeresen a harcot a kapitalizmus ellen, ha olyan forradalmi párt áll az élén, amely tudományos elmélettel rendelkezik a társadalmi fejlődés törvényszerűségeiről általában, a kapitalizmus és a proletár osztályharc törvényszerűségeiről különösen. Ennélfogva a pártról szóló marxista–leninista tanítás a munkásosztály történelmi küldetésére vonatkozó tanításnak elidegeníthetetlen alkotórésze, és a proletariátus forradalmi világnézetének egyik legfontosabb eleme.

Marx és Engels rámutattak arra, hogy a munkásosztálynak először csupán egy kis része juthat el a tudományos szocializmus felismeréseinek színvonalára, majd miután ez a rész elméleti ismereteket szerzett és szervezett pártba tömörült, kötelessége és joga lesz, hogy az egész osztály előtt járjon, az osztályt proletár osztálytudattal telítse és osztályharcba vigye. Ezekből a megfontolásokból indult ki Lenin, amikor megalkotta az új típusú pártról szóló koherens tanítását.

A szubjektív tényező a szocialista társadalomban minőségileg új szerepet kap, hisz a történelem során első ízben itt lesz lehetséges és szükséges az objektív társadalmi törvények tudatos és tervszerű kiaknázása. Ebből következik, hogy a munkásosztály forradalmi pártja a fejlett szocialista társadalom megteremtésének és a kommunizmus felépítésének döntő alkotóeleme. Elvégre a forradalmi párt az a társadalmi erő, amely megtestesíti a marxizmus–leninizmus elméletét, a munkásosztály és a marxizmus egységét, amely ismeri a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeit, s ennélfogva a gyakorlat számára iránymutató tudományos előrejelzést adhat, a tömegeket pedig vezetni képes a megvalósítás útján.

Tekintettel arra, hogy a forradalmi párt központi szerepet játszik a proletariátus történelmi küldetésének megvalósításában, a szocializmus ellenségei, attól fogva, hogy meg-

alakult a Kommunisták Szövetsége, támadásaikat a forradalmi munkáspárt ellen irányították, kárhoztatták és megpróbálták megsemmisíteni. Ebben a harcban a rendőri üldöztetések és a különböző betiltási perek mellett – gondoljunk csak az 1852-es kölni kommunista perre, vagy a Bismarck-féle szocialistaellenes törvényre – jelentős szerepet játszott az ideológiai aknamunka. Többek között arra törekedtek, hogy likvidálják a párt osztályjellegét, és úgy tüntessék fel a pártot, mint ami fölösleges vagy éppenséggel káros a szocialista mozgalom szempontjából. E helyütt csak azokra az opportunista kísérletekre utalunk, amelyeket még Marx és Engels utasított vissza 1879-es híres körlevelében[2], és amely a német proletár osztálypártot próbálta likvidálni azzal, hogy kispolgári reformpárttá akarta változtatni; vagy emlékeztessünk a „szovjetek kommunisták nélkül" demagóg jelszavára, amelyet a húszas évek elején az ellenforradalom adott ki, hogy megdöntse a fiatal szovjethatalmat; arra, hogy a mai revizionisták és burzsoá pártfogóik milyen álszent módon támogatnak egyfajta „párt nélküli", „emberarcú" szocializmust. Amióta a Dulles-féle visszaszorítási stratégiát felváltotta a szocialista országok elleni fellazítás rugalmasabb politikája, azóta még több támadás éri a marxista–leninista pártokat, és e támadások néhány új vonást mutatnak. A polgári ideológusok a maguk módján számot vetnek tehát azzal a ténnyel, hogy a munkásosztály pártja a szocializmus és a kommunizmus felépítésének vezető ereje, és szerepe ebben a folyamatban törvényszerűen növekszik.

Peter Christian Ludz, aki egyike az NSZK kommunistaellenes politológusainak, „Parteielite im Wandel" (Pártelit átalakulófélben) című könyvében úgy véli, hogy az NDK társadalmi viszonyainak megváltoztatása csak az NSZEP átalakulásán keresztül lehetséges.[3] Ezzel Ludz azt javasolja, hogy a szocializmussal és a marxista–leninista pártokkal szemben nem szabad nyíltan fellépni. Az NSZEP belső átalakulásaiban reménykedik. A szocializmus likvidálásának ellen-

forradalmi célkitűzését szerinte csak azon a kerülőúton lehet elérni, hogy a marxista–leninista pártot a szociáldemokratizmus szellemében átalakítják. Az imperializmus ideológusai, bár némiképp módosított formában, továbbra is ezt a koncepciót képviselik, amely pedig, hiába próbálták átültetni a gyakorlatba 1968. augusztus 21-e előtt Csehszlovákiában, mégis megbukott. Mindössze annyit változtattak, hogy óva intenek az elhamarkodottságtól, és a szocialista országokban – úgymond – hosszadalmas átalakulási folyamatra készülnek fel.[4]

Miután tarthatatlannak bizonyult az az együgyű számítás, hogy a technika fejlődése folytán automatikusan bekövetkezik a társadalmi rendszerek konvergenciája valamiféle „egységes ipari társadalom" felé, előtérbe került a szocialista felépítmény hosszantartó átalakulásában reménykedő evolúciós elképzelés.[5] Ez a koncepció a szocialista társadalomnak abból az állítólagos konfliktusából indul ki, amely a „normális" (értsd: kapitalista) „ipari társadalom" felé mutató spontán társadalmi folyamatok, illetve a pártnak és a szocialista államhatalomnak ama törekvése között bontakozik ki, hogy ezt a fejlődést tudatosan „természetellenes" irányba kormányozza. Az imperialista evolúciós koncepció elsőrendű célja tehát a marxista–leninista párt gyengítése, fokozatos bomlasztása és végül likvidálása. Helmut Dahm félreérthetetlenül hangot adott ennek a törekvésnek: A döntő feladat mindig az, hogy a marxista–leninista pártot mint „egyedüli programadót" „plurális vezetési szervek" váltsák fel.[6]

Az imperializmus evolúciós stratégáinak jóslata az NDK „új konkurrens elitjéről", a régi politikusok és az NSZEP fiatal „technokratái" közötti eltérésekről és ellentmondásokról, illuzórikus reménykedésük az NDK társadalmi viszonyainak megváltozásában, az NSZEP átalakulásában – mindez közvetett módon annak a beismerése, hogy a marxista–leninista párt mint a szocialista társadalom vezető ereje, szorosan ösz-

szeforrott a dolgozó tömegekkel és az építőmunka minden sikerének záloga.

Igaz ugyan, hogy a marxista–leninista pártokat továbbra is otromba, antikommunista támadások érik, de az utóbbi években fokozatosan előtérbe került az ideológiai fellazítás taktikája. Arra számítanak, hogy az álmarxista érvek általában nagyobb hatással lehetnek a kommunistákra és a dolgozó tömegekre, mint a nyílt antimarxista módszerek. Az effajta „marxista érvek" túlnyomórészt azoktól erednek, akik hivatásszerűen foglalkoznak Marx-, Engels- és Lenin-hamisításokkal. A párttal kapcsolatos problematika vonatkozásában is „marxista érveket" próbálnak felhozni az új típusú leninipárttal, a mai kommunista pártok elméletével és gyakorlatával szemben.

A támadás két alapvető vonalon bontakozik ki: egyrészt tagadják a folytonosságot a párt-problematika vonatkozásában, Marx és Engels, illetve Lenin között, és ellentmondásokat gyártanak a marxizmus–leninizmus klasszikusai között.

Másrészt a munkásosztály forradalmi pártját megpróbálják ideológiailag lefegyverezni, amennyiben kétségbe vonják a proletár világnézet egységét és zártságát, és a marxizmusnak többértelműséget tulajdonítanak.

A polgári ideológusok támadása először az új típusú párt leninitanítását veszi célba, mint Marx és Engels felfogásának következetes továbbfejlesztését az imperializmus és a proletárforradalom feltételei között. A Marx–Engels-hamisítás e tekintetben mintegy előtere a Lenin-hamisításnak. A leninizmus elleni támadás során először meghamisítják Marx és Engels nézeteit, ezt a hamis marxizmust „eredeti marxizmusnak" állítják be, amelyet álszent módon védelmeznek, és ilyenformán ellentmondásokat gyártanak egyfelől Marx és Engels, másfelől Lenin között. Mindez végső soron a marxista–leninista pártok forradalmi politikája ellen irányul, azaz az an-

tiimperialista harc és a szocializmus felépítésének vezető ereje ellen.

Minthogy a polgári és revizionista ideológusok oly módon hamisítják meg Marx és Engels nézeteit a pártról, hogy ellentmondásokat konstruálnak egyrészt a marxizmus, másrészt a leninizmus és a ma létező kommunista pártok között, ezért ebben az összefüggésben utalnunk kell arra a folytonosságra, elvi összhangra és arra az új minőségre, amely az új típusú párt lenini tanítását összekapcsolja a munkásosztály pártjáról szóló marxi–engelsi nézetekkel.[7]

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy Lenin mint a marxizmus továbbfejlesztése során mindig, a pártelmélet továbbfejlesztésében is valamennyi döntő kérdésben Marxból és Engelsből indul ki, a proletár párt marxi–engelsi koncepcióját védelmezte a polgári és kispolgári elméletekkel szemben. Semmi esetre sem lehet tehát arról beszélni, hogy az új típusú párt lenini elmélete a XIX. századi Oroszország valamilyen nem-marxista áramlatában gyökerezik. Lenin kiindulópontja kétségtelenül a marxizmus volt. Valamennyi elvi kérdésben, amely a proletár párt lényegét, szerepét és történelmi feladatát érinti, teljes az összhang.

Mindez nem zárja ki, hogy az a koncepció, amelyet Marx és Engels a negyvenes évek végén a párttal kapcsolatosan kidolgozott, az elkövetkező évtizedek során szakadatlanul továbbfejlődött és teljesen új mozzanatokkal egészült ki. Marx és Engels mindig úgy tekintették saját tudományos elméletüket, mint vezérfonalat a gyakorlat számára. Ismeretes, hogy szoros személyes kapcsolatban álltak a német és a nemzetközi munkásosztály vezetőivel, hogy részt vettek az 1848–1849-es forradalomban, hogy szenvedélyesen kivették részüket minden forradalmi küzdelemből, kiváltképp a Párizsi Kommünből. Elképzeléseiket szüntelenül felülvizsgálták az osztályharc tapasztalatainak fényében, kiértékelték a munkásmozgalom sikereit és kudarcait, és az elméletet ennek megfelelően tovább fejlesztették, konkretizálták és szükség

esetén kiigazították. Ennélfogva a párttal kapcsolatos marxi–engelsi felfogás kialakulását és fejlődését csak a munkásmozgalomnak és magának a proletár pártnak a kialakulásával és fejlődésével való legszorosabb összefüggésben lehet vizsgálni.[8] A proletár párt marxista elmélete új minőségre tett szert az imperializmus korszakában, és ezt az új minőséget az új típusú párt koherens lenini elmélete jelentette.

Amikor a szabadversenyes kapitalizmust felváltotta az imperializmus korszaka, akkor a forradalmi harc új és bonyolult feltételei között szükségessé vált a proletariátus élcsapatának minőségi átalakítása. A burzsoázia politikai uralmi rendszere a monopóliumokra támaszkodva konszolidálódott és tökéletesedett. A forradalmi munkásmozgalom most egy erősebb, szervezettebb és az uralkodás eszközeit jobban egyesítő ellenféllel találta magát szembe. Mindez minőségileg magasabb követelményeket támasztott a párt, a proletár osztályharc vezetője iránt. Az imperializmus korszakában ugyanakkor erősödött a polgári ideológiának a munkásosztályra gyakorolt eszmei befolyása, amely különleges táptalajra lelt a munkásosztály korrumpált rétegeiben, és amely az opportunista politikában jutott kifejezésre. Az opportunizmus az imperialista elnyomás fenntartásának egyik fontos feltétele lett. A burzsoáziának az opportunizmus segítségével sikerült a munkásmozgalmat megosztani és gyengíteni, és végül – a II. Internacionálé pártjainak esetében – letéríteni a forradalmi útról.

Ilyen körülmények között objektív követelmény volt Marx és Engels pártelméletének továbbfejlesztése és az új típusú párt megteremtése. A kapitalizmus automatikus összeomlásának mechanikus elméletével szállt szembe Lenin, amikor kidolgozta a szubjektív tényezőnek a társadalmi haladás megvalósulásában játszott rendkívüli jelentőségét. Rámutatott, hogy forradalmi elmélet nélkül nem létezhet forradalmi mozgalom sem, és hogy a proletár osztályharc során a szervező és a vezető szerepét kizárólag olyan párt láthatja el, amelyet

forradalmi elmélet vezérel, amely következetesen leszámol az opportunizmus elméletével és politikájával, amely – szervezeti rendszerét tekintve – a forradalom közvetlen előkészítésére és véghezvitelére irányul és amely éppen ezért szigorú pártfegyelmet és aktív alapszervezeti munkát követel tagjaitól. Lenin, miután a bolsevikok pártjában megvalósította ezeket az elveket, egyszersmind megteremtette annak a proletár pártnak az alaptípusát, amely az imperializmus és a proletárforradalom korszakában – általános vonásait tekintve – minden kommunista és munkáspárt mintája lett.

Ahhoz, hogy eredményesen felvehessük a harcot a kommunista pártok megosztására irányuló törekvéssel, amely a marxizmust a pártelmélet vonatkozásában is szembeállítja a leninizmussal, ki kell emelnünk egyfelől Lenin, másfelől Marx és Engels nézeteinek elvi megegyezését és egyben hangsúlyoznunk kell a párt lenini elméletének új minőségét. A marxista–leninista pártelméleten belül mindenekelőtt a következő alapvető kérdésekről és aspektusokról van szó.

Először: Marx, Engels és Lenin álláspontjának legfontosabb közös vonása a párt kérdésében az, hogy a forradalmi proletár párt mindannyiuknál úgy szerepel, mint döntő eszköz a proletariátus világtörténelmi küldetésének teljesítésében, mint a politikai hatalomért és a szocializmus felépítéséért vívott eredményes harc elengedhetetlen feltétele. Míg azonban Marx és Engels korában az elsőrendű történelmi feladat abban állt, hogy mindenekelőtt meg kellett teremteni a proletariátust mint önálló társadalompolitikai erőt, mint „magáértvaló osztályt", fel kellett készíteni a politikai hatalomért vívott küzdelemre, addig az imperializmus korszakának kezdetével közvetlenül napirendre került a politikai hatalom meghódításáért folytatott harc. Lenin pártja számára elsőrendűvé vált a forradalom közvetlen előkészítése és vezetése. Az új történelmi feltételek között szükség volt Marx és Engels pártelméletének továbbfejlesztésére, és Lenin az új típusú párt elméletével eleget tett ennek a szükségszerűségnek.

Másodszor: teljes nézetazonosság áll fenn Marx, Engels és Lenin között a tekintetben, hogy valamennyien szüntelenül hangsúlyozták és következetesen védelmezték a kommunista párt proletár jellegét. Kíméletlenül bírálták a kispolgári elemek behatolását a pártba, leleplezték azokat a kísérleteket, amelyek a vezető szerepet az értelmiségre próbálták átruházni. Egyszersmind küzdöttek a szektásság, a balos radikalizmus és az anarchizmus irányzatai ellen, amelyek a párt és a tömegek elszakítására vezetnek. A kommunista párt proletár jellegének kell megnyilvánulnia abban is, hogy a kommunistákat mindig a munkásosztály közös érdekei és szükségletei irányítják, hogy a kommunisták – mint Marx és Engels írták a „Kommunista Kiáltvány"-ban – „a proletariátus és a burzsoázia között folyó harc különböző fejlődési fokain mindig az összmozgalom érdekét képviselik"[9].

Harmadszor: Marx és Engels a pártot a tudományos kommunizmus és a munkásmozgalom egyesítésének tekintették. Politikai munkásságuk középpontjában mindvégig ez az egyesítés állt. Lenin ezen a ponton is következetesen továbbfejlesztette Marx és Engels pártelméletét. Megmutatta a munkások ösztönös harcának határait, az ily módon kialakuló trade-unionista tudat korlátait és részletesen megindokolta, hogy a proletariátus tudományosan megalapozott osztálytudata miért nem alakulhat ki spontán módon, s hogy ezért a szocialista ideológiát a pártnak kell bevinnie a munkásosztályba, mégpedig a proletár osztályharc valamennyi formájának gyakorlati szervezése során, a munkásosztály érdekeinek következetes képviselete révén. Lenin minőségileg újat alkotott, amikor átfogó elméleti leírását adta az ösztönösség és a tudatosság viszonyának a forradalmi munkásmozgalomban.

Negyedszer: azáltal, hogy a munkásmozgalmon belül a párt testesíti meg a tudatosságot, általában a társadalmi fejlődés és különösen a proletár osztályharc törvényszerűségeinek a felismerését, amelyet a tudományos világnézet közvetít, azáltal, hogy a kommunistáknak „az elmélet terén a proletariá-

tus többi tömegével szemben az az előnyük, hogy világosan látják a proletármozgalom feltételeit, menetét és általános eredményeit"[10], a kommunista párt képes és egyúttal köteles is, mint a munkásosztály része, a munkásosztálynak példát mutatni és útmutatást nyújtani. Lenin az új feltételek között részleteiben kidolgozta és továbbfejlesztette Marxnak és Engelsnek ezt az alapvető felismerését. A párt szerepét abban jelölte meg, hogy a párt a munkásosztály legmagasabb szintű osztályszervezete. Fellépett azok ellen, akik elmosták a különbséget a párt mint tudatos élcsapat és az egész osztály között, tisztázta a párt, a munkásosztály és a többi dolgozók viszonyát, átfogóan megalapozta a kommunista párt élcsapat jellegét, amely élcsapat nemcsak felfegyverzi az osztályt a tudományos kommunizmussal, hanem a forradalmi harc minden szakaszában vezeti is.

Ötödször: a marxista pártelmélet további fontos mozzanata a proletár internacionalizmus. Ebben a kérdésben is tökéletesen megegyeznek Marx, Engels és Lenin nézetei. Már a „Kommunista Kiáltvány"-ban arról van szó, hogy a kommunisták „a proletárok különböző nemzeti harcaiban az egész proletariátus közös, a nemzetiségtől független érdekeit hangsúlyozzák és érvényesítik"[11]. Lenin kiindulópontja ebben a kérdésben is Marx és Engels elmélete volt; Lenin a nacionalizmusban az opportunizmus lényegi ismertetőjegyét fedezte fel, és a legélesebben elítélte a II. Internacionálé pártjainak a proletár internacionalizmussal szemben elkövetett árulását. Követelte, „hogy az *egy* országban folyó proletárharc érdekeit alárendeljük a világméretekben folyó proletárharc érdekeinek"[12]. Ezt az elvet különösen az októberi forradalom után alkalmazta azokra a kapcsolatokra, amelyek Oroszország győzelmes munkásosztályát más országok proletariátusához fűzték.

Hatodszor: végül rá kell mutatnunk a folytonosság és az új minőség dialektikájára Marx, Engels és Lenin nézeteiben a kommunista párt szervezeti elveit illetően. Marx és Engels

a Kommunisták Szövetségében folytatott tevékenységüktől kezdve egész életükben a proletár pártszervezetek megteremtéséért és megszilárdításáért dolgoztak. „A Kommunisták Szövetségének szervezeti szabályzatá"-nak[13], az első forradalmi munkáspárt szervezeti szabályzatának megfogalmazásában Marx és Engels döntő részt vállalt. A demokratikus centralizmus alapelvei már ekkor megfogalmazódtak. Lenin ehhez kapcsolódott és a szervezeti kérdésben továbbfejlesztette a marxista pártelmélet, az osztályharc új feltételeinek és azoknak a magasabb követelményeknek megfelelően, amelyeket ezek a feltételek a párttal mint a proletariátus élcsapatával szemben támasztottak. Érvényesítette a demokratikus centralizmust, nagy súlyt fektetett a centralizmusra, minden párttagtól szigorú pártfegyelmet követelt, és a párttagok gyakorlati munkájában magas követelményeket állított fel. Ezzel nemcsak azt a bolsevik pártot teremtette meg, amely megfelelt a különleges oroszországi feltételeknek, és amely végül győzelemre vezette az orosz munkásosztályt, hanem egyszersmind kifejtette azokat az általános érvényű elveket, amelyek az imperializmus és a szocializmushoz való átmenet korszakában meghatározzák az új típusú párt szervezetét, felépítését és a párton belüli életet.

A „marxológusok", hogy harcba vethessék Marxot és Engelst a leninizmus és a mai kommunista pártok ellen, ellentmondásokat gyártanak a tudományos kommunizmus megalapítói és következetes utódaik között. Ezeknek az ellentmondásoknak az alapja a Marx–Engels-hamisítás, és egyben a marxista–leninista pártok rágalmazása. Egyrészt közvetlenül eltorzítják Marx és Engels pártelméletét, amennyiben meghamisítják a párt forradalmi és proletár jellegéről vallott marxi–lenini felfogást, kétségbe vonják a pártnak mint a munkásosztály tudatos élcsapatának a szerepét, tagadják a demokratikus centralizmus szervezeti elveit, amelyeket Marx és Engels fektetett le, és másrészt torz módon állítják be Marx és Engels történelmi munkásságát, amely a német és a nemzet-

közi munkásmozgalmon belül a proletár pártok megteremtésére és megszilárdítására irányult.

A támadások másik alapvető formája a pártok ideológiai alapját veszi célba, a marxizmus–leninizmusnak, illetve három alkotórészének egységét, zártságát és nemzetközi érvényességét, valamint a tudományos kommunizmus és a munkásmozgalom törvényszerű kapcsolatát.

Marx, Engels és Lenin egész életükben azért küzdöttek, hogy a tudományos kommunizmus alapján megvalósuljon a munkásmozgalom és a munkáspárt ideológiai egysége; a marxizmus a polgári és kispolgári ideológiákkal való szakadatlan összeütközésben alakult ki és fejlődött.

Napjainkban is az egységes világnézet, a marxizmus–leninizmus eszméihez való hűség teremt alapot a kommunista és munkáspártok közös és egységes fellépése, a dolgozó tömegek körében kivívott növekvő tekintélye számára.

Ám a gondolkodás és a cselekvés egysége nem jelent konformizmust és dogmatizmust, miként ezt a polgári ideológusok állítják. A fő, alapvető, lényeges kérdésekben megnyilvánuló egység nem zárja ki a részletek, a nemzeti és helyi sajátosságok, a problémamegoldási módszerek sokféleségét, ellenkezőleg, széles körű lehetőségeket nyújt a kezdeményezések kibontakoztatása, az összes politikai kérdés alkotó megközelítése számára, és feltételezi minden kommunista párt saját felelősségét. Éppen ezért rendkívül fontos, hogy a kommunista mozgalom általános közös céljainak alapján valamennyi alapvető kérdésben meglegyen a nézetazonosság; hibát követ el, a közös ügynek árt, ezért az, aki a sajátost, a nemzeti különösségeket szembeállítja az általánossal, az alapvetővel, a nemzetközivel.

Minthogy a kommunista pártok világnézeti egysége és szilárdsága döntő feltétele növekvő befolyásuknak és erejüknek, ezért a polgári ideológusok támadásai nagymértékben ez ellen irányulnak. A legkülönbözőbb revizionisták hirdetik, hogy „többféle marxizmus" és a „szocializmus többféle modellje"

szükségszerű, lehetőleg ki-ki „megalkotja" a maga külön marxizmusát, amely – úgymond – Marx igazi szándékainak egyedül megfelelő. A polgári ideológia más válfajainak képviselői, kivált a hivatásszerű „marxológusok" ennek alapján a különböző revíziókat és elhajlásokat a marxizmus többértelműségeként értelmezik, és felmagasztalják a marxizmus állítólagos pluralitását.

A marxista–leninista párt ellen irányuló támadások mindkét alapvető változatának – mind Marx és Engels pártelméletének közvetlen meghamisításának és a lenini koncepcióval szembeni ellentmondások gyártásának, mind a párt ideológiai alapjának egysége és zártsága ellen irányuló támadásoknak – az a célja, hogy rontsa az új típusú párt lenini elméletének hitelét, és megossza a mai kommunista világmozgalmat.

1. A PÁRTTAL KAPCSOLATOS MARXI–ENGELSI FELFOGÁS MEGHAMISÍTÁSA, MINT A MARXISTA–LENINISTA PÁRT ELLEN FOLYTATOTT HARC MÓDSZERE

Az imperialista, jobboldali szociáldemokrata és revizionista ideológusok szakadatlanul támadják a marxista–leninista párt vezető szerepét és proletár forradalmi jellegét. E támadások alkotórésze és eszköze Marx és Engels pártelméletének eltorzítása. A torzítások két lényeges változatát különböztethetjük meg. Vannak, akik egyszerűen tagadják, hogy Marx és Engels munkásságában a pártelmélet a munkásosztály történelmi küldetéséről szóló tanítás elválaszthatatlan alkotórésze, és vannak akik azt állítják, hogy Marx és Engels csupán nagy történelmi értelemben beszéltek pártról, és a pártot nem tekintették szigorúan szervezett és fegyelmezett proletár harci közösségnek, hanem spontán módon kialakuló néppártnak, másrészt azt állítják, hogy Marx és Engels min-

dennemű pártfegyelemnek az ellenségei voltak, s ezért bizonyára nem értettek volna egyet a lenini új típusú párt következetes demokratikus centralizmusával. A részletekben mindkét fél között számos kapcsolódási pont található.

Marx és Engels pártelméletének tagadása többnyire abból adódik, hogy a kispolgári ideológusok a marxizmust elvont humanista, osztálytekintetben semleges tanításként értelmezik, és elutasítják a proletár osztályálláspontot. Ha a munkásosztály történelmi küldetését kiiktatták a marxizmusból, ha nem ismernek el semmiféle osztályharcot, csak olyan általános-emberi problémákat, mint amilyen az elidegenülés, vagy ha a marxizmust mint „kritikai elméletet"[14] vagy mint a „történelmi kezdeményezés" osztálytekintetben semleges „módszertanát"[15] értelmezik, illetőleg meghamisítják, akkor természetes, hogy ebben a „marxizmusban", amelyet megfosztottak lényegétől, amely nem a munkásosztály forradalmi elmélete többé, a párt számára nem marad hely. Ezek után egész egyszerűen elhallgatják, hogy Marx és Engels a negyvenes évek közepétől életük végéig azért küzdöttek, hogy a marxizmust összekapcsolják a munkásmozgalommal, hogy minden országban megteremtsék és megszilárdítsák a proletariátus pártjait.

Ez az eljárás jellemzi többek között Ernst Fischert, aki már Marxról írott könyvének címében azzal az igénnyel lép fel, hogy végre tudassa, „Was Marx wirklich sagte" (Mit mondott Marx valójában).[16] Az olyan lényegi, összefüggésekről, hogy a marxizmus „A Kommunista Párt kiáltványá"-val lépett első ízben egységes tanításként a nyilvánosság elé, mint a munkásosztály első forradalmi pártjának programjával, hogy a marxista elmélet logikus következménye és forradalmi jellegének legmagasabb rendű megnyilvánulása az a pártról szóló tanítás, amelyet Marx és Engels a „Kiáltvány"-ban fejtett ki, hogy a munkásosztály történelmi küldetésének tudományos felismerését csak a pártról szóló tanítás alapozza meg elméleti teljességében, és hogy a marxi tanítás csak a kommu-

nista párt elméleti alapjaként, a proletár osztályharccal való szakadatlan kölcsönhatás során vált világmegváltoztató szellemi erővé[17] – minderről a revizionista Fischer könyvében egyetlen szó sem esik. Akárcsak a polgári „marxológusok", Fischer is tisztán szellemtörténetileg tárgyalja a marxizmust, tagadja a munkásmozgalommal és a kommunista párttal való összefüggését. Miután Marxot ilyen módon „kiigazították", Fischer és Marek „Was Lenin wirklich sagte" (Mit mondott Lenin valójában) című könyvükben úgy tárgyalják az új típusú párt elméletét, mint sajátos orosz ügyet.[18]

A Marx–Engels-hamisítások különböző változatainak egyik legelterjedtebb módszere, hogy Marx és Engels egyes kijelentéseit kiragadják összefüggésükből, elválasztják a marxizmus rendszerének egészétől, létrejöttük konkrét történelmi feltételeitől elszigetelten tárgyalják és abszolutizálják, hogy ily módon visszaélhessenek velük és felhasználhassák őket a leninizmus és a mai kommunista pártok ellen.

Ez az eljárás jellemzi azokat a Marx–Engels-hamisítókat, akik azt állítják, hogy Marx „a »párt« fogalmán mindig »nagy történelmi értelemben vett pártot«" értett és „ezzel a pártot teljesen egyértelműen *nem* olyan elit szervezetként tekintette, amely a munkásosztályt »vezetni« hivatott"[19]. Az, aki ebben látja Marx és Engels párttal kapcsolatos felfogásának lényegét, meghamisítja a marxizmust, amennyiben abszolutizálja a marxi–engelsi dialektikus pártelméletnek azt az oldalát, amely meghatározott korszakokban, nevezetesen a szektariánus és anarchista tendenciákkal vívott harc során előtérben állt, és amely arra helyezte a hangsúlyt, hogy a kommunisták részei az osztálynak. Ugyanakkor elhallgatják Marxnak és Engelsnek mindazokat a kijelentéseit, amelyekből kiderül, hogy az osztályt szükségképpen a párt vezeti.

Az effajta manipulációk célját világosan szemlélteti Bertram D. Wolfe amerikai „marxológus" és hivatásos antikommunista. Wolfe azt állítja, hogy Marx „az osztály és a párt azonosságának"[20] elméletét hirdette. Elsősorban Marx egyik

levelére hivatkozik, amelyet 1871. november 23-án Friedrich Boltehoz intézett, és amelyben kitér a Nemzetközi Munkásszövetség harcára „a szocialista és félszocialista szekták", a bakunyinizmus, a proudhonizmus és a lassalleanizmus ellen.[21]

Az opportunista vagy anarchista szektaszervezetek elleni harcot Wolfe úgy „értelmezi", mint Marx és Engels harcát „egy forradalmi elit pártjai" ellen, általában a párt mint az osztály tudatos és szervezett élcsapata ellen.[22] A párt és az osztály állítólagos azonosságának tételét alátámasztandó „bizonyítékként" idézi a „Kommunista Kiáltvány" egyik részletét, amelyben Marx és Engels azt írták, hogy a kommunisták „nem külön párt a többi munkáspárttal szemben" és „nincsenek az egész proletariátus érdekeitől elütő érdekeik"[23]. Ám Wolfe elhallgatja a „Kiáltvány" közvetlenül ezután következő mondatait, amelyekben a kommunisták pártját Marx úgy jellemzi, hogy a kommunistáknak „a proletariátus többi tömegével szemben az az előnyük, hogy világosan látják a proletármozgalom feltételeit, menetét és általános eredményeit", ami egyértelműen aláhúzza, hogy a kommunisták pártja tudatos élcsapat; Wolfe elhallgatja azt a tényt is, hogy az I. Internacionálé korszakában Marx és Engels fő célja az egyes országok munkáspártjainak megteremtése volt.

A Wolfe által idézett és hamisan értelmezett kijelentések csupán azt bizonyítják, hogy Marx és Engels szüntelenül felléptek a szektariánus tendenciák ellen, illetve ami ezzel együtt jár, a párt és az osztály egységének megbontása ellen, de semmit sem bizonyítanak arra vonatkozóan, hogy Marx és Engels feleslegesnek tartották a külön pártot, mint a munkásosztály legtudatosabb és politikailag legaktívabb részének szervezetét. Egyértelműen bizonyítja ennek ellenkezőjét az a változtatás, amelyet Engels a „Kiáltvány" 1888-as angol kiadásában eszközölt, ahol a „külön" szót a „szektariánus" szóval helyettesítette, s ezzel végképp eloszlatott minden kétséget a szóban forgó részlet értelmezését illetően.

Miután Wolfe ilyen módon meghamisította Marxot és En-

gelst, immár nem esik nehezére ellentmondást konstruálni Leninnel szemben, aki „ebben a kérdésben teljes mértékben ellentétes felfogást képviselt Marxszal és Engesszel szemben"[24]. Ámde ahhoz, hogy ez az ellentmondás hihető legyen, Lenint is meg kell hamisítani. Lenin dialektikus pártelméletét, amely elvileg megegyezik Marx és Engels felfogásával, olyan módon igazítja ki, hogy Lenin eszerint a hivatásos forradalmárok – tömegektől elszakadt – elit pártjának szószólójaként jelenik meg. A Marx–Engels-hamisítás itt ismét a leninizmus és a mai kommunista pártok elleni támadás eszközének bizonyul.

Hasonló módon értelmezi újabban Marx és Engels pártelméletét Gustav A. Wetter jezsuita atya, aki az ötvenes években kétes hírnevet szerzett a „Widerlegung des Dialmat" (Dialmat cáfolata) című írásának megsemmisítő marxista–leninista bírálatát követően. Ő is azt állítja, hogy Marx és Engels „az egész munkásságot felölelő szervezetet tartottak szem előtt", amikor „a munkásosztály politikai pártjáról beszéltek". Marx és Engels ilyen módon meghamisított elméletét mint demokratikus és figyelemre méltó felfogást, ellentétbe állítja Leninnel, aki „a pártot nem tömegszervezetként, hanem szigorúan fegyelmezett és csaknem militarista-centralista módon felépített harci csoportként", mint „hivatásos forradalmárok kisszámú szervezetét" gondolta el.[25]

Amikor Wetter és a hozzá hasonlók a lenini kommunista pártot diktatórikus szellemmel vádolják, és azt állítják, hogy a tömegek fölött álló és a tömegeken uralkodó kisszámú elit réteg, és szembeállítják ezzel Marx és Engels „demokratikus" párt-koncepcióját, akkor ennek az ellentmondásnak a konstruálásához nemcsak Marx és Engels nézeteinek eltorzítására van szükség, hanem mindenekelőtt a mai marxista–leninista pártok jellegének durva meghamisítására. A Szovjetunió és a többi szocialista országok kommunista pártjai, a francia és az olasz pártok nem számszerűen elenyésző elit pártok, hanem milliós taglétszámú tömegpártok. Az NDK-ban pl. min-

den hatodik, 18 éven felüli polgár tagja az NSZEP-nek. De a tömegekkel való kapcsolat megteremtéséért harcolnak azok a marxista–leninista pártok is, amelyek bizonyos tőkésországokban üldöztetéseknek vannak kitéve, vagy éppenséggel illegalitásba kényszerülnek.

Ahhoz, hogy helyes képet alkothassunk Marx és Engels pártkoncepciójáról, a proletár párttal kapcsolatos nézeteiket fejlődésükben kell vizsgálnunk, mégpedig a pártnak azokkal a konkrét történelmi formáival összefüggésben, amelyek a munkásmozgalom fejlődésének egyes szakaszait jellemezték. Marx és Engels nem valamiféle, egyszer és mindenkorra kész terv szerint közeledtek a proletár pártok megteremtésének kérdéséhez, hanem úgy fogalmazták meg a proletariátus osztályszervezetével kapcsolatos elképzeléseiket, hogy a munkásmozgalomnak és a munkásság osztályszervezeteinek konkrét fejlettségi fokából indultak ki. Igaz ugyan, hogy elképzeléseik lényegében már a Kommunisták Szövetségének megteremtésekor és a „Kommunista Kiáltvány" kiadásának idején kialakultak, de a következő évtizedekben szakadatlanul tovább fejlődtek és a gyakorlathoz igazodtak.[26]

Azok, akik az említett módon meghamisítják Marx és Engels pártkoncepcióját, kihasználják azt a körülményt, hogy a tudományos kommunizmus megalapítói olykor két jelentésben használták a párt fogalmát: szűkebb értelemben, amikor a kommunista pártról beszéltek és tágabb értelemben, amikor a proletár párt elnevezéssel illették a proletariátus osztályszervezeteinek összességét, beleértve a politikailag aktív szakszervezeteket is.[27] A proletár párt elnevezés tehát Marx és Engels szemében átfogóbb, mint a kommunista párt fogalma és nem azonos ezzel. Az 1848–1849-es forradalom idején, az ötvenes években és az I. Internacionálé korszakában a proletár párt fogalma felölelte a politikai célokat követő egész szervezett munkásmozgalmat. A pártnak ezt a fogalmát, amelyet Marx és Engels alkalmasint találóan használ, a polgári

Marx-értelmezők abszolutizálják, míg a párt fogalmának másik, szűkebb értelmű használatát szándékosan elhallgatják.

Valójában Marx és Engels már „A Kommunista Kiáltvány"-ban megfogalmazta, hogy a kommunisták „a többi proletár párttól ... abban különböznek", hogy a „gyakorlatban minden ország munkáspártjainak leghatározottabb, szüntelen továbbhaladásra ösztökélő részét alkotják"[28]. Ezzel a marxizmus történetében első ízben határozták meg a kommunista pártot mint a munkásosztály forradalmi élcsapatát, amely képes az osztály vezetésére, mert „az elmélet terén a proletariátus többi tömegével szemben az az előnye, hogy világosan látja a proletármozgalom feltételeit, menetét és általános eredményeit"[29]. Marx és Engels 1847-ben éppen egy ilyen párt megalakításában vettek részt és ennek a pártnak a számára dolgozták ki azt a programot, amelyet feltehetően nem minden alap nélkül neveztek „A Kommunista Párt kiáltványává"-nak.

Másfelől a Kommunisták Szövetségének sajátos szervezete Marx és Engels számára „csak epizód volt a párt történetében"[30], úgyhogy 1852-ben ezt a szervezetet már nem tartották időszerűnek. A munkásmozgalom adott korszakának történelmi célját – a fejlett munkások politikai, szervezeti és ideológiai leválasztását a burzsoáziáról – a továbbiakban a Nemzetközi Munkásszövetség segítségével valósították meg, amely abban látta feladatát, hogy elősegítse a nemzeti munkáspártok megteremtését és nemzetközi összefogását. Mindenütt az a feladat, írta Engels, hogy „a régi ... politikai pártok befolyása és akciója ellen" harcoljunk. „A tapasztalat mindenütt bebizonyította, hogy a legjobb eszköz a munkásoknak a régi pártok ezen uralma alóli felszabadítására minden országban olyan proletár párt alapítása volt, amelynek saját politikája van, a többi pártétól igen világosan megkülönböztethető politikája, hiszen ez a munkásosztály felszabadításának feltételeit hivatott kifejezni."[31]

Marx és Engels gyakorlati-politikai és elméleti tevékeny-

ségének hatására és az I. Internacionálé munkája nyomán valamennyi fontos tőkésországban proletár pártok jöttek létre, 1869-ben megalapították a „Szociáldemokrata Munkáspártot, amely közvetlenül kapcsolódott a Kommunisták Szövetségének tapasztalataihoz"[32], és amely alapköve volt annak a német nemzeti proletár tömegpártnak, amely egészen a századfordulóig jellemző volt a korra és a nemzetközi munkásmozgalom számára példaképként szolgált. Ez a marxizmus jelentős sikerét, Marx és Engels pártkoncepciójának diadalát jelentette.

A Párizsi Kommün, amely új korszakot hozott a munkásmozgalomba, Marxot és Engelst párttal kapcsolatos nézeteik továbbfejlesztésére ösztönözte. A politikai hatalom meghódításának, a proletárdiktatúrának és a párt ezzel kapcsolatos feladatainak kérdései a vizsgálódások homlokterébe kerültek. Ezt látjuk az Internacionálé dokumentumaiban, valamint közvetlenül a Kommün leverése után Marx és Engels más kijelentéseiben csakúgy, mint „A gothai program kritikájá"-ban és „Az 1891-es szociáldemokrata programtervezet kritikájához" című írásban.[33]

1871. szeptember 21-én a Nemzetközi Munkásszövetség londoni konferenciáján tartott beszédében Engels nyomatékosan hangsúlyozta a politikai harc szükségességét. „A Párizsi Kommün után, amely napirendre tűzte a proletariátus politikai akcióját, végképp lehetetlen a tartózkodás. Az osztályok eltörlését akarjuk. Milyen eszközzel érhetjük ezt el? A proletariátus politikai uralmával. (...) De a forradalom a politika legmagasabb aktusa; aki a forradalmat akarja, akarnia kell az eszközt is, a politikai akciót, amely előkészíti, amely megadja a munkásoknak a forradalomra való nevelést, és amely nélkül a munkások a harc másnapján mindig a Favreok és a Pyat-k rászedettjei lesznek. A politika azonban, amelyet folytatnunk kell, a munkáspolitika; a munkáspártnak nem valamely burzsoá pártok uszályaként kell megalakulnia, hanem független pártként, amelynek megvan a saját célja, a

saját politikája."[34] Engels ezzel egyértelműen körvonalazta a párt feladatait: a munkásosztály nevelése a politikai akció során, felkészítse a hatalom kivívására, majd ezt követően a hatalom felhasználására, hogy ily módon a munkásosztály meg tudja védeni a forradalom vívmányait és végül felépítse az osztály nélküli társadalmat.

Ezeknek a történelmi tényeknek a fényében megmutatkozik Marx, Engels és Lenin ide vonatkozó nézeteinek elvi megegyezése, és otromba hamisításnak, az olvasók tudatlanságára számító torzításnak bizonyul az az állítás, miszerint Marx és Engels „az osztály és a párt azonosságát" vallották.

Hasonló módon próbálnak ellentmondást konstruálni az „eredeti marxizmus" és a leninizmus között az olyan Marx–Engels-hamisítók, mint Ulrich Haufschild, Bertram D. Wolfe, Herbert Marcuse, akik azt állítják, hogy a tőkés viszonyok szorításában a munkásosztály – Marx szerint – ösztönösen forradalmi osztálytudatra tesz szert[35]; Marx – úgymond – a proletariátus*nak* a pártjára törekedett, míg Lenin pártot teremtett a proletariátus *számára,* „deklasszált forradalmi értelmiségiekből álló elit pártot"[36] amely az osztályt kívülről manipulálja. Ezek a rágalmak, amelyek Lenint érik, ugyanakkor a meghamisított Marx iránti színlelt rokonszenvvel párosulnak, és az a céljuk, hogy lerombolják a marxista–leninista világnézet egységét, a kommunista pártok elméleti alapját. Ezzel egyidejűleg olyan mechanikus történelmi determinizmust tulajdonítanak Marxnak és Engelsnek, amelynek értelmében a párt mint a tudatos és aktív tényező a proletariátus történelmi küldetésének megvalósításában, feleslegessé válik.

A hivatásos antikommunisták, a polgári Marx-„kutatók" és jobboldali revizionisták egy kaptafára készült érveinek sorából nem hiányoznak a „baloldali" revizionisták érvei sem; valamennyien „Marxszal" vonulnak fel a párt lenini elmélete ellen. Az „Il Manifesto" folyóirat körül tömörülő szakadár csoport, amelyet 1969-ben kizártak az Olasz Kommunista

Pártból, fő céljaként „a leninista káderpárt kritikáját" hirdeti.[37] Rossana Rossanda Lenin szemére veti, hogy „gyökeres revízió alá vette az osztály és a párt viszonyát" Marxnál[38] és ez a revízió egyértelműen „idealista jellegű"[39]. Az ösztönösség-kultusz anarchista pozícióinak védelmében Rossanda azt állítja, hogy „Marxnál nem létezik a párt elmélete"[40]. Marx – úgymond – „meg van győződve arról, hogy a proletariátusnak nincs szüksége semmiféle sajátos és autonóm szervezeti és kifejezési formára"[41].

Mindazonáltal Marx és Engels aligha szállnak síkra a munkásosztály proletár pártjainak megteremtéséért és megszilárdításáért, aligha küzdenek teljes következetességgel a munkásmozgalomba behatoló kispolgári ideológia különböző változatai ellen, ha hisznek a munkásosztály ilyetén spontán összefogásában.

Az egyes esetekben gyakran nehéz eldönteni, vajon az effajta Marx-„interpretációk" tudatos hamisításokból születnek-e, vagy csupán arról tesznek tanúbizonyságot, hogy hirdetőik képtelenek megérteni azt a dialektikát, amely egyfelől a szocializmus törvényszerű győzelme és másfelől a törvényszerűség érvényre juttatására irányuló, a munkásosztály pártja által vezetett szükségszerű tudatos proletár osztályharc között fennáll.

A polgári ideológusok rendszerint kettészakítják ezt a dialektikus kölcsönviszonyt és a két oldalt, mint összeegyeztethetetlent, szembeállítják egymással. Egyrészt automatizmusként értelmezett és félreértelmezett történelmi determinizmust tulajdonítanak Marxnak és Engelsnek, amely vak és tétlen haladáshithez, a kapitalizmus szükségszerű összeomlásába vetett hithez vezet, és ezáltal feleslegessé teszi a pártot, mint tudatos élcsapatot, másrészt Lenint voluntaristának bélyegzik, aki állítólag a marxi történelmi determinizmus ellenében a forradalmat egy elmaradott országban tudatosan előidézte és ezért teremtette meg a pártot, mint ennek az önkényes, tudatos változtatásnak az eszközét.

De vannak olyan kísérletek is, amelyek ezt az „ellentmondást" már Marx nézeteibe megpróbálják belemagyarázni. Így tesz Norbert Leser osztrák szociáldemokrata ideológus, amikor a marxi életműben a forradalmi jelleg és a történelmi determinizmus közti „belső feszültségmezőről" beszél.[42] A marxizmus további fejlődése során, írja, „a természeti törvényszerűséggel végbemenő fejlődés nyomatékos hangsúlyozása háttérbe szorította a forradalmi akaratot, míg másrészt a szubjektív tényezőre való összpontosítás a marxi törvényeket függesztette fel". „Ám azoknak az elemeknek a széthullása, amelyek Marxnál még békésen megférték egymás mellett, már magában a marxi rendszerben is benne rejlik mint lehetőség, és mint leküzdetlen gondolati nehézség"[43] – állítja Leser –, és ezzel csupán azt szemlélteti, milyen nehézségeket okoz számára a dialektikus gondolkodás.

Amikor ilyen módon ellentmondásokat konstruálnak Marx gondolkodásán belül, illetve Marx, Engels és Lenin között, akkor ezzel előkészítik a talajt a marxizmus többértelműségének tétele, a különböző marxizmusok elismerése, a világnézeti pluralizmus követelése előtt, amelyre a következő pontban részletesen kitérünk.

Ösztönösség és tudatosság dialektikáját, az elemi proletár osztálytudat spontán kialakulásának és annak a szükségszerűségnek a dialektikáját, hogy a tudományos proletár világnézetet a forradalmi párt tudatosan bevigye a munkásosztályba, Marx és Engels különböző írásaikban tárgyalták, és megfogalmazták e problematika alapvető gondolatait. Rámutattak arra, hogy a proletariátus a tőkés viszonyok szorításában nem juthat el spontán és automatikus módon a társadalmi törvényszerűségeknek, különösen a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet törvényszerűségeinek tudományos felismeréséhez, hanem olyan tudatos élcsapatra van szükség, amely közvetíti a tömegek felé ezeket a felismeréseket, és így felkészíti a tömegeket a tudatos forradalmi cselekvésre. Marx és Engels a legkülönbözőbb korszakokban és a leg-

különbözőbb művekben tettek hasonló értelmű kijelentéseket, nem hagyván kétséget az iránt, hogy *nem* a tudományos proletár osztálytudat spontán kialakulásában bíztak.

Marx már 1843-ban arról írt, hogy a tudományos világnézetet össze kell kötni a munkásosztállyal, mert ez a feltétele a szolgaság minden formája alóli felszabadulásnak: „Miként a filozófia a proletariátusban találja meg az *anyagi*, úgy a proletariátus a filozófiában találja meg a *szellemi* fegyvereit. (...) Ennek az emancipációnak *agya* a *filozófia, szíve* a *proletariátus.*"[44]

Marx és Engels a „Kommunista Kiáltvány"-ban félreérthetetlenül kimondták, hogy a tudományos kommunizmus és a munkásosztály között kinek kell megteremtenie ezt a kapcsolatot, hogy ki az, aki ezt a kapcsolatot mintegy megtestesíti – a kommunista párt.

Marx arra fordította életének és energiájának nagy részét, hogy kidolgozza fő művét, „A tőké-t", amelyben leleplezte a tőkés kizsákmányolás titkát, feltárta a tőkés termelési mód lényegét és törvényszerűségeit. Marx tudta, hogy az egyszerű munkás a gyakran csaló látszat mögött nem képes spontán módon felismerni a bonyolult társadalmi jelenségek lényegét. A külső látszat a lényeg felismerésének útjában állhat, amint erre tipikus példa „A tőke" harmadik kötetében elemzett „háromság formula", amely szerint látszólag szükségszerű, hogy a tőke termeli a kamatot, a föld a földjáradékot és a munka a munkabért.[45]

Végül azok ellenében, akik a proletár osztálytudat spontán kialakulásának tételét Marxnak és Engelsnek tulajdonítják, idézzük Engels szavait, amelyeket a forradalmi munkásmozgalom vezetőihez intézett 1874-ben; eszerint a kommunisták kötelessége, „hogy egyre világosabban lássanak minden elméleti kérdésben, egyre jobban felszabadítsák magukat a hagyományos, a régi világnézethez tartozó frázisok hatása alól, és mindig szem előtt tartsák, hogy a szocializmus, amióta tudománnyá lett, megköveteli, hogy tudományként is űzzék,

azaz hogy tanulmányozzák. Nagy fontossága lesz annak" – írja a továbbiakban Engels „hogy az így szerzett, egyre tisztultabb belátást a munkástömegek között fokozott buzgalommal terjesszék, és mind a párt, mind a szakszervezetek organizációját egyre szorosabbra fűzzék"[46].

Marx és Engels műveiben tehát nyoma sincs „vak haladáshitnek", a társadalmi fejlődés automatizmusába vetett bizalomnak, mely automatizmus emberi közreműködés nélkül a kapitalizmus összeomlásához vezetne, és ennélfogva a pártot fölöslegessé tenné – a marxizmus klasszikusai inkább szüntelenül azon fáradoznak, hogy közvetítsék a munkásosztály felé a tudományos osztálytudatot, és a forradalmi harc megszervezésével felkészítsék a munkásosztályt arra, hogy a párt vezetése alatt teljesíthesse történelmi küldetését.

Lenin érdeme volt, hogy az ösztönösség és tudatosság viszonyának problematikáját, mindenekelőtt a „Mi a teendő?"[47] című művében, részletesen és széleskörűen kidolgozta, levonta a következtetéseket arra nézve, hogy mi a párt szerepe az imperializmus és a proletár forradalom korszakában, mégpedig mindezt az opportunistákkal folytatott vita során, akik már akkoriban is a mai „marxológusok"-hoz hasonló érvekkel próbálták a párt fölösleges voltát bizonyítani.

Vessünk most egy pillantást a szociáldemokrácia ideológusaira. Jóllehet a szociáldemokrácia, legkésőbb a godesbergi program óta hivatalosan is megtagadta Marx és Engels forradalmi eszméit, és mint Eichler írta „ideológiailag szabaddá" tette magát[48], mégis mind ez idáig Marxra és Engelsre hivatkozik.

Így pl. Waldemar von Knoeringen Marxra való hivatkozással megpróbálja kimutatni, hogy a szociáldemokrata vezetés eleget tesz a proletár osztályálláspont feladatának, és azt fejtegeti, hogy „Marx és Engels szocializmusa, Bebelen, Vollmaron, Adleren, Matteottin keresztül egészen a fasizmus alatti illegális mozgalom harcosaiig" egyetlen „nagy történelmi értelemben vett párt.[49]

Willy Brandt pedig Friedrich Engelst szeretné megtenni a szociáldemokrata párt politikájának szülőatyjául, amely politika a „munkáltatók" és a „munkavállalók társadalmi társulására" irányul; 150. születésnapjának alkalmából kinevezi Engelst „a társadalmi demokrácia nagy úttörőjének"[50]. Ugyanebből az alkalomból Brandt kifejti Marx fő problémáját is: Eszerint Marx nem abban látta feladatát, hogy a munkásosztályt, a forradalmi párt vezetése alatt, felkészítse történelmi küldetésének teljesítésére, a kapitalizmus megdöntésére és a szocialista társadalom megteremtésére, hanem: „Az embernek a maga emberi lététől való »elidegenülése« volt a fő probléma" Marx szemében.[51] Ezek után nincs mit csodálkozni azon, hogy ugyanez a szónok Engels születésnapján teljes komolysággal állította, hogy Marx és Engels „a munkásoknak közvetlen szükségleteikért vívott harcát (...) elsődlegesen nem osztályharcként értelmezték, hanem általában az emberi emancipációért vívott harc egyik formájaként"[52].

A szociáldemokrácia ideológusainak az ilyen Marx-hamisításokkal az a céljuk, hogy a forradalmi munkáspártot anakronizmusként, a mai fejlődés szempontjából károsként állítsák be, és ugyanakkor megindokolják egyfajta „néppárt" szükségességét és jogosultságát. A „néppárt" körüli vita, amely a godesbergi program megvitatásakor érte el tetőpontját, újból fellángolt, miután az SPD-vezetés átvette a kormányzás funkcióját. Az a tény, hogy az SPD választóinak túlnyomó többsége a munkásosztály soraiból került ki, és sok munkás reménykedett abban, hogy az SPD-kormányzat elsőrendűen a munkásosztály érdekeit fogja képviselni, objektív ellentmondásba került e kormányzat politikájával, amely azonosult az imperialista rendszerrel és a rendszer alapjaival, ennek védelmezőjeként lépett fel. Ezt az ellentmondást hivatott elleplezni a frázis valamiféle „néppártról", amely osztálytekintetben látszólag semleges „alapértékek" és demokráciaelképzelések szerint épül fel.

Ebben az értelemben definiálta Willy Brandt az SPD-t „modern néppártnak, amely a munkavállalóknak a széles rétegeiben gyökerezik, de áttekinti az egészet, felelős az egészért és mindenki számára nyitva áll"[53].

Olyan pártról van tehát szó, amely „mindenki számára nyitva áll", és olyan politikáról, amely „mindenkiért" van, amely tehát nem osztálypolitika, hanem bizonyos fokig mindenkinek nyújt valamit; elterjeszteni azt az illúziót, hogy a választás és a választók szavazatai a társadalom megváltoztatásának előfeltételei – ez jelenti az SPD mai vezetése számára azt az utat, „amely egyszerre helyt ad egy jobb társadalom fantázia-képének és a választások megnyerésének"[54].

Világos, hogy az ilyen pártpolitikának semmi, de semmi köze nincs Marx és Engels elképzeléseihez, akik mindig elsődleges követelményként támasztották, hogy „a párt proletár osztályjellege nem válik kérdésessé. Ez számomra" – írta Engels – „elengedhetetlen feltétel. Ennek a politikának a kifejtését megtalálja már 1847-ben a »Kommunista Kiáltvány«-ban, ezt valósítottuk meg 1848-ban, az Internacionáléban, mindenütt."[55]

A szocialista országok ellen irányuló közvetlen ideológiai aknamunkát szolgálja Klaus Westennek, a Kelettudományi és Nemzetközi Tanulmányok Szövetségi Intézete munkatársának objektivitást színlelő munkája, „A Kommunista Párt vezető szerepe a szocialista államban" (Die führende Rolle der Kommunistischen Partei im sozialistischen Staat).[56] Ebben az írásban kifejezetten arról van szó, hogy likvidálni kell a párt vezető szerepét a szocializmus és a kommunizmus építésének korszakában – mégpedig Marx és Engels nevében!

Westen azt próbálja bizonyítani, hogy Marx és Engels csak a hatalomért vívott harc szakaszában tartották szükségesnek a párt vezető szerepét, de „szó sincs olyan pártról, amelyet az átmeneti korszakban mint a proletariátus diktatúrájának korszakában, valamiféle szerep illetne meg"[57].

Westen tétele, miszerint Marx és Engels a kapitalizmusból

a kommunizmusba való átmenet korszakában a párt vezető szerepe ellen foglaltak állást, egyetlen „érvre" támaszkodik, nevezetesen arra, hogy ebben a kérdésben a klasszikusok semmilyen közvetlen kijelentést nem tettek. Ez az érv persze mégha igaz lenne, akkor sem lenne bizonyító erejű Westen állítására nézve.

A „Kommunista Kiáltvány"-ból s Marx és Engels egyéb írásaiból – mint erre már rámutattunk – egyértelműen kiderül, hogy a párt az osztály része, mégpedig az osztály legtudatosabb és legszervezettebb része, amelynek az a feladata, hogy felkészítse az egész munkásosztályt történelmi küldetésének teljesítésére, és vezesse a munkásokat a harcban. Mi indokolja, hogy a pártnak és az osztálynak ez a viszonya a politikai hatalom kivívása után megváltozzék? Ha Marx és Engels nem nyilatkozott volna is a párt és az osztály viszonyáról a proletariátus diktatúrájának korszakában, ez csupán azt bizonyíthatná, hogy véleményük szerint a politikai hatalom kivívása után ez a viszony *nem* változik meg. Ám a marxizmus klasszikusai nyilatkoztak. A Párizsi Kommün leverését követő évben Marx és Engels arra a végkövetkeztetésre jutott, „hogy a munkásosztálynak erre a politikai párttá szerveződésére azért van szükség, hogy biztosítsa a társadalmi forradalom győzelmét és végső célját – az osztályok megszüntetését"[58].

Marx és Engels életművéből egyértelműen kitűnik, hogy a munkásosztály történelmi küldetésén a proletariátus emancipációs harcát értették, amely nem ér véget a hatalom kivívásával, hanem az osztály nélküli kommunista társadalom megteremtéséig tart. És a munkásosztálynak, hogy eleget tehessen eme történelmi feladatoknak, pártra van szüksége – Marx és Engels többször hangsúlyozták ezt.

A hatalom megragadását követően jelentős mértékben megnövekednek azok a követelmények, amelyeket a fejlődés a munkásosztály tudatos, a társadalmi törvények ismeretén alapuló cselekvésével szemben támaszt. Ekkor jut érvényre a

társadalmi fejlődés tudatos, egységes terv szerinti irányításának marxi–engelsi előrejelzése. „Ezzel válik csak ki az ember" – hangsúlyozza Engels –, „bizonyos értelemben, végérvényesen az állatvilágból, lép át állati létezési feltételekből valóban emberiek közé. Az embereket körülvevő életfeltételek köre, amely idáig uralkodott az embereken, most az emberek uralma és ellenőrzése alá kerül, akik most első ízben válnak a természetnek tudatos, valóságos uraivá, mert és amennyiben saját társadalmasításuknak uraivá válnak. (...) E világfelszabadító tettet végbevinni – ez a modern proletariátus történelmi hivatása. E tett történelmi feltételeinek és ezzel magának a természetének alapjáig hatolni és így az akcióra hivatott, ma elnyomott osztályban saját akciója feltételeit és természetét tudatossá tenni – ez a proletármozgalom elméleti kifejezésének, a tudományos szocializmusnak a feladata."[59]

Ezért az ösztönösség elemeit, azaz egy olyan társadalmi cselekvésnek az elemeit, amely nem a társadalmi törvények ismeretén és kiaknázásán nyugszik, mindinkább háttérbe kell szorítani. Erre azonban csak akkor kerülhet sor, ha a párt egyre jobban ellátja vezető funkcióját, ha a tudományos világnézetet közel hozza a munkásosztályhoz és minden dolgozóhoz, ha felkészíti őket a tudatos cselekvésre és a társadalmi élet minden területén egyre tökéletesebben irányítja a szocialista átalakulás bonyolult folyamatát. Ezért a szubjektív tényezővel, tehát a párt vezető szerepével szemben támasztott követelmények törvényszerűen megnövekedtek.

Amikor a Westen típusú kommunizmus-„szakértők" rohamra indulnak a párt szocializmusbeli vezető szerepe ellen, akkor álszent próbálkozásuk, noha az „eredeti marxizmus" védelmezőinek szerepkörében tetszelegnek, általában a szocialista társadalmi rend ellen irányul és az ellenforradalom ideológiai előkészítésének alkotórésze.

A pártnak a szocialista átalakítás folyamatában játszott vezető szerepét először Lenin elmélete alapozta meg, állítja

a továbbiakban Westen, éspedig a különleges oroszországi feltételek alapján; minthogy az orosz proletariátus számszerűen nem volt elég erős és tudatos, ezért a hivatásos forradalmárok pártjának vezetésére szorult. A kommunista pártnak a szocialista rendszerben betöltött vezető szerepe ennélfogva „a leninizmus, és nem az eredeti marxizmus axiómája" – úgymond –, „a sajátságos orosz viszonyokra van szabva", és ezeknek a viszonyoknak teljességgel meg is felel. Westen elutasítja és mint a „marxizmus dogmatizálását" bélyegzi meg ennek az axiómának az általánosítását és a többi szocialista országra való kiterjesztését.[60]

Itt újból világosan felszínre jut a Marx–Engels-hamisítás fő célkitűzése: a leninizmus általános érvényűsége elleni harc. Készségesen elismerik viszont, hogy a leninizmus – ebben az esetben a párt vezető szerepe a szocialista átalakítás során – Oroszországra érvényes. Sőt az ilyen típusú antikommunizmus szemében már „a proletariátus diktatúrája" kifejezés sem vörös posztó. A proletariátus diktatúrája – ám legyen, de párt nélkül! Sőt, így még jobb is! Westen még további „engedményeket" tesz a marxizmusnak. Bizonyos feltételek mellett még a pártot is hajlandó akceptálni. Akkor ugyanis, ha a párt „a proletárdiktatúra rendszerének egyidejű reformja mellett (. . .) (lásd a csehszlovákiai reformmozgalom törekvését) olyan szervezetbe torkollik, amely Marx szellemében való, és amely azonos a dolgozókkal (és amely szervezet nem mint élcsapat képviseli a munkásosztályt). Ebben az esetben lehetőség van a párt vezető szerepének fenntartására"[61]. Westen itt ismét en passant Marxnak tulajdonítja a párt és a dolgozók azonosságának tételét, hogy ezáltal megtámadhassa a párt vezető szerepét, azét a pártét, amely a munkásosztálynak a tudományos világnézettel felfegyverzett legtudatosabb és legszervezettebb élcsapata.

Westen itt – nyíltan – ugyanazt a receptet ajánlja, amelyet 1968. augusztus 21-e előtt Csehszlovákiában a csendes ellenforradalom megpróbált átültetni a gyakorlatba: a mar-

xista–leninista párt felhígítását és vezető szerepének aláásását. Azoknak a „reformkommunistáknak", akik ezt az receptet követik, Westen mindezeken felül azt az álszent vigaszt nyújtja, hogy az olyan szocialista rendszert, amely feladja a párt vezető szerepét, meg lehet vádolni ugyan „a marxizmus–leninizmus elárulásával", de nem lehet megvádolni „a marxizmus ellen elkövetett árulással"[62]. Ám Westen leveti magáról az álobjektivitás álarcát és leleplezi harcos antikommunizmusát, amikor a Szovjetunió és a többi szocialista országok szocialista demokráciáját mint „egy teljhatalmú bürokrácia abszolút uralmát", mint „a reakciós felsőbbség szocializmusának rendszerét" és mint „párturalmat" próbálja megrágalmazni. Egyenesen groteszknek hat, amikor Westen, ez a hivatásos antikommunista a „vissza Marxhoz" felhívással fordul a szocialista országokhoz. De ugyanakkor felszínre jut ebben az imperializmus ideológusainak dilemmája is, hogy ti. nem képesek semmilyen követésre méltó alternatívát, semmilyen önálló eszményt szembeállítani a szocialista rendszerrel, és ezért úgy próbálnak befolyást szerezni a tömegek, sőt a kommunisták körében, hogy valamiféle javított, „nyitott" vagy „demokratikus szocializmust" hirdetnek és közben arra a Marxra hivatkoznak, akit előzőleg meghamisítottak.

A meghamisított marxi–engelsi pártfelfogás szerint csupán egyetlen „nagy történelmi értelemben vett" párt létezik, illetőleg a párt és az osztály azonos. Ezzel szorosan összefügg az az állítás, miszerint Marx és Engels a párt szigorú szervezettségének és fegyelmének ellenségei voltak, nem valamilyen szervezett egységet értettek párton, hanem csupán politikailag-ideológiailag meghatározható, laza politikai irányzatot vagy áramlatot.

Ebben az értelemben fejti ki pl. Hans Mommsen, polgári történész, hogy Marx párttal kapcsolatos elképzelése megfelel „a német polgári radikalizmus pártfogalmának, amely a »mozgalom pártját« nem partikuláris politikai szervezetként, hanem korszakos, önmagát megvalósító és ennélfogva önma-

gát megszüntető tendenciaként értelmezte". Marx eszerint mindig csak az ideológiai ferdítések ellen harcolt, „míg a proletármozgalom mindenkori konkrét szervezete számára nem volt fontos"[63].

Shlomo Na'aman izraeli történész, aki közel áll a szociáldemokráciához, tanulmányt írt a Kommunisták Szövetségének 1847 és 1852 közötti történetéről, és írásában durván meghamisítja a párt marxi fogalmát, amikor azt állítja, hogy a Kommunisták Szövetsége egyáltalában nem volt marxi értelemben vett párt, mert Marx a szövetség mellett megteremtette a „Neue Rheinische Zeitung" alakjában azt a pártot, amely megfelelt elképzeléseinek.[64] A „Neue Rheinische Zeitung" Na'aman által kitalált pártja, amelyet Marx – úgymond – a Kommunisták Szövetsége mellett, vagy éppenséggel ellene alapított, nem rendelkezett konkrét szervezettel, „olyan emberekből állt, akik Marx személyes rendelkezésére álltak", illetőleg „aligha lehet választ adni arra a kérdésre, hogy tulajdonképpen ki is tartozott valóban a »párthoz«"[65]. Mindenesetre ez a „párt" olyan „demokratikus akciópárt" volt, amely „»felváltotta« a Kommunisták Szövetségét mint munkáspártot".

Hát nem meglepő, hogy Marx, aki e „szakértők" szerint nem tartotta fontosnak a konkrét szervezetet, tevékenyen részt vett a Kommunisták Szövetsége Szervezeti Szabályzatának megfogalmazásában? Hogy Engelsszel közösen kidolgozta a Szövetség programját és a forradalom veresége után, a Szövetség újjászervezése céljából üzenettel fordult a Szövetséghez („A Központi Vezetőség Üzenete a Kommunisták Szövetségéhez 1850 március"), amelyben megindokolta annak szükségességét, „hogy a hivatalos demokraták mellett létrehozzák a munkáspárt önálló, titkos és nyílt szervezetét, és minden helyi csoportot munkásegyletek középpontjává és magjává tegyenek"[66], hogy a Nemzetközi Munkásszövetség Szabályzata az ő tollából származik?

Amikor Marx és Engels úgy jelennek meg, mint a nyu-

gat-európai munkásmozgalom valamiféle „demokratikus hagyomány"-ának képviselői, annak a hagyománynak, amelyet a szociáldemokrata pártok követtek, Lenin viszont azt a centralista, diktatórikus vonalat testesíti meg, amelynek nyomdokain a kommunista pártok jártak, akkor ez nem más, mint a Marx–Engels-hamisítás alapmotívumának ismételt megjelenése: támadás a leninizmus és a kommunista párt ellen.

Marx és Engels, illetve Lenin szembeállításához arra van szükség, hogy bizonyos kijelentéseket – mindenekelőtt Engels késői írásaiból – kiragadjanak a történelmi összefüggésből és metafizikusan abszolutizáljanak. Ilyen módon mellékesen Marx és Engels között is ellentmondást konstruálnak. Ulrich Haufschild azt állítja pl., „hogy a kései Engels pártkoncepciójának vajmi kevés köze van a párt marxi felfogásához". A párt „immár nem a forradalmi korszak centralista felépítésű, egy bizottság által autokratikus módon pórázon vezetett, minden »eretneket« kiátkozó, konspiratíve dolgozó harci csoport. A »párt« a kései Engelsnél demokratikus tömegszervezet"[67]. „Engels elhatárolta magát a vezetési autokráciától, előnyben részesítette a párton belüli demokráciát és a szabad vezetési stílust. Engels ezt a döntő lépést, amely a modern típusú munkáspárt felé vezet, Marx halála után tette meg."[68]

Ez az okfejtés teljesen figyelmen kívül hagyja a párt marxi–engelsi fogalmában a centralizmus és a demokratizmus dialektikáját, valamint azt a tényt, hogy a konkrét történelmi feltételeknek megfelelően az egyik vagy a másik elem szükségképpen mindig erősebben nyilvánul meg, anélkül, hogy valamelyik is eltűnne, abszolutizálja az egyes korszakokban ezt vagy azt az oldalt, és ilyen módon próbálja ellentétbe állítani Marxot Engelsszel, illetve Marxot és Engelst Leninnel.

A valóság az, hogy Friedrich Engels abban a levelében, amelyet 1889-ben Gerson Trierhez intézett és amelyet gyakran idéznek a marxi pártfelfogás engelsi revíziójának „bizonyítékaként", rámutatott arra, hogy a párt szervezeti struktú-

rája függ a történelmi helyzettől és a párt előtt álló feladatoktól. Viszonylag békés időszakban, amikor nincs napirenden a forradalomra való közvetlen felkészítés, hanem a proletariátus osztállyá formálása, az osztálytudat fejlesztése az elsőrendű feladat, a párt szervezete szükségképpen más, mint a forradalom, a közvetlen rajtaütés korszakában. Így pl. Engels szemében a chartisták „mint a nevük is mondja, közvetlenül rajtaütésre szervezett párt voltak, ezért diktatúra alatt álltak, és a pártból való kizárás katonai rendszabály volt"[69].

Engels ugyanebben az összefüggésben, a „békeidőkre" vonatkozóan kifejti azt a véleményét, hogy „minden párt életéhez és növekedéséhez hozzátartozik, hogy kebelén belül a mérsékeltebb és a szélsőségesebb irányzatok kifejlődjenek és magukat meg is haladják"[70]; ha ezt a kijelentést abszolutizálják és úgy értelmezik, mintha Engels szemében a párt egységes program és egységes fegyelem nélküli „demokratikus tömegszervezet" lett volna, akkor ez nyilvánvaló hamisítás. Elvégre a párt proletár osztályjellege Engels szemében „elengedhetetlen feltétel" volt[71]. Ha ezt valaki kétségbe vonta, akkor Engels, akárcsak Marx, állást foglalt a megfelelő szervezeti intézkedések mellett, egészen a pártból való kizárásig. Híres körlevelükben félreérthetetlenül hangot adtak ennek: Azoknak, akik „teljesen rabjai a polgári és kispolgári nézeteknek", akik „közvetítenek, alkudoznak, filantropizálnak" és „minden erejüket és energiájukat a kapitalista társadalmi rend toldozására és foldozására akarják fordítani", tagadhatatlanul van történelmi jogosultságuk. „De csak a szociáldemokrata munkáspárton *kívül*. Ha ezek az urak szociáldemokrata kispolgári párttá alakulnak, ez kétségtelen joguk (. . .). Egy munkáspártban azonban idegen elemet képviselnek. Ha vannak rá okok, hogy őket egyelőre megtűrjék benne – viszont kötelesség, hogy *csak* megtűrjék őket –, ne engedjenek nekik befolyást a párt vezetésében, legyenek tudatában annak, hogy a velük való szakítás csak idő kérdése."[72]

Remélhetően egyértelmű ezek után, hogy Marx és Engels

a szervezet és a fegyelem kérdését nem tekintették mellékesnek, hanem feltétlenül szükségesnek tartották a proletár párt egységes gondolkodása és cselekvése szempontjából, mert a párt csak szervezetten és fegyelmezetten tehet eleget feladatának, hogy mint a munkásosztály tudatos és szervezett része, mint élcsapat, vezesse az osztályt a politikai hatalom kivívásáért és a szocialista társadalom megteremtéséért vívott harcban.

Annak a széles körben elterjedt módszernek, amely Marxot és Engelst mint valamiféle demokratikus pártfogalom szószólóit szembeállítja Lenin állítólagos diktatorikusságával, megvan a maga látszólag kontradiktórius ellentéte.

Némelyik Marx-hamisító a párt marxi koncepcióját oly módon torzítja el, hogy a tudományos szocializmus megalapítóját be nem vallott személyes motívumokkal ruházza fel; eszerint Marx a pártot személyes hatalmi harcainak diktatórikus eszközeként használta fel „politikai vetélytársaival" szemben, akik iránt gyűlölettel, irigységgel és rosszakarattal viseltetett. A rágalmazásnak ez a módszere hangot kap Na' amannál, Iring Fetschernél[73], Ulrich Haufschild disszertációjában[74] pedig szemmel láthatóan a középpontba kerül.

Végezetül Arnold Künzli és más Marx-„pszichográfusok" valamiféle hatalmi éhséget és rombolási vágyat „vezetnek le" Marxnál bizonyos komplexusokból, amelyek „meghasonlott lelké"-nek tudatalattijában szunnyadtak, és azt hiszik, ezzel megtalálták a marxizmus megértésének kulcsát.[75] A primitív rágalmazás tehát tovább él a Marx–Engels-hamisítás kifinomult álmarxista válfajai mellett, amit Ernst Topitsch állítása is bizonyít, miszerint Marx „történelem- és társadalomfelfogását kezdettől fogva saját messianisztikus hatalmi és uralmi vágyainak ideológiai szentesítéseként és igazolásaként fejtette ki", „a történelmet mint bírót, a proletariátust pedig mint hóhért saját mértéktelen hatalmi- és rombolási vágyának szolgálatába állította"[76].

Ebben az összefüggésben említsük meg az imperializmus

és a jobboldali szociáldemokrácia történetíróinak tudatos megtévesztését, amikor azt állítják, hogy Marx és Engels a párton belül nem a demokráciának, hanem a tekintélyuralmi centralizmusnak a híve volt. Efféle megtévesztésre irányul többek között Haufschildnak az a minden történelmi tényt megcsúfoló állítása, miszerint Marx és Engels „lényegében teljesen egyetértettek a lassalle-i pártelmélettel"[77], hogy „alapjában egyetértettek Lassalle és Schweitzer pártfelfogásával", míg viszont csaknem „semmi érdeklődést" nem mutattak Bebel és Liebknecht pártja iránt.[78]

Na'aman is azonosítja a marxi és a lassalle-i pártfogalmat, amikor egy kalap alá veszi a demokratikus centralizmus elvei szerint felépült Kommunisták Szövetségét és Lassalle szektaszervezetét, az Általános Német Munkásegyletet, amikor Lassalle szemére veti, hogy a Kommunisták Szövetségének egykori demokrácia-fogalmából indult ki és „visszautasította a munkástestvériesség demokratikus és bevált szervezete formáihoz való csatlakozást, amelyeknek »társadalomformáló ereje« hiányzott az Általános Német Munkásegyletből"[79].

Köztudott, hogy Marx és Engels szemében a centralizmus és a demokrácia nem jelentett ellentétet, hogy a proletár párt szervezetében e két tényező dialektikus egységet alkot, amint ezt már a Kommunisták Szövetségének szervezeti szabályzata kimondta. Marx és Engels éppúgy elítélték az Általános Német Munkásegylet szektajellegét, a Lassalle és Schweitzer körül uralkodó személyi kultuszt, mint ahogy teljesen egyetértettek az eisenachi párt szervezeti formájával. Marx és Engels az eisenachi pártot ismételten „a mi pártunk"-nak nevezték, nem utolsósorban azért, mert a szervezeti szabályzat lényegében a demokratikus centralizmus alapelveire épült.[80]

Ezeket a szervezeti elveket akkor is megtartották, amikor az eisenachi párt 1875-ben egyesült az Általános Német Munkásegylettel, és Marx és Engels, különösen a szocialistaellenes törvény idején, magasztalták a német szociáldemokrácia jó szervezetét. Ám Marx és Engels a legkülönbözőbb alkal-

makkor – különösen „A gothai program kritikájá"-ban és az 1879 szeptemberi körlevélben – újra és újra hangsúlyozták a párt proletár jellegét, pártfelfogásuk magvát, és védelmezték a kispolgári felhígító kísérletekkel szemben.

A mai antikommunizmus különböző frakcióinak ideológusai arra használják a párt marxi–engelsi felfogásának meghamisításait, hogy – árnyalatnyi eltérésekkel ugyan – támadásokat intézzenek korunk marxista–leninista pártjai ellen, illetőleg hogy igazolják saját opportunista, revizionista, vagy olykor anarchista politikájukat, amely a munkásosztálynak az állammonopolista rendszerbe való integrálását célozza. A Marx–Engels-hamisításnak ezekben a törekvésekben más és más a szerepe.

A szociáldemokrácia ideológusai azt bizonygatják, hogy manapság nem munkáspártról, vagy legalábbis már nem munkáspártról van szó, hanem néppártról, hiszen a munkásosztály eltűnőfélben van.

Marcuse mint a kispolgári-ellenzéki társadalomkritika képviselője, valamint a Marcuse nézeteire támaszkodó baloldali diákság, úgy véli, hogy a munkásosztály vezetése immár nem a pártot, hanem a kritikai értelmiséget illeti meg. A mai revizionisták lényegében ugyanezt az érvelést vették át, és szintén azt akarják, hogy a pártot de facto a „szabad értelmiség" váltsa fel. Mármost ennek az értelmiségnek az a szerepe, hogy a munkásosztályt, mely állítólag integrálódott a kapitalizmusba és korrumpálódott, forradalmi cselekvésre késztesse, közvetítse számára az osztálytudatot.

Valamennyi irányzat olyan „bürokratizált apparátusnak" bélyegzi a kommunista pártokat, amely ellentétben áll a munkásosztállyal. Amikor az anarchisták és a „kritikai elmélet" képviselői szót emelnek a pártfegyelemnek való engedelmesség ellen, mert a pártfegyelemben – úgymond – a személyiség szabadságának korlátozását látják, amikor a revizionisták lándzsát törnek a „kritikai" vagy „szabad" értelmiség mellett, akkor mindezzel csupán azt nyilvánítják ki, hogy va-

lamennyien alapjában véve közös kispolgári ideológiát képviselnek. Ezek az elméletek társadalmi tekintetben a kispolgár atomizáltságában és individualizmusában gyökereznek, aminek a pártfegyelemtől, általában a szervezettségtől való rettegés a következménye. E tekintetben nem változott semmi a századforduló óta, amikor Lenin a következőképpen jellemezte a polgári értelmiség mentalitását: „A fegyelmet és szervezetet, amelyet a polgári intellektuel olyan nehezen tud magáévá tenni, a proletariátus éppen e gyári »iskola« révén különösen könnyen sajátítja el. A halálos félelem ettől az iskolától, szervező jelentőségének teljes meg nem értése éppen arra a gondolkodásmódra jellemző, amely a kispolgári életkörülményeket tükrözi vissza (. . .). A pártszervezetben szörnyű »gyárat« lát, azt pedig hogy a részt alárendelik az egésznek, a kisebbséget a többségnek, »jobbágyságnak« tekinti (. . .), a központ vezetése alatt végbemenő munkamegosztás tragikomikus jajszóra fakasztja, mert csak azt látja benne, hogy az emberek kis »kerekekké és csavarokká« változnak (. . .), a párt szervezeti szabályzatának említésére megvetően ajkát biggyeszti és lenézően kijelenti (. . .), hogy jól megvolnánk szervezeti szabályzat nélkül is."[81]

2. A PÁRT VILÁGNÉZETI ALAPJÁNAK EGYSÉGE ÉS ZÁRTSÁGA, S A VILÁGNÉZETI PLURALIZMUS POLGÁRI KONCEPCIÓJA

A marxista–leninista párt a tudományos világnézet és a forradalmi munkásmozgalom egységét testesíti meg. A párt politikai-ideológiai egysége és zártsága, amely a marxizmus–leninizmus elméleti-világnézeti alapján nyugszik, döntő feltétele annak, hogy a munkásosztály megvalósítsa történelmi küldetését. Ezért nem csoda, hogy a polgári ideológia leg-

különbözőbb képviselői egyre-másra – és manapság növekvő mértékben – támadásokat intéznek ez ellen az egység ellen, hogy megpróbálják elválasztani és szembeállítani a forradalmi pártot és a marxista–leninista világnézetet, s ezáltal aláásni a kommunista világmozgalom egységét.

Ez a törekvés alapvetően két formában valósul meg:

Először is tagadják a marxizmus és a munkásmozgalom történelmi kapcsolatát. Mindenekelőtt a polgári történészek leértékelik Marx és Engels szerepét a XIX. század német és nemzetközi munkásmozgalmában, úgy tüntetik fel, mintha Marx és Engels csupán két gondolkodó lett volna a kor számos szocialista gondolkodója közül, olyan két gondolkodó, aki sohasem gyakorolt döntő hatást a szociáldemokrata pártra. És jóllehet a marxizmus olykor bekerült a pártprogramokba, de a szociáldemokrata párt gyakorlati-politikai harcát sohasem a marxizmus világnézeti elvei vezérelték. A gyakorlatban tehát a marxizmus egyáltalában nem bizonyult *az* ideológiai alapnak, s a történelem arról tanúskodik, hogy a munkásosztálynak nincs szüksége semmiféle „világnézeti pártra".

Másodszor a polgári pluralizmus-koncepciót átviszik a marxizmusra és megpróbálják történelmileg megindokolni a jelenkori marxizmus állítólagos pluralitását. A polgári „marxizmus-szakértők" manapság csaknem mindig indíttatva érzik magukat arra, hogy írásaikban áttekintést nyújtsanak a különböző „marxizmusokról". Ahhoz, hogy hitelesíthessék a marxizmus pluralitásának látszatát és ilyen módon kétségbe vonhassák a marxizmus–leninizmus egységét, koherenciáját és nemzetközi jellegét, a különböző polgári marxológusok a leninizmus mellett a marxizmus egyenjogú változatainak tekintik a régi és új revizionizmust, az ausztro-marxizmust, a trockizmust, a maoizmust és a többi efféle baloldali és jobboldali elhajlásokat is. A marxizmus pluralitásának fikciója azt hivatott bizonyítani, hogy a munkásosztály pártjának nincs egységes ideológiai-világnézeti alapja és nincs is szüksége effélére. Ellentmondásokat gyártanak a fiatal és az érett Marx,

Marx és Engels között, hogy ilyen módon már a forrásvidékeknél kétségbe vonják a marxizmus egységét, és a marxizmus klasszikusainál mutassák ki a világnézeti pluralizmus állítólagos szükségszerűségét.

A hatvanas évek NSZK-beli történetírása nagy erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy Marxot és Engelst kirekessze a német munkásmozgalom történetéből és hogy mindenekelőtt tagadja, hogy a Kommunisták Szövetsége, amelynek élén Marx és Engels állt, a proletariátus első pártja volt.[82]

Ennek a hamisításnak, amely kétségbe vonja a proletariátus német pártjának forradalmi eredetét, s eltorzítja Marx és Engels kapcsolatát a német munkásmozgalommal, az a célja, hogy az NSZK munkásosztályának osztálytudatából kiirtsa a forradalmi hagyományokat. A múlt századi német munkáspárt állítólagos nem-forradalmi, reformista eredetének „bizonyítása" történelmi igazolás próbál lenni az SPD mai politikájára, és azokat a törekvéseket hivatott támogatni, amelyek megpróbálják integrálni a munkásosztályt az állammonopolista kapitalizmus rendszerébe.[83]

Ezt a célt szolgálta a szociáldemokrata történetírás, amikor Lassalle Általános Német Munkásegyletét az első német munkáspártnak nyilvánította, és 1963-ban ünnepélyesen megemlékezett az Egylet megalapításának századik évfordulójáról.[84] Ez a hozzáállás mit sem változott 1963 óta. Willy Brandt 1970-ben is a Német Munkásegyletek Szövetségét (Verband Deutscher Arbeitervereine) és az Általános Német Munkásegyletet nevezte az „első német politikai munkásszervezeteknek"[85], és 1972-ben Kurt Schumacher halálának 20. évfordulóján visszatekintett arra „a csaknem 110 évre, amelyben országunkban a szociáldemokrácia mint politikai párt tevékenykedett"[86].

Az NSZK reakciós polgári történészei a hatvanas években a korai munkásmozgalom történetéhez fordultak. Werner Conze és tanítványai, ellentétben a szociáldemokrata változattal, már a XIX. század harmincas-negyvenes éveiben ke-

resik a szervezett politikai munkásmozgalom kezdeteit Németországban, hogy ily módon – a Kommunisták Szövetségét zárójelbe téve – még hatékonyabban igazolni tudják a német munkásmozgalom nem-forradalmi eredetének legendáját.[87] Amikor a „Munkástestvériséget" állítják a német munkásmozgalom korai szakaszának középpontjába és általában ezt tekintik a munkásmozgalom kezdetének, akkor ezzel az a céljuk, hogy háttérbe szorítsák az első proletár pártot, Marx és Engels tevékenységét, azaz a forradalmi német munkásmozgalom tényleges kiindulópontját. A munkásmozgalom történetének lényegi tartalma a nagypolgári történetírás számára a munkásosztály fokozódó integrációja a polgári államba. Könnyen érthető tehát, hogy Marxot és Engelst nem illeszthetik be ebbe a koncepcióba, marad tehát az elhallgatás, illetőleg a kellő meghamisítás. A polgári történetírás lencséjén át nézve Marx és Engels soha nem értették meg a munkásmozgalmat és a mozgalom pártjának követelményeit, így hát ez a párt nélkülük jött létre és később is, amikor Marx és Engels megpróbálták befolyásuk alá vonni, a maga saját útjain járt. Wolfgang Schieder ráadásul addig a történelmi tényeket megcsúfoló állításig merészkedik, miszerint Marx és Engels egyáltalában nem voltak érdekelve az önálló munkáspárt létrehozásában, hiszen munkásságuk polgári forradalomra irányult.[88]

A szociáldemokrata és nagypolgári történelemferdítések értelme és célja, noha olykor homlokegyenest ellenkező a tartalmuk, kézenfekvő: tagadják Marx és Engels befolyását a német munkásosztály pártjának létrejöttére és fejlődésére, a marxizmust úgy ábrázolják – ha egyáltalán meghagynak némi szerepet a számára – mint idegen testet a munkásmozgalom történetében, amely csak zavarta az alapvető reformista vonalat és az osztálybéke megteremtését. Mindennek az a célja, hogy történelmileg igazolja a szociáldemokrata párt politikáját és mostani fáradozásait, amelyek elősegítik a munkás-

osztály integrálódását az állammonopolista kapitalizmus rendszerébe.

A német munkásmozgalom történetét feldolgozó imperialista és jobboldali szociáldemokrata történetírás egészére jellemző az a koncepció, amelyet Werner Conze heidelbergi professzor fejtett ki, és amely a modern munkásmozgalom tulajdonképpeni tartalmát az „állami integrációban", a polgári társadalomba történő beilleszkedésben látta.[89]

Ezt a célt szolgálja egyfelől az, hogy felértékelik a XIX. századi német munkásmozgalom polgári és kispolgári színezetű reformista irányzatait, másfelől kitagadják Marxot és Engelst a múlt századi munkásmozgalomból, illetőleg – miután meghamisították következetesen antikapitalista-forradalmi céljaikat – beépítik őket valamiféle általános-demokratikus áramlatba, sőt az integráció koncepciójába. E koncepció nélkülözhetetlen alkotórésze az a történelmi tényeknek ellentmondó állítás, hogy a marxizmus vajmi kevéssé hatott a német munkásmozgalomra. „A marxi tanítás világnézete a maga elméleti tisztaságában még a marxisták körében sem talált soha általános egyetértésre" – állítja Willi Eichler[90]–, hogy ilyen módon történelmileg igazolja az SPD világnézetmentes voltát, amelyet a szociáldemokrata vezetés hirdet. Willy Brandt szerint egy „állítólagos »proletár világnézet« létezése olyan félreértés, amely tévutakra és tévelygésekre vezetett"[91]. Az SPD tehát mindenestül elutasítja az egységes világnézetet. A politikai párt nem valláspótlék és ezért – úgymond – nincs világnézete.[92]

Korántsem új egyébként az a tétel, hogy a marxista elmélet és a munkásmozgalom fejlődése külön utakon járt. Ezt a nézetet képviselte Karl Korsch már a húszas években, és többek között ennek köszönhető, hogy az NSZK-ban újabban nagy érdeklődés mutatkozik iránta. Írásainak legújabb kiadása[93] szemmel láthatóan a szociáldemokratizmusnak és a mai revizionizmusnak nyújtott segítséget. Korsch 1923-ban „Marxizmus és filozófia" című könyvében azt hirdette, „hogy

valójában sohasem történt meg, amiről beszélni szoktak, hogy ti. a XIX. század utolsó harmadában, a megváltozott történelmi körülmények között újjáéledő és megerősödő munkásmozgalom *a marxizmust teljes egészében befogadta* volna"[94]. Az igazság inkább az, „hogy a marxi–engelsi *elmélet,* amely az elméleti teljesség egyre magasabb fokára jutott, az egykori munkásmozgalom *gyakorlatával* immár nem volt közvetlen kapcsolatban, hanem a két folyamat, *az elmúlt történelmi korszakban létrejött régi elmélet továbbfejlesztése* az új feltételek között és *a munkásmozgalom új gyakorlata,* viszonylag önállóan haladt egymás mellett"[95]. Egyáltalában – Karl Korsch szerint – „teljes képtelenség", hogy a marxista elméletet, tekintve annak magas színvonalát, a munkásosztály befogadhassa. A mai revizionisták ennek alapján arra a végkövetkeztetésre jutnak, hogy a marxizmust csak a „szabad értelmiség" képes befogadni; a szociáldemokratizmus képviselőinek végkövetkeztetése pedig az, hogy a pártnak mentesnek kell lennie mindenféle világnézettől.

A polgári történetírás egyik fő célja, hogy a német munkásmozgalom történetének feldolgozása során véletlen jelenségnek tüntesse fel – vagy ha lehet, teljesen tagadja – a marxizmus és a szociáldemokrata párt kapcsolatát a XIX. század utolsó harmadában, olyan jelenségnek, amely csupán az uralkodó osztály politikai hibáinak (pl. Bismarck szocialistaellenes törvényének) a következménye.[96] A marxizmus érvényre jutását a nyolcvanas évek német munkásmozgalmában a polgári történészek úgy állítják be, mint átmeneti, kivételes jelenséget, amely rövid időre megtörte az integráció tulajdonképpeni alapvonalát. Ezek után „a német munkásmozgalom demokratikus-liberális összetevőjének" következetes folytatása és megkoronázása az SPD godesbergi programja lesz, mintegy a szociáldemokrata munkásmozgalom tőkés integrációjának programatikus diadalaként.

Susanne Miller volt az első, aki a német munkásmozgalomban a marxizmus érvényesülésének problémáját ebben az

értelemben tárgyalta.[97] Miller elismeri ugyan, hogy a marxizmus érvényre jutott a német szociáldemokráciában, de azt állítja, hogy az elmélet és a gyakorlat között ellentmondás áll fenn: Még akkor is, amikor a marxizmus átmenetileg uralkodó ideológia lett a német szociáldemokráciában, még akkor is a reformista gyakorlat, a polgári társadalomba való integrálódás politikája állt szemben ezzel a forradalmi elmélettel. A marxizmus ebben az összefüggésben a német munkásmozgalom feljődésének zavaró tényezőjeként jelenik meg. A marxista elmélet és a munkásmozgalom viszonyának ezt a megközelítését később más polgári történészek is átvették és beépítették a német munkásmozgalom történetének átfogó leírásaiba.[98]

Az NSZK polgári történetírásában a német munkásmozgalom feldolgozását tekintve új korszakot jelentett Hans-Josef Steinberg könyve, amely a szociáldemokrata Friedrich Ebert-alapítvány sorozatában jelent meg, és amely a szociáldemokrácia ideológiáját tárgyalja az első világháborúig.[99] Ez a könyv mindeddig az egyik legjelentősebb próbálkozás a polgári történetírás részéről, hogy a XIX. század hatvanas éveitől 1917–1918-ig a német munkásmozgalom történetét a polgári integráció-elmélet szellemében értelmezze, mint olyan mozgalmat tehát, amelyben egyfajta „irreális" marxista ideológia ellenében fokozatosan mindinkább érvényre jutott az opportunizmus elmélete és gyakorlata. Steinberg emellett még azt a bűvészmutatványt is végrehajtotta, hogy Marxot és Engelst beleépítette az opportunizmusnak ebbe a mesterséges folytonosságába, amely Lassalle-tól Bernsteinen át egészen az NSZK szociáldemokratizmusáig tart. A marxista kutatások eredményei bizonyították, hogy August Bebel és Wilhelm Liebknecht forradalmi német szociáldemokráciájában a marxizmus elmélete és gyakorlata érvényesült. Ezért immár nem kecsegtetett sikerrel az eddigi gyakorlat, amely tagadta a marxizmusnak a német munkásmozgalomban játszott meghatározó szerepét; Steinberg tehát ahhoz a cselhez folyamodott,

hogy látszólag elismerte a „marxizmus befogadását" a német szociáldemokráciában. Eszerint a marxizmus – úgymond – Engels „Anti-Dühring"-jén keresztül hatolt be a munkásmozgalomba. Ez azonban valamiféle Engels által denaturált és vulgarizált „pszeudodialektikus monizmus" volt, amely megfosztotta forradalmi jellegétől a fiatal Marx dialektikáját és pszeudomarxista, darwinista evolucionista ideológiává deformálta.[100] Amikor a polgári történetírás ilyen módon meghamisítja a marxizmus és a munkásmozgalom kapcsolatát, akkor csupán a régebbi filozófiai Marx–Engels-hamisítások megfelelő példáit követi; Karl Korsch annak idején arról beszélt, hogy a XIX. század egész második felében „a marxista tanításból lapos és szegényes vulgármarxizmus" lett[101], Iring Fetscher pedig Engels szemére veti, hogy „proletár világnézetet" fejtett ki és ezzel eltorzította a „kritikus Marxnak" és „a proletariátus marxi filozófiájának" humanista szándékait.[102] Az „engelsi marxizmust", amely ebben a formában behatolt a német munkásmozgalomba, „ökonómiai determinizmusként" rágalmazzák, amely a német szociáldemokráciában átmenetileg egyfajta „fatalista haladáshithez" vezetett, de végül mégiscsak át kellett adnia a helyet az integráció „realista" politikájának.

Az a több évtizedes levélváltás, amelyben Marx és Engels kölcsönösen tájékoztatták egymást és kicserélték véleményüket, nem egyedüli cáfolata a kettejük közötti elvi ellentmondások tételének; attól kezdve, hogy 1870 szeptemberében Engels Manchesterből Londonba költözött és Marx közelében lakott, szinte nap mint nap megvitatták problémáikat. Azok az állítások, hogy Engels az „Anti-Dühring"-gel „ellaposította", „vulgarizálta", „naturalizálta" Marx tanítását, és a dialektikát Marx szándékával ellentétben kiterjesztette a természetre, teljes képtelenségnek bizonyulnak annak a ténynek a fényében, hogy Marx ismerte az „Anti-Dühring" koncepcióját, látta a kéziratot és maga is írt egy fejezetet a mű számára.

Ezekkel a történelmileg képtelen zagyvaságokkal egyrészt

azt akarják elhitetni, hogy a marxizmus – jóllehet átmenetileg uralkodó elmélet volt – végső soron mégsem játszott döntő szerepet, és mindenekelőtt nem jelentett konstruktív alapot a munkásosztály politikája számára, másrészt kétségbe akarják vonni a marxizmus egységét és koherens voltát már a XIX. században, sőt magának Marxnak és Engelsnek az életművében is, hogy ezen az úton történelmileg „alátámasszák" egyfelől a marxista elmélet és másfelől a mai kommunista pártok és a szocialista országok gyakorlati politikája közötti állítólagos ellentmondásokat. A marxista világnézet, a forradalmi elmélet ebben a megvilágításban mint hamis tudat jelenik meg, amely a munkáspártnak és természetesen mindenekelőtt a „szociáldemokrata néppártnak" csak árthat.

A szociáldemokratizmus képviselői, akárcsak a mai revizionisták, egyfajta világnézeti pluralizmus mellett szállnak síkra, amikor elutasítják az egységes marxista világnézetet, mint a munkásosztály pártjának elméleti alapját.

Az SPD mai vezetői minduntalan Kurt Schumacher egyik 1946-os kijelentésére hivatkoznak, mely szerint teljesen mindegy, „hogy az egyes emberek a hegyibeszédből, vagy Kantból, vagy Marx elméleteiből indulnak-e ki, hogy a vallásból, a filozófiából vagy a történettudományból merítenek-e"[103]. A pártnak – őszerintük – nincs szüksége egységes világnézetre. A párttagok közös ideológiai alapját a szociáldemokratizmus felfogása szerint úgynevezett alapértékek, jogi és erkölcsi normák képezik, amelyek a legkülönbözőbb világnézetekre épülhetnek fel. A világnézeti pluralizmust másrészt az egyes emberek közötti különbségekkel magyarázzák. Ezért az SPD – úgymond – minden szellemi áramlat előtt nyitva áll. A világnézetek pluralizmusának követelménye alól van persze egy kivétel: a marxizmus–leninizmust eleve mint „dogmát", mint a „hit ügyét", mint „pártideológiát" kárhoztatják, hogy ily módon távol tartsák a munkásosztálytól. Már az SPD godesbergi programja kiközösíti a marxizmust, miközben türelmet tanúsít minden lehetséges idealista világnézet iránt. A

program nem említi Marx és Engels nevét, a szociáldemokrácia szellemi forrásaként nevezi viszont meg a keresztény etikát, az elvont humanizmust és a klasszikus filozófiát.[104] Mint Alexander Schwann részletesen kifejti[105], hogy az NSZK szociáldemokráciája ma is szilárdan kitart a „demokratikus szocializmus" e „szellemi alapjai" mellett, és a szabadság, igazságosság és szolidaritás osztályszempontból semleges „alapértékeinek" illuzórikus megvalósításában látja a szociáldemokrata politika alfáját és omegáját.

Ám köztudott, hogy a szocializmus és az egyéb világnézetek összekapcsolásának hagyománya egészen a századforduló újkantiánus revizionizmusáig nyúlik vissza, amely a kanti etikával akarta „kiegészíteni" a tudományos szocializmust. Az „etikai szocializmus" képviselőit a mai szociáldemokrácia közvetlen előharcosainak tekintik. Steinberg ebben a szellemben megkonstruálja az etikai szocializmus folytonosságának vonalát a német munkásmozgalom történetében.[106]

A frankfurti iskola interpretációja, amelyben a marxizmus a társadalomszemlélet kritikai elméleteként jelenik meg, szintén arra irányul, hogy elválassza egymástól a dialektikus és történelmi materializmust, és a marxi társadalomelméletet – miután meghamisította – azonosítsa a történelem hegelizáló idealista dialektikájával. Amikor azt állítják, hogy Marxnál csak társadalmi dialektika létezett, természeti dialektika ezzel szemben nem, akkor a marxi tanítás egyes részeit be akarják ágyazni valamilyen idealista rendszer egészébe, hogy ily módon megzavarják a dialektikus materialista világnézet egységét.[107] Ez a koncepció Engelst tünteti fel a dialektikus materializmus tulajdonképpeni megalapítójaként, és azt állítja, hogy ennek már semmi köze nincs az eredeti marxi humanizmushoz.

Lényegében ugyanezt teszi Gustav A. Wetter is, amikor Engelst a „diamat" és a „szovjetfilozófia ősatyjának" nevezi és különbségeket próbál kimutatni a materializmus és a dialektika engelsi és marxi felfogása között.[108]

Amikor ellentmondást konstruálnak egyfelől a fiatal Marx állítólag osztályszempontból semleges humanista kiindulópontja, másfelől pedig a marxista–leninista világnézet között, amely Engelsből indul ki és amelyet Lenin fejlesztett tovább, amely ma a kommunista pártok politikájának alapját képezi, akkor ez az ellentmondás csupán egyike a számtalan hasonló mesterségesen gyártott ellentmondásnak. Némelyik „marxológus" magánál Marxnál is ellentmondásokat fedez fel, vagy a „humanista Marxot" szembeállítja a „szcientista Engelsszel", sőt előfordul, hogy Marxot és Engelst saját elméletük első revizionistáinak nevezik.[109]

Mindezek a konstrukciók a munkásosztály tudományos világnézetének egysége és zártsága ellen irányulnak, de végső soron mindenekelőtt a leninizmus mint korunk marxizmusa és a Szovjetunió, mint a leninizmus első gyakorlati megvalósulása ellen. Minthogy a Szovjetunió melletti állásfoglalás továbbra is egyik fő ismérve a következetes internacionalizmusnak, ezért a polgári ideológia legkülönbözőbb képviselői, akik egyre-másra a pluralizmust, a sokféleséget és a policentrizmust ajánlják, ezzel egyben a proletár internacionalizmust és a kommunista világmozgalom egységét támadják.

A polgári ideológia nemcsak elméleti alapon utasítja vissza a marxizmus–leninizmus nemzetközi jellegét. Nemcsak hogy követelik a marxizmus különböző változatainak elismerését, hanem a gyakorlatban is a marxizmus állítólagos pluralitását hangoztatják.[110]

A pluralizmus legbuzgóbb szószólói az elmélet területén a mai revizionizmus képviselői. Predrag Vranicki, a „Praxis" című folyóirat szerkesztőségi tagja „több marxizmus szükségességéről" írott tizenkét tézisében azt követelte pl., „hogy gyökeresen el kell vetni az egyedüli marxista filozófiának, illetve e filozófia egységes struktúrájának az álláspontját"[111]. Ennek értelmében nyilván ugyanannyi marxizmus létezik, mint amennyi revizionista. Vranicki mindenesetre „a huszadik század legnagyobb marxista szellemeinek" nevezi az olyan

ismert revizionistákat és polgári Marx-hamisítókat, mint pl. Ernst Bloch, Henri Lefèbvre, Erich Fromm, Herbert Marcuse és Leszek Kolakovszki – megjegyzendő, hogy Lenint nem számítja közéjük –, és ebben az összefüggésben ismételten hangsúlyozza, „hogy nincs és nem lehet egyedül helyes marxista filozófiai koncepció"[112].

Ernst Fischer, aki a polgári sajtóban előszeretettel ünnepeltette magát mint „modern marxistát", Marxról írott könyvében szintén megtámadja a kommunista pártok politikájának egységes elméleti alapját, amennyiben síkraszáll a marxizmus négy változata mellett, amelyek között természetesen nem szerepel a marxizmus–leninizmus. Fischer szerint a jövőbe mutató változatok: „*a)* A marxizmus mint a tudományos gondolkodás világnézete (. . .), *b)* A marxizmus mint »az ember filozófiája«, melynek alapfogalma az elidegenülés. *c)* A marxizmus mint hierarchikusan tagolt fogalmi struktúra (. . .). Itt arról a kísérletről van szó, hogy a strukturalizmust (. . .) a marxista elméletre alkalmazzák (. . .). *d)* A marxizmusnak mint a történelemszemlélet és a politikai kezdeményezés tudományos módszertanának az értelmezése".[113]

Ezekben a sorokban felszínre jut Fischer elképzelése valamiféle osztályszempontból közömbös nyitott marxizmusról, amely tagadja a marxi tanítás lényegét, hogy ti. a marxizmus a proletár osztályharc elmélete és a kommunista párt politikájának az elméleti alapja. Likvidálja a marxizmus forradalmi jellegét, amely abban áll, hogy a marxizmus útmutatást nyújt a világ forradalmi megváltoztatásához. Ami az efféle „dogmamentes marxisták" interpretációjában a marxi tanításból megmarad, nem egyéb, mint a történelemszemléletnek és valamiféle el nem kötelezett „politikai kezdeményezésnek" az általános módszertana. A marxizmus fischeri változatai között nincs olyan, amelyben a proletariátus és a marxista–leninista pártok az elmélet hordozóiként és megvalósítóiként jelennek meg. Ez annyit jelent, hogy Fischer is elválasztja a marxizmust a párttól, a mai kommunista világmozgalomtól.

Lucio Lombardo-Radice olasz revizionista nemcsak az ideológiai pluralizmus mellett száll síkra. Politikai pluralizmust követel a szocialista társadalomban is, és nyíltan szembefordul a marxista–leninista pártok vezető szerepével. A Szovjetunió vonatkozásában Lombardo-Radice kijelenti, hogy „az első szocialista társadalom haladását, amely tagadhatatlan", a „monolitizmus elmélete", azaz szerinte a párt ideológiai egysége és zártsága, a párt vezető szerepe, „nagyon megnehezítette és lelassította"[114]. Alternatívaként Radice a „szabad konfrontáció" módszerét javasolja. „Még abban az esetben is, ha negatív, nem életképes, a hatalmuktól megfosztott osztályokhoz vagy a letűnt időkhöz kötött nézetekről van szó."[115] Ismeretes, hova vezetett a párt vezető szerepe ellen irányuló pluralizmus politikája 1968-ban Csehszlovákiában – az ellenforradalom szélére.

A marxizmus különböző egyenjogú változatainak követelése, amely nem más, mint a marxizmus általános érvényűségének tagadása, egyszersmind támadást jelent a proletár internacionalizmus ellen, és végső soron a leninizmus, korunk marxizmusa ellen irányul, amely – úgymond – a marxizmus „orosz változata"; ezen keresztül tagadják a marxizmus általános érvényűségét és – mint mondják – a leninizmus különösen a nyugat-európai tőkésországokra nem érvényes.

Roger Garaudy is szembefordult az egységes marxista világnézettel, mint a párt elméleti alapjával, és nyomatékosan állást foglalt a párt világnézet-mentessége mellett: „Ha a párt nem akar doktrinérek szektája lenni (. .), akkor el kell vetnie minden »hivatalos filozófiát«, alapelveiben nem szabad sem idealistának, sem materialistának, sem vallásosnak, sem ateistának lennie."[116] Végül pedig Garaudy általánosságban „a párt koncepciójának mélyreható megváltoztatását" követelte, „gyökeres elfordulást attól, amit az állami-centralista modellben a párt »vezető szerepének« neveznek"[117].

Ha követnék ezeket a tanácsokat, akkor a hasonló gondolkodásúak harci szövetségéből éppenséggel cselekvésre kép-

telen kispolgári vitaklub válna. És a Garaudy-félék ráadásul Marx igazi örököseinek, alkotó marxistáknak adják ki magukat! Mintha nem tudnák, hogy mennyire ellentmond elképzelésük Marx és Engels életművének, akik szüntelenül harcoltak a munkásmozgalomban fel-felbukkanó tudománytalan, kispolgári idealista elméletek ellen és akik mindent megtettek, hogy a tudományos szocializmus és filozófiai-világnézeti alapja, a dialektikus és történelmi materializmus érvényesüljön a munkásosztályban és a munkásosztály pártjában. Azoknak az embereknek, akik elutasítják a marxizmust mint a párt elméleti alapját és a marxizmusból el nem kötelezett magánügyet akarnak csinálni, természetesen semmi keresnivalójuk nincs a munkásosztály pártjában. Garaudyt, miként korábban Lefèbvre-t, Kolakovszkit, Fischert és a mai nemzetközi revizionizmus más képviselőit, kizárták országának kommunista pártjából.

A párt ideológiai egységének és zártságának feladására irányuló követelést csupán egy lépés választja el a párt szervezeti likvidálásának követelésétől. Némelyik revizionista ezt a lépést is megtette. Predrag Vranicki „a leghaladóbb és legtudatosabb erők" történelmi feladatául jelölte meg pl., hogy „előmozdítsák a párt és a politika elhalásának folyamatát"[118].

A szocialista országok társadalmi gyakorlata ezzel szemben régóta bebizonyította, hogy a munkásosztály csak marxista–leninista pártjának vezetésével haladhat sikeresen azon az úton, amely történelmi küldetésének teljesítése felé vezet, hogy a fejlett szocialista társadalom felépítése és a kommunizmusba való átmenet során a párt nem hal el, és nem szabad a pártot likvidálni sem, hanem inkább tovább növekszik a pártnak, mint a tudatosság vezető erejének és megtestesítőjének a szerepe.

A hatalom kérdése – a szocialista forradalom kulcskérdése. A marxista államelmélet polgári meghamisítása

Talán nincs még egy olyan kérdés, amely a szocializmus és a kapitalizmus ideológiai harcának annyira a középpontjában állna, mint a politikai hatalom osztálylényegének, és mindenekelőtt a proletárdiktatúra szükségszerűségének a kérdése. Lenin a legkülönbözőbb irányzatú opportunistákkal vitázva következetesen védelmezte a tudományos kommunizmus eszméit.[1] Marxra és Engelsre támaszkodott, amikor bebizonyította, hogy a politikai hatalomért vívott harc kérdése a munkásosztály történelmi küldetésének elidegeníthetetlen alkotórésze.

Köztudott, hogy a szocialista forradalom és a polgári forradalom között van néhány lényeges különbség. Így pl. a polgári forradalom, melynek folyamán a politikai hatalom a földesurakéból a burzsoázia kezébe megy át, csupán a feudális társadalom méhében kibontakozott tőkés termelési mód hosszadalmas fejlődésének csúcspontja.

A szocialista termelési mód ezzel szemben nem képes kibontakozni a kapitalizmus méhében. A szocialista termelési viszonyok, amelyek a termelési eszközök társadalmi tulajdonán nyugszanak, és kizárják az ember ember által való kizsákmányolásának minden formáját, nem alakulhatnak ki a tőkés társadalmon belül. Ismeretes, hogy valamennyi kísérlet, amely a polgári társadalmon belül ilyen szocialista rendet akart felépíteni, mint pl. Robert Owen és más utópikus szocialisták kísérlete, elkerülhetetlenül kudarcra volt ítélve. Hasonló sorsra jutottak azok a szociálreformista kísérletek is, amelyek kizsákmányolástól mentes termelési formákat pró-

báltak meghonosítani a kapitalizmus mellett, illetve a kapitalizmuson belül.

A kapitalizmus a termelőerők egyetemes fejlesztésével előkészíti a szocialista társadalom anyagi alapját és a munkásosztályban létrehozza azt a társadalmi erőt, amely megdönti a tőkés kizsákmányolás rendszerét.

Ebből következik, hogy a szocialista forradalom legelső tette szükségképpen az, hogy kiragadja a politikai hatalmat a burzsoázia kezéből és a burzsoázia hatalmát felváltja a munkásosztály hatalmával, a proletariátus forradalmi diktatúrájával. Ez a termelési viszonyok gyökeres átalakításának, a kisajátítók sikeres kisajátításának döntő feltétele. A munkásosztály nem tehet eleget történelmi küldetésének, ha nem vívja ki a politikai hatalmat, ha nem zúzza szét a polgári államgépezetet, azaz a burzsoáziához hű fegyveres erőket, a hivatalnoki és jogi apparátust, ha nem teremti meg mindezek helyett a maga proletár államapparátusát. A proletariátus diktatúrája ezért kulcskérdés az egész marxizmus–leninizmusban. Nem csoda hát, hogy a marxista elméletnek ez az alapproblémája kezdettől fogva alapvető kérdése és súlypontja egyfelől a forradalmi munkásmozgalom és másfelől a reformista és revizionista erők közötti összeütközéseknek. Miközben a forradalmi szárny a revizionisták minden támadásával szemben megvédelmezte a szocialista forradalomnak és a proletariátus diktatúrájának marxi–engelsi elméletét, a revizionisták minden eszközzel megpróbálták elmosni és meghamisítani ezt a kérdést.

A német szociáldemokrácia jobboldali erőinek jutott az a szomorú „dicsőség", hogy a hatalom kérdése mint a proletárforradalom kulcskérdése – a szociáldemokrácia fáradozásai következtében – már az első világháború előtt sok munkás fejében összezavarodott, illetőleg homályban maradt. A hatalom kérdésének ez a tisztázatlansága jellemezte a tanácsok 1918-as birodalmi kongresszusának legtöbb küldöttjét, és ez volt az egyik döntő oka annak, hogy a reakció a jobb-

oldali szociáldemokrata vezetők segítségével ismét megfosztotta hatalmától a munkás- és katonatanácsokat. A jobboldali szociáldemokrata vezetők mind a mai napig változatlanul kitartottak e mellett a vonal mellett. A második világháborút követően nyíltan hátat fordítottak a marxizmusnak, és hirdetni kezdték az államnak mint „az osztályok fölött álló" intézménynek a tételét, amely intézmény társadalmi reformok megvalósításának, a társadalom megváltoztatásának és javításának eszköze lehet.

A polgári ideológusok, beleértve a szociáldemokratizmus képviselőit, mindent megtesznek azért, hogy elködösítsék a munkásosztály tudatát, leplezzék a tőkés társadalom osztálytermészetét, a tőkésállamot, a monopolista burzsoázia hatalmi szervét.

Ezek a törekvések egyre erősödnek, hiszen az imperialista ideológusokat a szocializmus javára megváltozott erőviszonyok arra kényszerítik, hogy szüntelenül új koncepciókat vessenek fel valamiféle rugalmas, nyitott „ipari társadalomról", amelynek az állama – úgymond – osztályszempontból semleges, a lakosság minden rétegét szolgáló „jóléti állam".

A „marxológusok" ebből indulnak ki, amikor támadásokat intéznek az állam társadalmi-gazdasági meghatározottságának marxi–engelsi törvénye ellen. Azt állítják, és itt húzódik Marx és Engels polgári és jobboldali szociáldemokrata „kritikájának" egyik fő vonala, hogy Marx felfogása az államról mint osztályállamról, ma már idejétmúlt elgondolás. Raymond Aron a polgári filozófus és szociológus nem riad vissza attól az állítástól sem, hogy az államról szóló tanítás – úgymond – a marxi szociológia legkönnyebben cáfolható része![2]

Ám a Marx fölött gyakorolt „kritika" a polgári ideológusokat nem akadályozza meg abban, hogy a megvalósult szocializmus elleni támadásaik kapcsán Marxra és Engelsre hivatkozzanak. Minden lehetséges fortélyt felhasználnak annak „bizonyítására", hogy a szocialista államhatalom nem felel meg a proletárdiktatúra marxi–engelsi elképzelésének. Ezen-

közben a legkülönbözőbb irányzatok „marxológusai" vetélkednek egymással a „jobbnál jobb ajánlatok" előterjesztésében, hogy ti. miként lehetne megteremteni a szocialista államhatalom eredeti marxi–engelsi formáját. Marx-„értelmezéseik" nyilvánvalóan az ideológiai aknamunka céljait szolgálják.

Nem véletlen, hogy az imperialista és revizionista ideológusok durván támadják a szocialista államot, miközben demagóg módon Marxra és Engelsre hivatkoznak. Jól tudják – mert bármennyire gyűlölték is a szocializmust és a marxista–leninista elméletet, ennyit azért megértettek –, hogy a proletariátus diktatúrája a győztes munkásosztály döntő eszköze a társadalom szocialista átalakításában, valamint abban, hogy sikeresen elhárítsák és visszaverjék az imperialista reakció gazdasági, politikai és katonai támadásának legkülönbözőbb formáit. Ez a magyarázata annak, hogy az imperializmus stratégái és ideológusai megpróbálják lejáratni a szocialista államot. Támadásuk mindenekelőtt a munkásosztály politikai hatalmának, a szocialista országok megvalósult államhatalmának demokratikus jellegét veszik célba. Ilyen szellemben hamisítják meg Marx és Engels kijelentéseit, illetve egy eltorzított, megrágalmazott szocialista valóságot állítanak szembe a marxizmus klasszikusainak kijelentéseivel. Lényeges szerepet játszanak azok a kísérletek is, amelyek megpróbálják szembeállítani a proletárdiktatúra marxi–engelsi, illetve lenini elméletét, hogy ezáltal tagadják a leninizmust mint korunk általános érvényű marxizmusát.

1. AZ ÁLLAM OSZTÁLYLÉNYEGÉRŐL SZÓLÓ MARXI TANÍTÁS – „MARXISTA MESE"?

Nemrégiben a pozitivista Karl R. Popper „marxista mesének" nevezte Marx és Engels felfogását az állam osztálylényegéről.[3] Ezzel annak a széles körben elterjedt nézetnek adott

hangot, amellyel a „marxológusok" az államról mint a gazdaságilag uralkodó osztály hatalmi eszközéről szóló tanítás ellen hadakoznak.

Marx és Engels feltárták az állam osztálylényegét, és szétszaggatták a kizsákmányolóknak és ideológusaiknak nagy fáradsággal szőtt fátylát, amely a munkásosztály és a többi dolgozó előtt eltakarni hivatott az elnyomó gépezet igazi lényegét. Az államgépezet ebben a beállításban úgy jelent meg, mint amely örök, „isten akarata szerint való", mint valamiféle erkölcsi elv megtestesítője, mely – úgymond – egyaránt szolgálja a társadalom minden tagjának érdekét.

Az uralkodó erők ilyen eszközökhöz voltak kénytelenek folyamodni és továbbra is erre kényszerülnek, mert azok az antagonisztikus osztályellentétek, amelyek az államban és az állam tevékenységében jutnak kifejezésre, mindjobban éleződnek és a burzsoázia ideológusait egyre újabb elméletek kiagyalására kényszerítik, hogy ily módon igazolják a polgári állam létjogosultságát, a munkásosztályt és szövetségeseit pedig távol tartsák a forradalmi harctól.

Ez a magyarázata annak, hogy a burzsoázia szüntelenül megpróbálja tagadni, meghamisítani, vagy idejétmúltnak kikiáltani az állam lényegének alapvető marxi–engelsi ismérveit, amelyek a marxizmus–leninizmus elméletében az egész világ forradalmi munkásmozgalmának közkincsévé váltak.

Így hát Popper elöljáróban idézett tétele, hogy ti. az állam osztálylényegéről szóló tanítás valamiféle „marxista mese", mindössze annak a tendenciának a megnyilvánulása, amelyha árnyalati különbségekkel is – a polgári ideológusok nagy többségénél felismerhető: A marxista államelmélet eszerint elavult, ellentmond a mai valóságnak. Manapság olyan állammal van dolgunk, amely *alapvetően* különbözik a Marx által 1844-ben elemzett államtól, írja pl. Willi Eichler, és mai államon szemmel láthatóan az imperialista államot érti.[4]

A kapitalizmusnak az imperialista szakaszba való átmenete természetesen hozott bizonyos változásokat a polgári állam

feladatait, szerepkörét és megjelenési formáját illetően. A marxisták–leninisták az elsők között vannak, akik ezeket a változásokat nyomon követik, elemzik és következtetéseket vonnak le belőlük a munkásosztály és az összes dolgozók harcára nézve. Erről tanúskodik a forradalmi elmélet alkotó leninі továbbfejlesztése. Lenin éppen ezeket a változásokat dolgozta fel elméletileg, és ezeket a felismeréseket hasznosította a gyakorlati harcban. A kommunista világmozgalom egyik legfontosabb feladata továbbra is az, hogy feltárja a monopolkapitalizmus és a monopoltőkés állam új jelenségeit, és ezeket az ismereteket általánosítsa az osztályharc stratégiája és taktikája szempontjából. Melyek ezek a változások? A kapitalizmus alapvető ellentmondásának szüntelen éleződése arra késztette a monopóliumokat, hogy az államot fokozott mértékben bevonják az újratermelés folyamatába. Ezért a legnagyobb profit biztosításának érdekében a monopóliumok érdekei mind szorosabban összefonódnak az állam hatalmával. A munkásosztály hosszú küzdelmek során egész sor társadalmi engedményt kényszerített ki magának és elérte azt is, hogy az uralkodó osztály kénytelen volt bizonyos demokratikus jogokat biztosítani a számára. A nemzetközi erőviszonyok megváltozása a szocializmus javára és a szocializmus növekvő befolyása szintén jelentős tényező. Az imperializmus arra kényszerült, hogy történelmileg túlélt termelési módjának fenntartása és biztosítása érdekében, az antagonisztikus ellentétek lehetőség szerinti kordában tartása céljából, kihasználjon minden kínálkozó lehetőséget, beleértve az államiakat is. Ám ezek a változások mitsem változtatnak a tőkés társadalmi rend lényegén, mitsem változtatnak a burzsoá állam osztálylényegén. Ellenkezőleg, Marx és Engels alapvető megállapításait támasztják alá.

A polgári ideológusok azonban elferdítik a tényeket és azt állítják, hogy valamiféle változás ment volna végbe *az állam lényegében*. A mai állam szerintük „jóléti állam", amely valamennyi társadalmi erő szolgálatában áll, „szociális állam",

„liberális jogállam", amely nem képvisel semmilyen különös osztályérdeket.

Vegyük szemügyre ezeket az „érveket", amelyek azt hivatottak bizonyítani, hogy a valóság túllépett az állam osztálylényegéről szóló marxi–engelsi tanításon. Első pillantásra kitűnik, hogy ezek az „érvek" elsősorban tagadni, leplezni, vagy legalábbis bagatellizálni próbálják a termelési eszközök magántőkés tulajdona, azaz a gazdasági hatalmi viszonyok, illetve az állam osztálylényege közötti összefüggést.

Raymond Aron pl. azt állítja, hogy Marx a politikát, az államot leszűkíti a gazdaságra. Azt írja: „A marxi szociológia, legalábbis a maga látnoki formájában, a politikai rendnek a gazdasági rendre való leszűkítését feltételezi (. . .). De a politikai rendet – lényegének megfelelően – nem lehet leszűkíteni a gazdasági rendre. A politikai probléma a gazdasági és társadalmi rendszertől független. Azt jelenti ugyanis, hogy meg kell határozni, ki kormányoz, milyen a kormányzat összetétele, hogyan gyakorolják a hatalmat, illetve hogy milyen a viszony – egyetértés vagy lázadás – a kormányzók és a kormányzottak között. A politikai rend éppoly lényeges és önálló, mint a gazdaság, és a kettő kölcsönös kapcsolatban áll egymással."[5]

Hasonlóképpen „érvel" Iring Fetscher is. Szerinte a valóságban nem igaz az, hogy minden politikai hatalom végső soron a gazdasági hatalomból ered, mert számos olyan tényező is van ezen kívül, amely a gazdasági tényezővel közösen határozza meg a politikai hatalmat.[6]

A gazdaság és politika viszonyának, a gazdaság és politika meghatározó szerepének marxi–engelsi felfogása mértéktelenül eltorzul a polgári ideológusok interpretációinak fényében. Marxot egész egyszerűen azzal rágalmazzák, hogy amikor a gazdaság meghatározó szerepét hangoztatta a politikával szemben, akkor a politikát leszűkítette a gazdaságra. Ám a polgári ideológusoknak nem kis nehézséget okozna, ha ki kellene mutatniok, hogy a tudományos kommunizmus megala-

pítói hol és mikor követték el ezt a leegyszerűsítést. A valóságban Marx és Engels minden írásukban és a legkülönbözőbb alkalmakkor bizonyították, hogy a politikát tartalmilag a gazdaság határozza meg, hogy a politika az alapvető gazdasági osztályérdekek kifejezője, és feladata abban áll, hogy érvényre juttassa ezeket az osztályérdekeket. De a megvalósult politika már viszonylagos önállóságra tesz szert az alapvető, őt meghatározó gazdasági érdekekkel szemben, ezért természetes, hogy az egyes politikai jelenségeket nem lehet felszínesen és közvetlenül visszavezetni a gazdaságra. A felépítmény különböző formái között olyan dialektikus kölcsönhatások állnak fenn, amelyek kihatnak a politikai hatalom gyakorlásának formáira és módszereire is. Erre világítanak rá Engelsnek azok a levelei, amelyek kifejezetten az alap és a felépítmény viszonyának mechanikus interpretációival szállnak vitába. Engels ugyanebben az összefüggésben óva int a felépítmény viszonylagos önállóságának abszolutizálásától is.[7]

Magától értetődő, hogy a hatalom gyakorlásának módja és jellege, amelyre Aron utal, szintén nem magyarázható közvetlenül a gazdaságból, hanem csak az osztályerők konkrét viszonyából és kiváltképpen az uralkodó burzsoázia és az elnyomott munkásosztály konkrét erőviszonyából. A burzsoázia arra törekszik – ezt tanítják az osztályharcok tapasztalatai –, hogy minden olyan esetben, amikor a munkásosztály által vezetett forradalmi erők túlságosan megerősödnek, amikor fennáll a veszélye annak, hogy ezek az erők a burzsoázia ellen fordíthatják a polgári demokratikus szabadságjogokat, felváltsa a hatalom gyakorlásának ezt a formáját egy többékevésbé nyílt diktatórikus kormányzattal. A burzsoázia ilyen reakcióinak az a célja, hogy óvja és fenntartsa a burzsoázia osztályuralmát, a termelési eszközök magántulajdonát, védelmezze a burzsoázia gazdasági bázisát. Ez az, amit Marx és Engels a kizsákmányoló állam funkciójának neveztek. Láttuk tehát, szó sincs arról, hogy Marx és Engels a gazdaságra szűkítették le a politikát.

Ez a rágalom csupán előkészíti Aron végkövetkeztetését, amely leleplezi Marx elleni támadásainak célját: „A kapitalizmus politikai rendszerét éppoly kevéssé lehet meghatározni a monopolisták hatalmával, mint ahogy a szocialista társadalom politikai rendszere sem határozható meg a proletariátus hatalmával".[8]

Tételét alátámasztandó, Aron azt állítja, hogy a hatalmat nem a monopolisták, hanem a szakértők gyakorolják.

Abban a tőkés társadalomban, amelyet Marx és Engels elemzett, az államhatalommal a burzsoázia rendelkezik, mint a gazdaságilag leghatalmasabb kizsákmányoló osztály. Természetesen sohasem az *egész* osztály *közvetlenül* gyakorolja a politikai hatalmat, hanem felhasználja azokat a megbízottait, politikai szervezeteit, szövetségeit stb., amelyek érvényre juttatják saját osztályérdekeit. Aron ebben az összefüggésben képtelen elképzeléssel rágalmazta Marxot és a marxizmus–leninizmus híveit, amikor azt írja, hogy a kapitalizmusban a tőkések és monopolisták nem *személyesen* gyakorolják a hatalmat.[9] Ám Aron aligha tudná megcáfolni, hogy a monopolista burzsoázia – ha áttételesen is – kiválogatja azokat az alkalmas személyeket és szervezeteket, amelyek az államapparátusban felismerik és érvényesítik a burzsoázia önző profitérdekeit. Ennek legszembetűnőbb példája az úgynevezett katonai-ipari komplexum. Emellett persze tény az is, hogy a monopóliumok urai olykor közvetlenül is megjelennek az állami hatalmi gépezetben.[10] Aron rámutat arra a nyilvánvaló képtelenségre, hogy egy osztály mint egész közvetlenül gyakorolja a hatalmat, és azt írja, hogy az államnak össztársadalmi feladatokat kell teljesítenie. Mindezzel az a célja, hogy a kormányzással megbízott személyeket elválassza saját osztályuktól. A végeredmény egy olyan kormányzó réteg, amely valamiképpen összefügg ugyan a gazdasági szférával, de amelyet mégsem a gazdaság határoz meg. Aron tétele elkendőzi a tőkésállam és a monopóliumok közötti lényegi kapcsolatokat.

Aron, miközben kifejti ezeket a tételeket, támadja Marx

és Engels kijelentéseit az államnak egy jövendő kommunista közösségben való elhalásáról. Az állam elhalása márcsak azért sem lehetséges, mert – írja Aron – „az állam mint az adminisztratív és irányító szerepkörök összessége (...), egyetlen ipari társadalomban sem tűnhet el"[11].

Ezekből a sorokból világosan kiderül, mit ért Aron „államon", és hogy elképzelését hogyan indokolja meg: az állam létét a termelőerők fejlődésének, valamint a termelés társadalmasodásának azokból a követelményeiből vezeti le, amelyek szükségessé teszik a társadalom tervezését és irányítását. Aron okfejtése leleplezi az „ipari társadalom" elméletének sajátos látásmódját, amelyre az a jellemző, hogy figyelmen kívül hagyja a tulajdonviszonyokat és mindent a termelőerőkre, a társadalom technikai berendezkedésére redukál.

Kétségtelen persze, hogy minden társadalomnak szüksége van irányításra és vezetésre. Ez a bonyolult organizmus enélkül nem tud működni. Még az osztály nélküli őstársadalom is megteremtette a maga szervét, amely össztársadalmi feladatokat látott el. De az ősközösségben még nem uralkodtak emberek más emberek fölött, más szóval az irányító szerep nem nőhetett még át hatalmi szereppé, mert a közös tulajdon ehhez nem teremtett alapot. Ennyiben még nem lehet szó az őstársadalom nemzetségi tagjainak valamiféle politikai kapcsolatairól. A politika csak a magántulajdonnal és az osztályok kialakulásával jelent meg, az össztársadalmi vezetés csak ekkor vált osztályjellegűvé, mert a vezetést immár azok az emberek bitorolták, akik a tulajdon felett rendelkeztek, és ennélfogva saját osztályérdekeiknek megfelelően látták el az össztársadalmi irányítás feladatát. Ezt a folyamatot elemezte részletesen Engels „A család, magántulajdon és az állam eredete" című művében.

Az állam az a hatalmi szerv, amelyet a gazdaságilag leghatalmasabb osztály teremt, és amely ennek az osztálynak az érdekeit juttatja érvényre a kizsákmányolt osztályok ellenállásával szemben. Jóllehet az állam, mint az uralkodó ki-

zsákmányoló osztály hatalmi szerve, össztársadalmi feladatokat is ellát, de ezeket a feladatokat nem lehet azonosítani az állammal. Ezek a feladatok megmaradnak a kommunista társadalomban is, ahol az állami kényszer fölöslegessé válik, de társadalmi irányításra továbbra is szükség lesz.

Aron ezzel szemben az államot az össztársadalmi irányítással azonosítja és ily módon eljut az állam történetiségének és osztálylényegének tagadásához.

A marxizmus–leninizmus képviselői átfogóan és sokoldalúan bizonyították azt a tényt, hogy a mai tőkésállam semmi esetre sem áll az osztályok fölött, és minden, csak nem „jóléti állam", hogy olyan politikát folytat, amely a nagy monopóliumok érdekét szolgálja; ezért most lemondhatunk arról, hogy újabb tapasztalati és elméleti bizonyítékokat hozzunk fel emellett.[12]

Nincs mit csodálkozni azon, hogy a jobboldali szociáldemokrácia ideológusai és politikusai szintén kétségbe akarják vonni azt a tényt, hogy az államot a termelési viszonyok határozzák meg, elvégre ily módon próbálják alátámasztani elméletüket arról a „jóléti államról", amely immár nem osztályállam. Willy Brandt szerint Engels abból indult ki, hogy a termelési eszközök megváltozott tulajdonviszonyai *automatikusan* befolyásolják, kiterjesztik vagy korlátozzák a politikai szabadságjogokat is. Brandt szerint a tapasztalat azt mutatta, hogy „a politikai szabadság kivívása és megvalósulása csak feltételesen függ össze a gazdasági birtokviszonyok problémájával".

Brandt „bizonyítéka" a következő: „Azokban a társadalmakban, amelyekben a termelési eszközök magántulajdonban voltak, el lehetett jutni nagyfokú politikai szabadsághoz. Vagyis (...), nem létezik olyan automatizmus, amely a tulajdonviszonyok megváltoztatása révén az embereknek több szabadságot biztosít."[13] De mindez rágalom, hiszen ismeretes, hogy Engels bírálta azokat a nézeteket, amelyek ilyen megengedhetetlen módon leegyszerűsítették a gazdaság és a po-

litika viszonyát.[14] Ha közelebbről szemügyre vesszük Brandt felfogását, kiderül, hogy Brandt egyáltalán nem tesz különbséget a polgári demokratikus szabadságjogok és a politikai szabadság lényege között, az állam típusa és az államforma között. Amikor azt állítja, hogy nincs automatizmus a tulajdonviszonyok és a politikai szabadságjogok között, akkor igaza van, legalábbis annyiban, amennyiben az államformára gondol, amelyet nem közvetlenül a tulajdonviszonyok határoznak meg.

Így pl. – tőkés termelési viszonyokat feltételezve – éppúgy elképzelhető demokratikus köztársaság, alkotmányos monarchia, mint a nyílt diktatúra különböző formái. Ámde sem Marx és Engels, sem a marxizmus–leninizmus más képviselői nem állították soha, hogy a tőkés tulajdonviszonyok közvetlenül meghatározzák a burzsoázia hatalmának formáját. Amikor Marx és Engels arról beszélnek, hogy a gazdaság meghatározza a politikát, a tulajdonviszonyok pedig az államot, akkor nem az *állam formáját,* hanem az állam *lényegét, típusát, osztálytartalmát* tartják szem előtt. Márpedig ebben rejlik a szükségszerű, törvényszerű összefüggés: az az állam, amelyben a tőkés tulajdonviszonyok dominálnak, amelyben a burzsoázia a gazdaságilag leghatalmasabb osztály, minden körülmények között polgári állam. Ezzel szemben az, aki összekeveri, vagy azonosítja az állam típusát és az államformát, amint ezt Brandt teszi, az az állam osztálylényegét tagadja.

Másfelől Brandt szemmel láthatóan a politikai szabadság valamiféle „osztályszempontból semleges" fogalmából indul ki, és a szocialista országokat – ez derül ki további fejtegetéseinek összefüggéséből[15] – elmarasztalja a politikai szabadság hiánya, „totalitarizmus" és „diktatúra" miatt.

Ha nem Brandt szellemében járunk el, és a politikai szabadság tartalmát nem formális polgári demokratikus szabadságjogok összességeként határozzuk meg, ha tehát nem államformát értünk alatta, hanem osztálylényegét tekintjük, akkor

kiderül, hogy a polgári államban szó sem lehet „önmagában vett" politikai szabadságról. Brandt pontosan ezt a tényt leplezi, amikor azt állítja, hogy a munkásosztály a tőkésországokban nagyfokú politikai szabadságot vívott ki. Itt újból felvetődik a régi kérdés: Szabadságot, de kinek? Szabadságot a monopolista burzsoázia számára, szabadságot a burzsoázia önző osztályérdekeinek érvényesítésére és az egész társadalom kárára, *vagy* szabadságot a munkásosztály és a többi dolgozó számára, a dolgozók társadalmi érdekeinek megvalósítására. Ez azonban függ a tulajdonviszonyoktól, amelyek viszont meghatározzák a reális politikai hatalmi viszonyokat.

Mindaddig, amíg a burzsoázia uralkodik, amíg a termelési eszközök magántulajdona döntően meghatározza a gazdasági rendszert, márpedig ezt a tényt Brandt sem tagadja, addig a munkásosztály nem rendelkezik szabadsággal, nem valósíthatja meg szabadon saját osztályérdekeit. A munkásosztály legmélyebb érdeke éppen ezért, hogy megdöntse a burzsoázia gazdasági és politikai hatalmát, és megteremtse, a termelési eszközök össztársadalmi tulajdonának alapján, saját politikai hatalmát. Csak ekkor vívja ki az államban a politikai szabadságjogokat, csak ekkor jut el a valódi részvétel szabadságáig, amely a kapitalizmusban, minden fecsegés és ígérgetés, a számtalan „részvételi modell' ellenére, nem valósult meg. A munkásosztály és a többi dolgozó szocializmusbeli szabadsága minőségileg különbözik a kapitalizmus politikai szabadságjogaitól. A szocializmus valósága mindenoldalúan bizonyítja, hogy a munkásosztály és a többi dolgozó csak a szocializmusban rendelkezik valóságos politikai szabadsággal.

Összefoglalva. Marx és Engels szüntelenül hangsúlyozta, hogy csak a burzsoázia megdöntése, azaz a megváltozott tulajdonviszonyok és ennélfogva a megváltozott hatalmi-politikai viszonyok biztosíthatnak igazi politikai szabadságot a munkásosztály és a többi dolgozó számára.

A politikai szabadság osztálylényegének kérdését mindazonáltal nem lehet felcserélni az államforma értelmében vett

politikai szabadságjogok kérdésével. Nincs olyan bűvészmutatvány, amelynek segítségével a polgári ideológusok és a szociáldemokratizmus képviselői hihetően bizonyítani tudnák, hogy az állam osztálylényegének marxi–engelsi meghatározását túlhaladták a mindenkori termelési viszonyok.

Hasonló fejtegetésekbe bocsátkozik Habermas is, amikor azt állítja, hogy az alap és a felépítmény, a gazdaság és a politika marxi meghatározása a jelenben elveszítette érvényességét, és a polgári állam alapjában véve levetette osztályjellegét.

Marx „kiigazításának" ürügyén azt állítja, hogy Marx társadalomelmélete immár nem képes megmagyarázni a késői kapitalizmus új tényállásait, és ezért revízióra szorul. Az állam beavatkozása a gazdasági életbe, ami a gazdaságnak „stabilitást kölcsönöz", megváltoztatta a gazdasági rendszer és a hatalmi rendszer viszonyát, a politika immár nemcsak felépítmény; az állam és a társadalom immár nem olyan viszonyban állnak egymással, mint Marx meghatározásában. Az állami intervenció, amely nagyfokú termelékenységet biztosít, elcsendesítette az osztályharcot azzal a lehetőséggel, hogy a munkásoknak „társadalmi kártalanítást" fizet.[16]

Habermas koncepciója elmossa a polgári állam osztálylényegét. A monopóliumok és az államhatalom növekvő összefonódásának folyamatát, vagyis az állammonopolista uralkodási rendszer kialakulását elvont módon a társadalom gazdasági és politikai szférájának összefonódásaként értékeli. Ez a folyamat Habermas szerint a modern „ipari társadalomnak", vagy ahogyan az antagonisztikus osztályellentéteket szemérmesen körülírja, az „érdekek pluralizmusának" általános tendenciája, amely a nagyfokú termelékenység alapján – úgymond – tompítja az érdekellentéteket.

Habermas számítása szerint az állam is ilyen „érdekkiegyenlítő".

A valóság az, hogy az állammonopolista kormányzati forma mit sem változtatott az újratermelési folyamat tőkés lé-

nyegén. Ellenkezőleg! Az állammonopolista kormányzat egyik lényeges funkciója éppen az, hogy feldolgozzon bizonyos gazdasági összefüggéseket és mint szabályozó, beavatkozzék a gazdasági folyamatba. Ám ezeket a gazdasági összefüggéseket döntően a termelési viszonyok formálják. Ezért, jóllehet az állammonopolista kapitalizmus feltételei között az imperialista állam kénytelen magára vállalni bizonyos gazdasági funkciókat, az alap és a felépítmény viszonya továbbra is érvényben marad. Az állammonopolista kormányzás éppenséggel kísérlet arra, hogy megmaradjon a termelési és újratermelési folyamat tőkés jellege, hogy tehát megmaradjanak a tőkés termelési viszonyok, de az eszközök, amelyeket erre a célra használnak, tulajdonképpen ellentmondanak a kapitalizmus lényegének. Habermas téved, amikor azt feltételezi, hogy az állami beavatkozás a gazdasági életbe tartósan „tompíthatja" az osztályharcot, mert a kapitalizmus alapvető ellentmondása újra és újra keresztez minden ilyen irányú kísérletet. A termelés társadalmi jellege és a kisajátítás magántőkés formája közötti antagonisztikus ellentmondás érzékletesen kifejezésre jut azokban az osztályösszeütközésekben, amelyek a fejlett tőkésországokban az utóbbi években emelkedő tendenciát mutattak.

A marxista–leninista elmélet a materialista történelemfelfogás alapján egyértelmű magyarázatot tud adni az állammonopolista kapitalizmusnak ezekre az új tényeire. Mesterséges kiagyalásnak bizonyul, és végső soron az imperialista állam védelmezését szolgálja Habermas állítása, hogy ti. manapság revízióra szorul Marx elmélete, amely azt tanítja, hogy a felépítményt, a hatalmi viszonyokat és az államot az alap határozza meg.

Az állam marxi–engelsi felfogásának eltorzítása számos „marxológusnál" nemcsak arra szolgál, hogy elkendőzze a polgári állam osztálylényegét, igazolja és védelmezze létét és működését, hanem egyszersmind kiindulópont, amelynek alapján tagadják a kapitalizmus forradalmi megváltoztatásának

szükségességét. Aki tagadja a polgári állam osztálylényegét, egyben azt állítja, hogy az uralkodó osztály hatalmának megdöntése nem előfeltétele az új szocialista rendszer megteremtésének.

Ez magától értetődően végképp szabaddá teszi az utat a polgári állam „átvételéről" és a kapitalizmus „átalakulásáról" hangoztatott reformista elméletek előtt. De Marx, Engels és Lenin elméletileg bizonyították, és a munkásosztály osztályharca a gyakorlatban is megmutatta, hogy a társadalom szocialista átalakításának egyik alapfeltétele, hogy a munkásosztály átvegye a politikai hatalmat és a burzsoáziát kirekessze minden politikai és minden döntő gazdasági hatalmi szerepből. A szocialista társadalom megteremtése csak forradalmi úton lehetséges, ami annyit jelent, hogy minőségileg meg kell változtatni a termelési viszonyokat és a politikai felépítményt. Azok a mennyiségi változtatások és reformok, amelyek érintetlenül hagyják a kapitalizmus alapjait, nem vezethetnek el a szocialista társadalomhoz.

A forradalom és a forradalmiság fogalmait a polgári szóhasználat sokféleképpen alkalmazza, visszaél velük, nem ritka eset, hogy ezekkel a fogalmakkal „ijesztgetik" a polgárokat. A forradalmiság és a forradalom fogalmait gyakran a fegyveres felkeléssel azonosítják és szembeállítják a szocializmushoz vezető, viszonylag békés, polgárháború nélküli úttal. Ebben az összefüggésben meghamisítják Marx és Engels kijelentéseit is, akik abból indultak ki, hogy a szocialista forradalom győzelme fegyveres és békés úton is megvalósulhat. Némelyik „marxológus" a forradalmat a katonai harccal, a békés eszközök alkalmazását pedig a társadalmi reformmal azonosítja. Fetscher pl. a reformizmus szószólójának mondja Marxot „A szocialista munkások választási programjá"-hoz írt bevezetés egyik megjegyzésének alapján. Marx itt azt írja, hogy az új társadalmat „szorgalmazni kell a proletariátus rendelkezésére álló minden eszközzel, ideértve az általános választójogot"[17]. Ugyanilyen szellemben és ugyanilyen céllal

értékeli Marx egyik észrevételét, amely a Nemzetközi Munkásszövetség londoni kongresszusán hangzott el, ahol Marx felszólalásában kifejtette, hogy „ahol lehetséges, békésen fogunk ellenetek fellépni, és ha szükséges lesz, fegyveresen teszszük ezt"[18] A kommentár, amelyet Fetscher Marx megjegyzéséhez fűz, arra a „félreértésre" épül, hogy forradalom és polgárháború azonosak. Fetscher ugyanis arra következtet, hogy az „öreg" Marx szintén a reformizmushoz fordult, hiszen lehetségesnek tartotta a békés utat.[19]

Ezzel összefüggésben Fetscher előhozakodik Engels művének ősrégi reformista torzításával, amelyből Bernstein óta a polgári ideológusok minden fajtája kivette a részét, és amelyből bizonyos fokig „standard bizonyíték" lett. Engels 1895-ben bevezetést írt Marx az „Osztályharcok Franciaországban" című művéhez. Fetscher ennek kapcsán próbál ellentmondást konstruálni Marx és Engels között és úgy állítja be Engelst, mint a polgári parlamentarizmus rajongóját. Azt állítja, hogy Engels „a tudós Marxnál mélyebben és alaposabban behatolt egy angolszász típusú szabad demokratikus társadalom szellemébe és lényegébe"[20]. Fetscher átveszi azt a revizionista állítást, amelyet már Bernstein felvetett, nevezetesen hogy Engels ebben az írásában eltávolodott a forradalmi elmélettől és a békés útra, azaz az általános választójogra mint fő formára orientálódott. Fetscher elhallgatja e „Bevezetés" hátterét, ami arról tanúskodik, hogy a polgári ideológusok a marxizmus–leninizmus elleni hadjárat során semmilyen eszköztől nem riadnak vissza.[21] Ha Fetscher figyelembe vette volna a „Bevezetés" teljes értelmi összefüggését, könnyen megállapíthatta volna, hogy Engels, csakúgy mint Marx, a konkrét történelmi helyzettől tette függővé a harci formák megválasztását. A legális eszközök kihasználása ebben az értelemben mindig is arra szolgált, hogy felkészítse a proletariátust a jövendő forradalomra.

Az „Osztályharcok Franciaországban" engelsi bevezetését Willy Brandt, Engels születésének 150. évfordulója alkalmá-

ból tartott beszédében szintén úgy értelmezi, mint lemondást a proletariátus forradalmi harcáról. Ez a célja akkor is, amikor kiragadott részeket idéz „A Kommunista Párt kiáltványá"-nak 1872-es előszavából, hogy azt a látszatot keltse, mintha Marx és Engels maguk is idejétmúltnak tartották volna egykori forradalmi álláspontjukat.[22] Közben viszont szándékosan elhallgatja, hogy az „idejétmúlt" kifejezés azokra a konkrét intézkedésekre vonatkozik, amelyek a „Kiáltvány" második fejezetének végén szerepelnek, és amelyeket a Párizsi Kommün tapasztalatainak a fényében újból felül kellett vizsgálni. A proletárforradalomról való lemondást illetően nincs mit felfedezni.[23] Igaz ugyan, hogy a jobboldali szociáldemokrata vezetők Godesberg után nyíltan megtagadták a marxizmust, de Marxot és Engelst továbbra is saját politikájuk igazolására használják. Tekintve a marxista elmélet és gyakorlat hatóerejét – mindez bizonyára nem véletlen.

Ez derül ki abból is, hogy a jobboldali szociáldemokrata történészek a forradalmi szociáldemokráciát megpróbálják reformpártként, azaz a mai SPD-politika előfutáraként feltüntetni.[24] Céljukat természetesen csak hamisítások segítségével érhetik el.

Hasonlóképpen érvel Willi Eichler is. Azt írja, hogy Marx meghatározásában és szóhasználatában a forradalom fogalma nem egyértelmű, és többek között ezért kerülhetett sor nagy összetűzésekre a reformizmus és a marxizmus között. Marx maga nem zárkózott el a reformok elől, de az „ortodoxok" mindig alábecsülték Marx állásfoglalását a „mélyreható reformokkal" kapcsolatban.[25] Marxot akarják tehát felelőssé tenni mai ellenfeleinek Marx-hamisításaiért!

A cél a dolgozók félrevezetése a szocialista forradalom lényegét illetően, elmossák ti. azt a tényállást, hogy a szocialista forradalom mindig egyet jelent a termelési viszonyok társadalmi átalakításával, azzal, hogy a proletariátus diktatúrája véget vet a termelési eszközök tőkés magántulajdonának. A szocialista forradalom mindig együtt jár a munkásosztály ál-

lamhatalmának a megteremtésével, a munkásosztály forradalmi osztályuralmat gyakorol a kizsákmányolók megdöntött osztályán, s ily módon biztosítja a szocialista forradalom győzelmét, megteremti az új kommunista társadalmi rendet. Némelyik marxológus azonban el akarja hitetni az olvasókkal, hogy Marx és Engels a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveitől kezdődően, amikor rámutattak a forradalom békés útjának a lehetőségére, kialakították annak a szakadatlan társadalmi reformnak a koncepcióját, amelyet a tőkésállam hajt végre valamiféle „tiszta demokrácia" megteremtésének alapján. Ez az állítás a marxizmus klasszikusainak leplezetlen meghamisítása.

Marx és Engels szüntelenül hangsúlyozták, hogy a munkásosztály osztályharcának forradalmi stratégiája és taktikája mindig szükségképpen figyelembe veszi azt az ellenállást, amelyet a burzsoázia a munkásosztállyal szemben tanúsít. A munkásosztálynak nem érdeke a polgárháború. Minden további nélkül lehetséges – ennek adnak hangot a marxizmus–leninizmus klasszikusai –, hogy bizonyos történelmi feltételek mellett a munkásosztály parlamenti és parlamenten kívüli harca eredményre, azaz a régi kizsákmányolt osztály megdöntésére és a szocialista forradalom győzelmére vezethet, mégpedig polgárháború nélkül.

Marx rámutatott a szocialista forradalom győzelméért vívott harc konkrét feltételeinek a jelentőségére, amikor 1872-ben, a hágai konferencia befejezése után, Amszterdamban a következő nyilatkozatot tette: „A munkásnak egy napon meg kell ragadnia a politikai hatalmat (. . .)."

„Nem állítottuk azonban, hogy ezt a célt mindenütt azonos módon lehet elérni."

„Tudjuk, hogy figyelembe kell venni a különböző helyi intézményeket, szokásokat és hagyományokat, és nem tagadjuk, hogy vannak országok, mint Amerika, Anglia – és ha jobban ismerném az Önök intézményeit, talán hozzátenném Hollandiát –, ahol a munkások békés eszközökkel elérhetik céljukat."[26] Hasonlóan nyilatkozott Marx 1871-ben a „The

World" tudósítójának adott interjújában.[27] Ám annak érzékeltetésére, hogy a hatalom békés úton való megragadására a korabeli osztályharcokban csupán bizonytalan lehetőség mutatkozott, hozzátette: „Az angol burzsoázia mindig is készségesen elfogadta a többség ítéletét, amíg a szavazatokra monopóliuma volt. De figyelje meg, hogy mihelyt saját megítélése szerint életfontosságú kérdésekben kisebbségben marad, új rabszolgatartó háborúnak nézhetünk elébe."[28] A munkásosztály harcáról adott marxi értékelésnek semmi köze nincs a „szocializmusba" való belenövés reformista tételéhez. A marxizmus klasszikusai mindig megbélyegezték az illuzórikus reformizmust mint a forradalmi osztályérdekek megtagadását. Erről tanúskodik, hogy csupán egyetlen példát említsünk, Engels levele Kautskyhoz 1895. április 1-én, amelyben Engels reflektált az „Osztályharcok Franciaországban"-hoz írott bevezetésének torzítására, és energikusan tiltakozott az ellen, hogy mint a törvényesség békülékeny rajongóját állítsák be[29], miután már korábban kategórikusan elutasította a „békülékeny opportunizmus" receptjeit arra vonatkozóan, hogy „a régi disznóság üde-jámbor-vidám-szabad módon »belenő a szocialista társadalomba«"[30]. Lenin tehát a kérdés lényegét érinti, amikor kifejti: a forradalmárok „sohasem fognak megfeledkezni arról, hogy csak akkor biztosíthatják a mozgalmat helytelen lépések és szégyenletes hibák ellen, ha mindig szem előtt tartják a »végcélt«, ha a »mozgalom« minden egyes lépését és minden egyes reformot az általános forradalmi harc szempontjából mérlegelnek"[31]. Másutt pedig hangsúlyozza: „A marxizmus feltétlenül ellenez minden elvont formulát, minden doktrinér receptet, s megköveteli, hogy figyelemmel kísérjük a kibontakozó *tömeg*harcot, amely a mozgalom fejlődésével, a tömegek tudatosságának erősödésével, a gazdasági és a politikai válságok kiéleződésével a védelemnek és a támadásnak egyre újabb és egyre változatosabb módszereit teremti meg. Ezért a marxizmus semmi áron nem vet el egyetlen harci formát sem."[32]

MARX ÉS ENGELS A SZOCIALISTA ÁLLAMRÓL

KÍSÉRLETEK MARX KORONATANÚKÉNT VALÓ MEGIDÉZÉSÉRE A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA ELLENÉBEN

A proletariátus diktatúrájának marxi tanítása, amely immár több mint ötven esztendeje valósággá lett a szocialista közösség országaiban, szálka az imperialisták és ideológusaik szemében. A munkásosztály hatalmát, az erős szocialista államot mindennél jobban gyűlölik, mert ezen a szilárd bástyán törnek meg a szocializmus elleni ellenforradalmi merényletek, mert ez az állam a munkásosztály legfontosabb eszköze történelmi küldetésének: a kommunista társadalom megteremtésének valóra váltásában. A szocializmus ideológiai fellazításának imperialista stratégiájában jelentős helyet foglal el a szocialista hatalom rágalmazása. A gyakorlat megmutatta, hogy a szocialista állam elleni frontális támadásnak semmi hatása nincs, ezért a támadásokat túlnyomórészt álmarxista módon álcázzák, és képmutatóan Marxra és Engelsre hivatkoznak. Ez természetesen magában foglalja Marx és Engels nézeteinek és kijelentéseinek meghamisítását.

Ellentmondást konstruálnak pl. a proletariátus diktatúrájának tanítását illetően egyrészt Marx és Engels, másrészt Lenin között, meghamisítják Marxnak és Engelsnek a proletár demokrácia tartalmára vonatkozó kijelentéseit, Marxot és Engelst a demokratikus centralizmus ellenfeleiként tüntetik fel.[33]

A „marxológusok" a szocialista államok aláásására törekszenek, amikor Marx és Engels alaposan eltorzított nézeteivel próbálják támogatni azt a tételt, hogy a szocialista államhatalom „antidemokratikus", „totalitárius" természetű volna. Marx és Engels ebben a beállításban valamiféle „tiszta" demokrácia szószólóiként szerepelnek. Ez az a háttér,

amely előtt a totalitárius diktatúrává torzított szocialista valóság sötéten jelenik meg, és amely kiemeli a Marx–Engels és Lenin közötti állítólagos ellentmondásokat is.

Fetscher a következőket írja: „*Az osztály diktatúrája:* Marx számára ez csupán körülírását jelentette annak az általunk már ismert tételnek, amely szerint minden államapparátus végső soron valamely osztály uralmának eszköze. Azok a politikai formák, amelyeket ez az uralom magára ölthet, messzemenően különbözőek lehetnek."[34] Továbbá: „Diktatúra és demokrácia Marx meggyőződése szerint semmi esetre sem zárták ki egymást; a legkevésbé pedig a proletárdiktatúra és demokrácia esetében, hiszen ez, Marx és Engels meggyőződése szerint a lakosság túlnyomó többségére támaszkodik. Lenin ettől eltérően technikailag értelmezte a diktatúra fogalmát, mint a hatalom semmiféle törvényhozáshoz nem kötött gyakorlását egy teljhatalmú kisebbség által. Egyedül ez tette a számára lehetővé, hogy Oroszországban hirdethesse a kisebbséget alkotó, »proletariátus diktatúráját«, vagyis hogy a proletariátus oroszországi uralmát a Marx és Engels által rá hagyományozott névvel díszíthesse fel."[35] Fetscher nyíltan megrágalmazza Lenint azzal, hogy Lenin a proletariátus diktatúrájának fogalmát, amely Marxnál és Engelsnél az állam *tartalmának* ismertetőjegye, az állam*forma* értelmében interpretálja és ezzel eltorzítja. A valóság az, hogy ez a szemrehányás inkább azokat illeti, akik Leninnel szemben felhozzák. Fetscher és más „marxológusok" is előszeretettel idéznek Lenin írásaiból olyan részleteket, amelyekben Lenin kiemeli a proletár államhatalom elnyomó aspektusát, másrészt viszont elhallgatják azokat a részeket, ahol Lenin kifejti a proletariátus diktatúrájának lényegét és tartalmát, ahol leírja e hatalom mélységesen demokratikus természetét. Érthető, hogy Lenin mindenekelőtt a szovjethatalom első éveiben tett olyan kijelentéseket, amelyek a proletárhatalom diktatórikus oldalára vonatkoznak, abban az időben tehát, amikor a szovjethatalmat a külső és belső ellenségek tömege vette körül. Ilyen

körülmények között demokráciáról, azaz a demokratikus játékszabályok betartásáról beszélni, egyet jelentett volna a forradalom elárulásával. Lenin éppen ezért folytatott rendkívül éles és kíméletlen polémiát Karl Kautsky nézeteivel. Ám Lenin már ebben az időben és különösen később, felhívta a figyelmet arra, hogy a proletariátus diktatúrája nemcsak és nem is elsősorban erőszakot jelent, hanem a dolgozók széles tömegeinek bevonását a szocialista építésbe, a hatalom gyakorlásába.[36]

Márpedig ez pontosan megfelel a proletárdiktatúra demokratikus lényegének, ahogyan ezt Marx és Engels jellemezték műveikben, többek között a „Polgárháború Franciaországban" és „A család, magántulajdon és az állam eredete" című írásokban.

A szocialista közösség országaiban eleven valósággá vált a proletariátus diktatúrájának mélységesen demokratikus természetéről szóló elméleti koncepció. Ezt mutatja, hogy a legkülönbözőbb szinteken egyre növekvő mértékben bevonják a dolgozókat a társadalom állami irányításába és vezetésébe. A dolgozók ilyen módon megtanulhatják, hogyan kell a hatalmat gyakorolni, hogyan kell uralkodni a társadalmi folyamatok felett.

Fetscher állítása, miszerint a proletariátus diktatúrájának lényegét Marx egészen másként látta, mint Lenin, értelmetlennek bizonyul, lelepleződik mint antikommunista rágalom, amely elsősorban a szocialista valóság ellen irányul. Amikor Lenin észrevételét, nevezetesen hogy a proletariátus diktatúrája olyan hatalom, amelyet semmiféle törvény nem köt, Fetscher úgy értelmezi, hogy Lenin – ebből következően – a kisebbség diktatórikus önkényuralmának híve volt, akkor ez merő rágalom. Lenin valójában csupán arra gondolt, hogy a hatalom, amelyet a munkásosztály a szocialista forradalom során megszerez, egyetlen olyan törvényhez sincs kötve, amelyet a burzsoázia gyártott, amely a megdöntött polgári államtól megmaradt. Lenin azokat az opportunistákat bírálja, akik

attól féltek, hogy a „tiszta" (értsd: polgári) demokrácia játékszabályai valamiképpen sérelmet szenvednek a győzelmes munkásosztály forradalmi intézkedéseivel. Magától értetődő, hogy a proletárdiktatúra állama kidolgozza a maga forradalmi, szocialista törvényhozását, amely az egész állami és társadalmi munka alapja lesz. A szocialista törvényességet, amint ezt a szocialista országok közösségének gyakorlata bizonyítja, szigorúan érvényre juttatják és őrködnek fölötte.

A proletariátus diktatúrájának államát az antikommunista totalitarizmus-doktrína alapján hamisítják meg. Ez a hamisítás a demokrácia és diktatúra szofisztikus szembeállításán nyugszik, azaz az államhatalom osztályjellegének tagadásán, valamint egyfajta „tiszta" demokráciának, illetve a diktatúraként értelmezett „párturalomnak" az ellentétén. Az imperialista államhatalmat eközben „parlamentáris" demokráciaként jellemzik, a szocialista országokat és a munkásosztály államhatalmát pedig diszkreditálják.[37] A jobboldali szociáldemokrácia politikusai és ideológusai, mint pl. Otto Wels, Curt Geyer, Rudolf Hilferding és Friedrich Stampfer, már a harmincas években a totalitarizmus doktrínájával léptek fel a Szovjetunió ellen. Rágalmaik forrása Kautsky koncepciója volt, amely szembeállította a demokráciát (a merő jót) és a diktatúrát (a merő rosszat). 1945 után különösen az amerikai ideológusok és az NSZK vezető teoretikusai voltak azok, akik továbbvitték a „demokratikus" és a „totális" szocialista állam szembeállításának tételét.[38]

A totalitarizmus doktrína nemcsak az imperializmus és a jobboldali szociáldemokrácia koncepcióját jellemzi. Kétségtelenül hatott ez a doktrína az „etatizmus" agyoncsépelt tételének fejlődésére; ezt a tételt a mai revizionizmus képviselői hangoztatják, akik erre alapozzák támadásaikat a szocialista állam demokratikus természete ellen.

A demokrácia marxi felfogását a totalitarizmus doktrína demokrácia-fogalmának szellemében értelmezik, hogy ilyen módon szembeállíthassák az élő szocialista demokráciával.

A valóságos szocialista demokráciát lazítják fel, amikor a politikai pluralizmus eszméjét, a politikai pártoknak a kormányzati hatalomért folyó „szükséges versengését" hirdetik. Ebben az összefüggésben azt állítják, hogy Marx hajlott a „tiszta demokrácia" koncepciójára, azaz hogy Marx a proletár demokráciát éppenséggel úgy értelmezte, mint a többség uralmát a kisebbség fölött a formális polgári demokrácia értelmében. Norbert Leser azt írja, pl., hogy Marx a szocialista forradalmat a munkásosztályhoz mint a lakosság többségéhez kötötte, és Leser ebből arra következtet, hogy a proletariátus diktatúrája – úgymond – azért demokratikus, mert a munkásosztály alkotja a lakosság többségét és éppen ezért a parlamenti többséggel is mindig a munkásosztály rendelkezik.[39] A munkásosztály azonban nem azért gyakorolja a hatalmat, mert a lakosság többségét alkotja, hanem azért, mert objektíve a társadalom leghaladóbb osztálya, mert osztályérdeke egybeesik a társadalmi haladással, mert az emberiséget csak a munkásosztály szabadíthatja fel végleg a kizsákmányolás és az elnyomás alól. A „többség forradalmának" tétele, amelyet csekély eltérésekkel más polgári ideológusok is hangoztatnak[40], azt a célt szolgálja, hogy kétségessé tegye a proletárhatalom demokratikus természetét mindenütt, ahol a munkásosztály még nem alkotja, illetve alkotta a lakosság többségét, mint pl. Szovjet-Oroszországban közvetlenül az Októberi Forradalom után.

Marx és Engels valójában soha nem beszéltek elvont demokráciáról és diktatúráról, hanem mindig hangsúlyozták e fogalmak *osztálylényegét*. Nézetük szerint minden demokrácia egyben diktatúra, amelyet a gazdaságilag leghatalmasabb osztály gyakorol a termelési eszközök tulajdonából kirekesztett osztály fölött. Az elnyomott osztályok ebből a demokráciából ki vannak zárva, minthogy nem rendelkeznek termelési eszközökkel, valójában nincs tényleges lehetőségük a hatalom gyakorlására, az állam politikájának magatározására. Számukra a fennálló állam diktatúra, azaz olyan politikai gépe-

zet, amely féken tartja és a politikai hatalomból kirekeszti a munkásokat.

A kizsákmányoló államokban a kizsákmányoló kisebbség elnyomja és a politikai hatalom gyakorlásából ténylegesen kizárja a kizsákmányoltak óriási többségét. A proletárforradalom alapvető változást hoz ebben a tekintetben. A proletárforradalom során a munkásosztály a többi dolgozóval szövetségben nemcsak a politikai hatalmat ragadja meg, hanem egyszersmind a gazdasági hatalmat is, és mindkettőt az új szocialista társadalom felépítésére, a burzsoáziának mint osztálynak a megszüntetésére használja. Ez azt jelenti, hogy a proletárforradalom demokráciát biztosít a dolgozók számára és ugyanakkor diktatúrát gyakorol a megdöntött burzsoázia fölött. Ennek a demokráciának pedig éppen az a lényege, hogy a dolgozók széles körben kiveszik részüket a társadalom irányításából és vezetéséből. A dolgozóknak ez a részvétele objektív szükségszerűség, amelynek az az alapja, hogy immár a dolgozók rendelkeznek a termelési eszközökkel, és ezeket hatékonyan kell használniuk.

A szocialista demokrácia tehát a történelem során első ízben nyitja meg a dolgozó tömegek előtt mindazokat a lehetőségeket, amelyekkel élve a tömegek maguk alakíthatják társadalmi életüket. A szocialista demokráciának ez a jellemzője független attól, hogy a munkásosztály a lakosság többségét alkotja-e, vagy pedig egyelőre kisebbségben van azokhoz a dolgozó rétegekhez képest, amelyekhez szilárd szövetség köti. Ezért a szocialista demokráciát nem lehet egyszerűen a kisebbség és többség fogalmaihoz kötni, mert ez elfedné a demokrácia fogalmának osztálylényegét. Leser „többségi forradalmának" éppen ez a célja, amikor a polgári parlamentáris demokrácia formális elveit állítja előtérbe.

A proletárdemokrácia marxi felfogásának eltorzítása igen szorosan összefügg a szocialista demokrácia elleni támadásokkal. A szocialista demokrácia kibontakozásának feltétele a központi állami irányításnak és a dolgozók, kiváltképpen a

munkásosztály széles körű alkotó részvételének dialektikus egysége. Ezt a dialektikát tagadják a „marxológusok", amikor a centralizmust és a tömegek kezdeményezését egymást kizáró ellentétekként tüntetik fel. Ebben az összefüggésben azt állítják, hogy a centralizmus mindig bürokratikus, és ezért összeegyeztethetetlen a demokrácia marxi–engelsi felfogásával.

Leser azt szeretné elhitetni, hogy a „többségi forradalom" Marxnál a hatalom spontán megragadását jelenti.[41] Klaus Westen, Ernst Vollrat, Artur Rosenberg, Hannah Arendt és mások azt állítják, hogy a többségi forradalom Marxnál valamiféle „alulról" kialakítandó „tanácsköztársaság"[42]. Ezek a polgári ideológusok különösen Marxnak az „Osztályharcok Franciaországban" című művéből vélik kihallani a munkásosztály központi hatalmának elutasítását, azt állítják, hogy Marx ebben a művében a szocialista demokráciát azonosította az egész osztály közvetlen, spontán uralmával.[43] A balos radikális gondolkodók szintén hasonló nézetet hangoztatnak (pl. Regis Debray „A hosszú menetelés" című könyvéhez írott előszóban), hogy ily módon igazolják a „szocializmus" és az anarchia azonosításának tételét.[44]

Mindezeknek az érveknek az a célja, hogy támadják a munkásosztály tudatosságát a szocialista rend felépítésében, és kétségbe vonják a kommunista párt vezető szerepét a szocializmusban. Végül pedig a demokráciának a munkásosztály ösztönös magatartásával való azonosítása tagadja a proletariátus diktatúrájának szükségszerűségét, vagyis azt a szükségszerűséget, hogy a szocializmus megdöntésére irányuló ellenforradalmi kísérletek ellen erőszakra van szükség. Ernst Fischer is azt fejtegeti, hogy a Párizsi Kommün megfelelt Marx elképzelésének „a központi politikai hatalom, mindennemű államhatalom leküzdéséről"[45].

Demokrácia és diktatúra, demokrácia és centralizmus metafizikus szembeállítása végül is arra vezet, hogy a mai revizionisták csakúgy, mint a polgári ideológia egyéb árnyalatai,

a szocialista országok munkás-paraszt hatalmát mint „pártdiktatúrát", mint „a bürokrácia rendszerét", mint „etatizmust" rágalmazzák. Ebben a pontban valamennyi mai revizionista, Garaudytól egészen a „Praxis"-csoport filozófusaiig, egyetért.

Rudi Supek pl. azt írja, hogy a szocialista állam „a gazdasági és társadalmi élet minden eszközét saját kezében egyesítette és az individuumot megvetés tárgyává alacsonyította". Az „etatikus és bürokratizált szocialista társadalom" állama, Supek szerint, a tőkésállamnál is rosszabb, mert „megfosztotta a polgárt a magántulajdon anyagi alapjától"[46].

A revizionisták, miután befeketítették a szocialista államot, közvetlenül a szocialista állam megszüntetését követelik. Ilyen értelemben mondta Julius Strinka: „Magától értetődő, hogy a szocializmus »bürokratikus-etatista« modelljének »demokratikus« modellé való átalakításában a kulcskérdés a szocializmus politikai rendszerének, azaz a szocialista demokrácia rendszerének megváltoztatása. (...) A politikai rendszer strukturális átalakítása egyike a ránk váró feladatoknak."[47]

A „demokratikus szocializmus" elképzelése csak úgy valósítható meg – véli Strinka –, hogy „átformáljuk a politikai rendszert, lényegileg megváltoztatjuk, hogy a tényleges eredmény egy új politikai rendszer lesz"[48].

Milyen eszményt állítanak mármost a létező szocializmussal, a szilárd szocialista államhatalommal szembe a „praxisfilozófia" hívei? „A szociális (szocialista) forradalom számunkra mindenekelőtt az önigazgatás következetes bevezetését jelenti" – írta a nemzetközi revizionizmus szócsövének, a „Praxis"-nak egyik szerkesztőségi cikke.[49]

Ezek az állítólagos alkotó és elfogulatlan „marxisták" állandóan úgy beszélnek az államról, mint a fő rosszról, mint az elidegenülés egyik formájáról, amelyet amint lehet meg kell szüntetni. Amikor az államot az elidegenülés osztályszempontból semleges formájaként jellemzik, az a céljuk, hogy egy kalap alá vegyék a kapitalizmust és a megvalósult

szocializmust, és a szocializmust mint a kapitalizmus egyik megjelenési formáját elutasítsák: Az „alkotó marxizmus" társadalmi célja – úgymint – „a fennálló (polgári-kapitalista) társadalom megváltoztatása, amely társadalomnak egyik megjelenési formája a sztálinista, technokrata-bürokrata, etatista társadalom is"[50]. A „Praxis" filozófusai „mindenfajta politikai hatalom eltörlése mellett"[51] szállnak síkra. Ugyanakkor homályban marad, hogy a polgári vagy a szocialista államot miféle rendszernek kellene felváltania, és csupán olyan általános fogalmakat hangoztatnak, mint a szabadság, a humanizmus eszményeinek megtestesítése, az elidegenülés leküzdése stb.

A „Praxis"-csoport revizionista filozófusai, akik közvetlen céljuknak tekintik a párt vezető szerepének likvidálását és a központi államhatalom eltörlését, nyilvánvaló ellentmondásban állnak a marxizmus–leninizmus elveivel, a Jugoszláv Kommunisták Szövetségének és a jugoszláv államnak a politikájával. A Jugoszláv Kommunisták Szövetségének IX. kongresszusán Josip Broz Tito kifejtette, hogy a JKSZ-nek emelnie kell „az ideológiai-politikai harc minőségét", „harcolnia kell a liberalista nézetek ellen, a demokrácia olyan hamis értelmezése ellen, hogy az teljes szabadságot jelent mindenben és mindenkinek", szembe kell szállnia azzal a tévedéssel, „hogy a társadalmi problémák köztársasági vagy szövetségi szinten való megoldása minden esetben etaizmust jelent"[52].

Amikor Marković az általa elérendő állapot előfeltételének nevezi, hogy „kellő számban álljanak rendelkezésre olyan racionális, szocializált és humánus személyiségek, akiket bizonyos általános emberi eszmények vezérelnek"[53], akkor kétségtelenül azokra a fajtájabeli „kritikai szellemekre" és kispolgári intellektuelekre gondol, akik ki akarják venni a társadalom vezetését a munkásosztály és a munkásosztály pártja kezéből.

És ez az „alkotó marxizmus", amely „mindenfajta politikai hatalom eltörlésének" olyannyira „szabadosan" csengő frázi-

sával harcol a szocialista állam, a munkásosztály politikai hatalma ellen, arcátlanul Marxra hivatkozik. Vranicki pl. Marxhoz és Engelshez való visszatérésként ünnepli az állam szocializmusbeli elhalásának revizionista tételét[54], Gajo Petrović pedig „A polgárháború Franciaországban" című művet értelmezi úgy, mintha Marx a Párizsi Kommün kapcsán arról beszélt volna, hogy a szocialista forradalom után az államot meg kell szüntetni. Az államot, ez volt állítólag Marx véleménye, meg kell szüntetni és fel kell váltani a termelők demokráciájával. Az állam helyét el kell foglalnia az üzemek közvetlen igazgatásának a közvetlen termelők által az államapparátus „idegen", irányító hatalma nélkül.[55] Ám aki marxistaként tünteti fel ezt a nézetet, az többszörösen meghamisítja Marx és Engels tényleges elképzeléseit, és objektíve az a célja, hogy a megvalósult szocializmust gyengítse.

Marx és Engels – úgymond – az állam „bürokratikus, parlamentáris és párthierarchiáján (...) az emberi önelidegenedés politikai alakját" értették, amelyet ezért a szocialista forradalomnak meg kell szüntetnie, mert „könnyen előfordulhat, hogy ez a hierarchia átalakul a termelők fölötti újabb hatalommá"[56]. Marxot és Engelst tehát olyan „magánvaló" államképpel rágalmazzák, amelyben az állam elvileg a tömegek elnyomásának a szerve, bürokratikus intézmény, amely minden körülmények között a tömegek fölé emelkedik.[57]

Egyáltalán nem vesznek tudomást arról, hogy Marx és Engels a kommunista társadalom államiságáról is beszéltek.[58] Persze ez az új szocialista állam, a proletariátus diktatúrája – Marx és Engels többször rámutattak erre –, immár nem tulajdonképpeni értelemben vett állam, azaz nem az osztályelnyomás szerve, az osztályuralmat nem örökkévalóvá tenni, hanem megszüntetni törekszik. Amikor arról beszéltek, hogy a szocialista forradalom megszünteti az államot, akkor nem általában az államiság minden formájának az eltörlésére gondoltak, hanem csak a kizsákmányoló állam megszüntetésére.[59] Az állam létezését bizonyos ideig még szükségesnek tar-

tották a szocializmusban is, noha erről az időről csak nagy általánosságban nyilatkoztak. Lenin volt az, aki az „Állam és forradalom" című művében részletesen kidolgozta az állam elhalásának feltételeit, rámutatott arra – Marx és Engels műveinek alapján –, hogy csak az érett kommunista társadalom szakaszában lesznek meg az állam végleges elhalásának anyagi és ideológiai feltételei. Ennek általános előfeltétele a szocialista demokrácia teljes kibontakozása, amely egyben elszigeteli és kiirtja az államgépezet bürokratikus tendenciáit, amelyek a szocializmus lényegétől idegenek. Fischer, Marek, Vranicki és a többi revizionisták azért azonosítják – nyilvánvalóan hamis módon – az állam megszüntetését, az-az a polgári osztályállam megszüntetését magának az államnak a megszüntetésével, hogy a szocialista közösség országainak mélyen demokratikus államhatalmát, mint „diktatórikus" hatalmat becsméreljék, és az „etatizmus" mítoszát terjesszék. Marx és Engels eszméinek meghamisítása továbbá abban áll, hogy nekik tulajdonítják a nagy termelési eszközök kizárólagos csoporttulajdonának revizionista elképzelését, amely messzemenően kizárja a termelési eszközök centralizációját.

A revizionisták, amikor támadják az össztársadalmi fejlődés központi állami tervezését és irányítását a szocializmusban, ami éppenséggel csak azt fejezi ki következetesen, hogy a munkásosztály tudatosan alakítja a szocialista társadalmat, akkor síkraszállnak a termelési eszközök szocialista állami tulajdonának csoporttulajdonnal, a központi állami tervezésnek és vezetésnek az üzemek, városok, közösségek önigazgatásával való felváltása mellett.[60] A következmény az lenne, hogy az effajta „önigazgatási szocializmusban" a gazdasági szektor legfontosabb döntéseit nem az igazgató, de nem is az üzem munkásai hoznák meg, hanem a piac ösztönössége. Ez az elmélet tehát az anarchikus piacgazdaság támogatójának bizonyul.

A decentralizálás a munkásosztály politikai hatalmának területén nem „az elidegenülés megszűnéséhez" vezet, hanem a

munkásosztály erejének megosztásához. Ez az elképzelés lényegében egyfajta proudhoni színezetű kispolgári szocializmus színvonalára süllyeszti Marxot, annak a szocializmusnak a színvonalára, amely a mai anarchoszindikalizmus elméleti forrása. Eközben éppenséggel figyelmen kívül hagyja a proudhoni kispolgári szocializmus marxi bírálatát. Marx a következőket írta: „*A termelési eszközök nemzeti centralizációja* természetes alapjává válik egy olyan társadalomnak, amely közös és ésszerű terv alapján tudatosan cselekvő, szabad és egyenlő termelők társulásaiból áll."[61] A termelési eszközök centralizációja tehát Marx szemében korántsem zárta ki a szocialista demokráciát. Ezt a mesét csak a mai revizionisták ásták ki a húszas évek úgynevezett tanácskommunizmusának arzenáljából.

Marx és Engels fejében egy pillanatra sem fordult meg, hogy a munkásosztály történelmi küldetésének megvalósítása, a szocializmus és a kommunizmus felépítése ösztönös folyamat lehet. Már a „Kommunista Kiáltvány"-ban összekapcsolták a munkásosztály ügyét a forradalmi tudatosság szükségességével. És éppenséggel a Párizsi Kommün elemzése során mutattak rá a szocialista demokrácia proletár osztályjellegére és hangsúlyozták, hogy a polgári bürokratikus centralizmust feltétlenül a munkásosztály demokratikus centralizmusának kell felváltania.

Marx a következőt írja erről: „Azt a kevés, de fontos funkciót, ami még egy központi kormány számára fennmaradna, a Kommün nem akarta megszüntetni, amint szándékosan hamisan állították róla (. . .). A nemzet egységét nem megtörni akarta, hanem ellenkezőleg, a kommunális alkotmány révén megszervezni"[62]. Engels ugyanerről a problémáról így ír: „A Párizsi Kommünnek az életébe került az, hogy nem rendelkezett kellő centralizációval és hatalommal. A győzelem után azt tehetnek a hatalommal stb. amit akarnak, de a harcban egyetlen ökölbe kell összefogni minden erőnket, s egyetlen pontra tömöríteni a támadást. S amikor nekem úgy be-

szélnek a hatalomról és a centralizációról, mint két olyan dologról, amelyek minden körülmények között elvetendők, úgy tetszik, hogy azok, akik így beszélnek, vagy nem tudják, mi a forradalom, vagy csak szavakban forradalmárok"[63].

Lenin is foglalkozott ezzel a problémával. A revizionisták ellenében, akik – mai epigonjaikhoz hasonlóan – felléptek a centralizmus minden formája ellen, Lenin védelmébe veszi Marx nézeteit: „Bernstein, mint minden filiszter, olyasvalaminek képzeli a centralizmust, ami csakis felülről jöhet, amit csakis a hivatalnoksereg és a hadsereg erőszakolhat ki és biztosíthat."

„Marx, mintha csak előre látta volna nézetei meghamisításának lehetőségét, külön hangsúlyozza, hogy tudatos hamisítás az a Kommün ellen felhozott vád, hogy a Kommün meg akarta bontani a nemzet egységét és el akarta törölni a központi hatalmat. Marx szándékosan használja a »nemzeti egység megszervezése« kifejezést, hogy így az öntudatos, demokratikus, proletár centralizmust szembeállítsa a polgárival, a katonaival, a bürokratikussal."[64]

Marx és Engels nézetei tökéletes összhangban állnak a kommunista és munkáspártok marxista politikájával, amit mi sem bizonyít jobban, mint a fejlett szocialista társadalom építésének jelentős sikerei, és mindenekelőtt a kommunizmusba való átmenet sikerei a Szovjetunióban.

A „marxológusok" minden támadása, amely ez ellen a társadalmi realitás ellen irányul, kudarcra van ítélve.

3. AZ „ELIDEGENÜLT", „ETATISTA" SZOCIALIZMUS POLGÁRI LEGENDÁJA

Már az előző fejezetben a mai revizionizmus jellemzőjeként említettük azt az állítást, miszerint az állam fennmaradása a szocialista országokban, a szocialista állam erősítése és szilárdítása azonos az emberi elidegenülés továbbélésével, és

ellentmond az elidegenülés megszüntetéséről vallott marxi felfogásnak. A kormányzó kommunista pártoknak szemére vetik, hogy nem az elidegenülés megszüntetése politikájuk maximája, hanem az állam mindenoldalú erősítése, ami éppenséggel az elidegenülés tartósítását és az elidegenülés új formáinak kitermelését hozza magával.

Minthogy a revizionisták Marxra hivatkoznak, felvetődik a kérdés, hogy tulajdonképpen mit is értett Marx elidegenülésen, hogy ezt a fogalmat a „marxológusok" hogyan hamisítják meg, és ezen keresztül hogyan hasznosítják a megvalósult szocializmus elleni ideológiai aknamunkában, valamint a szocialista állam eltörlésére irányuló követelések megalapozásában.[65]

Marx lényegében a termelési eszközök tőkés magántulajdonán nyugvó árutermelés egyik társadalmi viszonyát írta le az elidegenülés fogalmával. A munkások a tőkés árutermelés körülményei között nem rendelkeznek az általuk megtermelt termékek fölött; ezért ezek a termékek mint független, idegen hatalmak lépnek szembe a termelőkkel. Minél többet termel a munkás, annál nagyobb lesz a fölötte uralkodó hatalom – állapította meg Marx. Ez az oka annak, hogy a munkástól elidegenül saját termelőtevékenysége, a munka mint lényegi, emberi életmegnyilvánulás. Az elidegenült munka a forrása az elidegenülés más jelenségeinek is a politika, az ideológia, a kultúra stb. területén.

Marx a „Gazdasági-filozófiai kéziratok"-ban, az „elidegenülés" fogalmának segítségével, amelyet a klasszikus német filozófiától vett át, írta le a tőkés kizsákmányolás megjelenési formáit és így az elidegenülésnek ezt az elvont fogalmát tartalommal töltötte meg.[66] Bizonyos szempontból persze ez a fogalom továbbra is érzelmi töltést hordoz és nem alkalmas a tőkés viszonyok mindenoldalú egzakt visszatükrözésére. Az elidegenülés fogalma ennyiben a marxi megismerés színvonalának kifejezője abban a korszakban, amikor Marx éppen csak elkezdett foglalkozni a kapitalizmus politikai gazdaság-

tanával. Az elidegenülés fogalma, illetve e fogalomnak a fentiekben vázolt jelentései később, amikor Marx „A tőké"-ben feltárta a tőkés társadalmi formáció lényegét és mozgástörvényeit, átadta helyét a politikai gazdaságtan olyan egzaktabb kategóriáinak, mint az értéktöbblet, a tőkeviszony, az árufetisizmus, a pénzfetisizmus, a tőkefetisizmus stb.

Ez a magyarázata annak is, hogy az elidegenülés fogalma, legkésőbb „A német ideológiá"-tól kezdődően, többé nem játszott jelentős szerepet. Marx és Engels összefüggő formában itt fogalmazták meg első ízben dialektikus materialista történelemfelfogásuk alapgondolatait, és Max Stirnernél bírálták egyebek között azt az önkényt is, „amellyel akármilyen viszonyt az elidegenülés viszonyaként ábrázol"; éppenséggel nem arról van szó, hogy az elmélet mindent „az elidegenülés egészen elvont frázisává változtasson át", hanem arról, hogy a „valóságos egyéneket valóságos elidegenülésükben és ezen elidegenülés empirikus viszonyaiban ábrázolja"[67]. Marx és Engels tehát, „hogy a filozófiai kifejezést egyelőre még megtartsák"[68], történelmi materialista tartalmat adtak az elidegenülés fogalmának, és nem vették át az elidegenülés történelmietlen antropológiai kategóriáját.

A marxizmus klasszikusai tehát semmi esetre sem olyan jelenséget értettek elidegenülésen, amely egyszer és mindenkorra az emberi tevékenység velejárója, hanem olyan tartalmakat jellemeztek ezzel a fogalommal, amelyek a termelési eszközök magántulajdonából fakadnak; mindenekelőtt az ember ember általi kizsákmányolása és az ember tehetetlensége a saját maga által ösztönösen létrehozott társadalmi viszonyokkal szemben. Nyilvánvaló, hogy az effajta elidegenülés szükségképpen eltűnik, mihelyt a proletárforradalom megszünteti a magántulajdont. Elvégre a közösségi termelés feltételei között a termékek és a társadalmi intézmények nem önállósulhatnak termelőikkel szemben, nem uralkodhatnak idegen hatalomként a termelők fölött, elvégre a társadalmi viszonyok áttekinthetőek, s az össztársadalmi folyamat a tudatosság egy-

re magasabb fokán irányítják. Marx és Engels szemében az elidegenülés nem antropológiai, általános-emberi tény tehát, hanem történelmileg konkrét, elsősorban a kapitalizmushoz kapcsolódó jelenség.

Pontosan ez az, amit a mai revizionisták és a „marxológusok" többsége semmibe vesz. Az elidegenülésből elvont, történelmietlen kategóriát csinálnak, amely – úgymond – az emberiség történelmében gyökerezik, és amelyet, ha egyáltalán meg lehet szüntetni, csak egy távoli kommunista jövő szüntethet meg.[69] Ezért az elidegenülés megszüntetése – úgymond – az alapvető probléma a szocializmusban és a kommunizmusba való átmenet során.

Elidegenülésen mármost mindazokat a viszonyokat, intézményeket stb. értik, amelyek gátolják az embert mint „a gyakorlat szabad alkotó lényét" és leigázott tárgyat csinálnak belőle.[70] Eszerint a szocializmus *lényegi kérdése* „azoknak az új társadalmi kapcsolatoknak a kérdése (. . .), amelyek között az ember fokozatosan megszűnik csupán leigázott tárgy lenni"[71]. Ezért „az elidegenülésnek és az embernek a problémája, a társadalmi-politikai terület megfelelő problematikájával, az állam, a politika, a párt, valamint a konkrét politikai és gazdasági intézkedések problémáival együtt, az egész ideológiai vita középponti problémája" lett.[72]

A revizionisták tehát a szocialista államot is azok közé a viszonyok, illetőleg intézmények közé sorolják, amelyek az emberrel szemben idegen, az ember felett uralkodó hatalmat képviselnek. Predrag Vranicki „A polgárháború Franciaországban" egyik megjegyzéséhez kapcsolódik, amelyben Marx a Párizsi Kommünt úgy jellemezte, mint forradalmat az állam, a társadalom természetfölötti torzszüleménye ellen. Vranicki interpretációja meghamisítja Marxot: „A Kommün testesítette meg azokat a gondolatokat, amelyek 1843-tól vörös fonalként húzódtak végig Marx és Engels minden elemzésén. Az állam, a maga bürokratikus, parlamentáris és párthierarchiájával, az emberi önelidegenülés politikai alakja. Mint a

társadalom szervezettségének és igazgatásának különös formája, amely meghatározott osztálycélokat szolgál, az állam a szocializmusban is könnyen átváltozhat a termelők fölötti új hatalommá. Ezért a szocialista forradalomnak az államot meg kell szüntetnie. A politikai elidegenülés eme formájának leküzdését Marx éppen abban a rendszerben látta, amelyet a Párizsi Kommün honosított meg."[73]

Az előző fejezetekben láthattuk, hogy Vranicki legjobb tudomása ellenére és a tényeket megcsúfolva azt állítja, hogy a szocialista közösség országaiban letértek a marxi gondolatok útjáról. Az erősen centralizált állam és az államgépezet kiépítése, ráadásul amikor a döntő termelési eszközök is az állam kezében vannak, ismét létrehozza az emberek fölötti hatalmat és ezzel az elidegenülés új formáját.

Ernst Fischer ugyanilyen szellemben kárhoztatja a szocialista államhatalmat, amikor azt írja, hogy a szocializmusba nemcsak a kapitalizmus régi önelidegenülését csempészték át, „hanem azáltal, hogy a hatalom a forradalmi-demokratikus szervek kezéből központi intézmények kezébe ment át, azaz az intézményesítés és bürokratizálás által, *új* elidegenülés jön létre"[74].

Itt ismét felszínre jut a mai revizionizmus képviselőinek kispolgári-individualista idegenkedése a demokratikus centralizmustól, mint a szocialista államhatalom alapelvétől. Elutasítják a felsőbb állami szervek demokratikus úton hozott döntéseinek való alárendeltség minden formáját, holott enélkül nem létezhet össztársadalmi akarat, nem létezhet az egész szocialista társadalom tervszerű fejlődése. A mai revizionizmus elidegenülésként értékeli mindazt, ami korlátozza a kispolgárnak ezt a szubjektivista értelemben felfogott szabadságát. Ide tartozik az állam is. Az államot mint „általában vett" osztályszempontból teljesen semleges hatalmi szervet jellemzik, amely a társadalom és az egyének fölött áll, és mint idegen hatalom uralkodik rajtuk. Ezáltal a politikai elidegenü-

lés fogalmát, amelyet átmenetileg Marx is használt, megfosztják valóságos osztálytartalmától.

Valójában Marx és Engels világos különbséget tettek a polgári osztályállam és a proletárdiktatúra állama között, amely utóbbi a szocialista forradalom eredményeképpen jön létre. A polgári osztályállamot úgy tekintették, mint a par excellence államot, azaz mint a társadalom kizsákmányolt osztályai és rétegei fölötti uralkodás szervét egy kizsákmányoló kisebbség kezében. Ezen azt értették, hogy a kizsákmányolók osztálya hatalmába keríti a társadalmi vezetést, saját céljaira használja és egy bürokratikus hatalom formájában elidegeníti a társadalomtól. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a dolgozókat kizárják a politikai vezetésből, megtagadják tőlük az irányításban való részvétel jogát, és bürokratikus államgépezet segítségével elnyomják őket. Ezért is követelte Marx és Engels, hogy a munkások zúzzák szét ezt a bürokratikus, a társadalomtól elidegenült hatalmat, új hatalmi szervvel helyettesítsék, hogy ily módon megszüntethessék a politikai elidegenülés jelenségeit. Ezt a szervet látták meg a Párizsi Kommünben, amely még állam volt ugyan, azaz a győzelmes munkásosztály politikai hatalmának a szerve a kizsákmányolók megdöntött osztályának elnyomására, de ugyanakkor már nem volt állam a szó tulajdonképpeni értelmében, mert nem az volt a szerepe, hogy örökkévalóvá tegye az osztályuralmat, hanem hogy kialakítsa és kifejlessze az új társadalmat az osztályok megszüntetésének érdekében.

Minthogy a megvalósult szocializmus és a szocialista államhatalom nem felel meg a mai revizionisták anarchoszindikalista elképzeléseinek, ezért mint bürokratikus és „etatista" jelenségeket kárhoztatják őket. Úgynevezett etatizmuson a revizionista „praxis"-filozófusok pl. valamiféle elfajult szocialista társadalmat értenek, amelyben a burzsoáziától elragadott termelési eszközök átmentek egy – állítólag a társadalom fölött álló és a társadalmat kizsákmányoló – állami bürokrácia kezébe.[75] Az etatizmus tétele a tények megcsúfolásá-

nak és elferdítésének csúcspontja, rosszakaratú rágalom, amely nem állja ki a kritikát.[76]

A termelési eszközök összpontosítása a szocialista állam kezében – amiről Marx is itt beszélt –, objektív követelményként adódik mind a termelés nagyfokú társadalmasultságából, mind pedig a termelési eszközök társadalmi tulajdonából. Az állami irányítás, a szocialista termelési viszonyok természetének megfelelően, nem tekintélyuralmi, hanem nagyonis demokratikus. A fejlődés össztársadalmi folyamatában a szükségszerű központi tervezésnek és irányításnak, valamint a demokráciának az egysége, a demokratikus centralizmus elvének alapján valósul meg, ami immár ezerszeresen beigazolódott. Tekintettel arra, hogy az össztársadalmi tulajdon koncentrációja a szocialista állam kezében objektív szükségszerűség, amely magából a szocialista termelési módból adódik, az etatizmusról, az új elidegenülésről való fecsegés nyilvánvaló képtelenség, amelynek osztálygyökerei a kispolgári szubjektivizmusban és anarchoszindikalizmusban rejlenek.

A szocialista állam nem lehet többé a társadalommal szemben idegen hatalom, hiszen a szocialista forradalmat követően a munkásosztály lesz a politikai hatalom birtokosa, és ezt a hatalmat az új társadalom felépítésére használja, mégpedig úgy, hogy a tömegeket széles körben bevonja a társadalom irányításába. A szocialista állam a dolgozók hatalmának politikai szerve a munkásosztály vezetése alatt. A proletariátus diktatúrájának a megteremtése ennélfogva Marx és Engels számára a politikai elidegenülés alapjainak megszüntetését jelentette. Ezt igazolja a gyakorlatban a szocialista országok politikai életének a fejlődése. A szocialista politikai szervezet megfelel azoknak az elveknek, amelyeket Marx a „Polgárháború Franciaországban" című művében vázolt: a parlamentek, illetve a tanácsok olyan dolgozó testületek, amelyekben megszünt a hatalom polgári megosztása; e testületek tagjai választhatóak és bármikor visszahívhatóak; a társada-

lom irányításának és vezetésének állami munkájába bevonják a dolgozók széles köreit.

Egyáltalában nem lehet azt állítani, hogy a szocializmus szükségszerűen kitermeli az elidegenülés politikai formáit. Az effajta állítások a demokratikus centralizmus ellen irányulnak, a szocialista demokráciát mint „etatizmust", mint olyan „bürokratikus centralizmust" rágalmazzák, amely – úgymond – az egyének „politikai tehetetlenségét" eredményezi. Marković demagóg módon Marxra és Leninre hivatkozik, akik óva intettek az új bürokrácia kialakulásának veszélyétől a szocialista forradalom után.[77] Ám aki az effajta figyelmeztetéseket az anarchizmus szellemében értelmezi és a szocialista állam eltörlésének követelését próbálja ezzel alátámasztani, az durván meghamisítja Marx és Engels nézeteit. Ebben az összefüggésben utalnunk kell arra, hogy Marx és Engels bírálták Bakunyin osztályszempont nélküli lázadását az „önmagában vett" állam tekintélye ellen: „Államon ő minden politikai, forradalmi vagy reakciós hatalmat ért" (...). És kijelenti, hogy mindazok a forradalmárok, akik a forradalom másnapján „»a forradalmi állam felépítését« akarják, jóval veszélyesebbek, mint az összes létező kormányzatok"[78].

Amikor a mai revizionisták hasonlóan zavaros nézeteket hirdetnek, nyíltan elárulják a munkásosztály érdekeit és a valóságos szocializmus szempontjából ellenforradalmi álláspontot képviselnek. Marx és Engels határozottan szembeszálltak azzal az elképzeléssel, amely szerint a munkásosztálynak a politikai hatalom kivívása után már nincs szüksége államra. 1883-ben írta Engels, hogy Marx és ő mindig azt a nézetet képviselték, „hogy a munkásosztálynak (...) először az állam szervezett politikai hatalmát kell birtokba vennie és ennek segítségével kell a tőkésosztály ellenállását letipornia és a társadalmat újjászerveznie. Ez már az 1848-as »Kommunista Kiáltvány«-ban, a II. fejezet végén is olvasható."

„Az anarchisták a feje tetejére állítják a dolgot. Az magyarázzák, hogy a proletárforradalomnak azzal kell *kezdenie*,

hogy az állam politikai szervezetét megszünteti. De az egyetlen szervezet, amelyet a proletariátus győzelme után készen talál, éppen az állam. Lehet, hogy ez az állam igen jelentős változtatásokra szorul, mielőtt új funkcióit betölthetné. De egy ilyen pillanatban szétrombolni azt jelentené, hogy szétrombolják az egyetlen szervezetet, amelynek révén a győztes proletariátus ismét meghódított hatalmának érvényt tud szerezni, tőkés ellenfeleit el tudja nyomni és keresztül tudja vinni azt a gazdasági forradalmat, amely nélkül az egész győzelemnek egy újabb vereségben (. . .) kellene végződnie."[79]

Ezt a felismerést támasztja alá a szocialista közösség országainak gyakorlata, hiszen ezekben az országokban megszűnt az ember ember általi kizsákmányolása, és a munkásosztály a többi dolgozóval szövetségben mindinkább megtanulja, hogyan kell szocialista államának segítségével tudatos ellenőrzése alá vonni a társadalmi fejlődés objektív törvényeit, hogyan kell újjászerveznie a társadalmat és hogyan kell keresztülvinnie – mint Engels írta – a gazdasági forradalmat. Ezt a folyamatot mindenekelőtt az jellemzi, hogy a dolgozók egyre szélesebb köreit vonják be – az államhatalom különböző szintjein és síkjain – saját társadalmi ügyeik irányításába és vezetésébe.

Az elidegenülés marxi fogalma azt jelentette, hogy az emberek fölött az osztálytársadalom és főként a kapitalizmus viszonyai és intézményei uralkodnak. A mai revizionisták ezzel ellentétben elvonatkoztatnak minden osztálytartalomtól és az elidegenülést úgy értelmezik, mint az ember mindenkori alárendeltségét a fennálló viszonyoknak és intézményeknek. A szocialista állam – szerintük – az elidegenülés új formáját jelenti, és összeegyeztethetetlen Marx „autentikus" értelmezésével; ám mindez – mint láttuk – rágalom és hamisítás, amelynek a szocialista államhatalom gyengítése és eltörlése a célja. Valójában a revizionisták által meghamisított Marx az, aki elidegenült a valóságos Marxtól.

Utószó

Az előző fejezetekben részletesen foglalkoztunk azokkal a problémákkal, amelyek sűrített formában tartalmazzák Marx és Engels életművének meghamisítását korunkban. Miután ily módon betekintést nyertünk a „marxológia" lényegébe és szerepébe, feltártuk fő politikai-ideológiai célkitűzéseit, módszereit, valamint ezek okait és nyomorúságuk okait, nem marad más hátra, mint hogy összegezzük megállapításainkat.

A munkásosztály és a történelmileg pusztulásra ítélt burzsoázia világméretű összeütközésében „a marxológia" a polgári ideológia szerves részének bizonyult. Amióta a tudományos kommunizmus összeolvadt a munkásmozgalommal, és mindenekelőtt amióta a munkásmozgalom győzedelmeskedett a szocializmus valamennyi polgári és kispolgári frakciója és irányzata fölött, szüntelenül szaporodnak azok a kísérletek, amelyek a marxi tanítás rágalmazására, meghamisítására, cáfolatára irányulnak. A „marxológia" – amely lényegében történelmileg nem más, mint eszmei védekezés, reakció a munkásosztály előretörésére, illetve a munkásosztálynak a Marx, Engels és Lenin által megalapozott tudományos ideológiájára – elválaszthatatlanul összekapcsolódik a polgári ideológia fő vonásával, az antikommunizmussal. Éppen ezért nem elsősorban a marxizmus iránti megnövekedett érdeklődésnek tudható be, hogy a második világháborút követően, és főként az utóbbi években, a polgári ideológusok mind szélesebb körben foglalkoznak Marxszal és Engelsszel. Marx és Engels eszmekincsének mind gyakoribb meghamisítása elsősorban a polgári ideológia reakciója egyrészt a szocializmus

és a nemzetközi kommunista mozgalom sikereire, másrészt a tőkés rendszer éleződő ellentmondásaira, vagyis mindazokra a tényezőkre, amelyek összességükben a marxizmus–leninizmus vonzerejét növelik. A „marxológia" ennyiben a polgári ideológia válságtünete. A Marx, Engels és Lenin iránti széles körű érdeklődés, amelyet a szocializmus offenzívája, valamint a nemzetközi erőviszonyoknak a szocializmus javára történt megváltozása váltott ki, közvetlen összefüggésben áll az ideológiai osztályharc éleződésével. Az imperializmus az ideológia területén is módosítani kényszerül tevékenységét.

A szocializmus és a kapitalizmus kiélezett ideológiai harcában a Marx–Engels-hamisításnak két egymással szorosan összefüggő funkciója van:

egyfelől az a feladata, hogy ideológiailag megossza a szocialista közösség országait és a kommunista világmozgalmat.

Másfelől ezeknek a hamisításoknak a segítségével próbálnak szembeszállni a marxizmus–leninizmus növekvő vonzerejével.

A „marxológiának" az osztályharcban betöltött objektív szerepe meghatározza azokat a politikai-ideológiai célkitűzéseket is, amelyeket a mai osztályharcban a „marxológiának" követnie kell. *Ezek a célkitűzések függetlenek a különböző polgári ideológusok szubjektív elképzeléseitől.* Mégha a polgári ideológusok bizonyos fokig Marx és Engels eszméinek a hatása alatt állnak is, gondolkodásukat az antikommunizmus, a megvalósult szocializmus és a kommunista mozgalom iránti ellenségesség határozza meg. Céljaik persze eleve illuzórikusak, hiszen azok ellen az erők ellen irányulnak, amelyek a feltartóztathatatlan történelmi haladás hordozói. Erről tanúskodik a forradalmi munkásmozgalom létrejötte óta a történelem egész eddigi menete.

A Marx–Engels-hamisítások alapvető *politikai-ideológiai célkitűzései a* következők:

Először is a különböző irányzatok „marxológusai" a maguk sajátos eszközeivel valamennyien a megvalósult szocia-

lizmust próbálják gyengíteni. Ennek érdekében Marx és Engels eszméit olyan értelemben próbálják meghamisítani, hogy bevethessék őket a szocialista államközösség országai elleni harcban. Nem véletlen, hogy ezek a törekvések kulcsszerepet töltenek be. Elvégre a megvalósult szocializmus képviseli az imperializmussal szemben azt az élő alternatívát, amely – a szocialista építőmunka problémáitól függetlenül – mind meggyőzőbben szemlélteti, hogy a dolgozó emberek életének minden alapvető kérdését csak az a társadalmi rendszer oldhatja meg, amelyben a dolgozók maguk gyakorolják a politikai hatalmat és maguk rendelkeznek a termelési eszközökkel. Ez az oka annak, hogy az imperialista burzsoázia mindent megtesz annak érdekében, hogy a szocializmust kiirtsa a világból. Minthogy pedig a katonai eszközök csődöt mondtak, és a politikai, illetve gazdasági próbálkozások szintén nem jártak sikerrel, ezért a burzsoázia mindinkább az ideológiai aknamunkába veti reményeit, azt gondolván, hogy ezen az úton jobban „beférkőzhet" a szocialista országokba. Ezekben a törekvésekben jelentős helyet foglalnak el a „marxológia" különböző változatai, amelyek ellentmondást próbálnak gyártani Marx és Engels, illetve a valóságosan létező szocializmus között. A tudományos kommunizmus megalapítóit koronatanúként szeretnék megidézni a valóságos szocializmus ellen, és eme törekvésükben előszeretettel használják a revizionista „marxológia" érveit, akár jobboldali, akár baloldali, „érvekről" legyen szó; a „marxológia" viszonylag kifinomult antikommunista módszerekkel leplezi a szocializmussal szemben táplált ellenséges érzületét, és antikommunista célkitűzését álcázza a „vissza a valódi Marxhoz!" követeléssel. Az „igazi" szocializmus – a „marxológia" szerint – még nem jött el.

A „marxológia", ha meg akarja valósítani osztálymegbízatásából objektíve adódó célkitűzését, kétszeres hamisításra kényszerül; e hamisításokban világosan megmutatkozik a „marxológia" nyomorúsága.

Egyrészt el kell torzítania Marx és Engels felfogását a szo-

cialista társadalomról. Ezért Marxot minduntalan az úgynevezett önigazgatási szocializmus teoretikusaként taglalják, és azt állítják, hogy Marx a proletariátus diktatúráját csupán a proletárforradalom rövid epizódjának tartotta, amelyet – úgymond – a „tiszta demokráciának" kell követnie. Máskor Marxot olyan antropológiai gondolkodónak állítják be, aki csupán az emberi elidegenülésnek és az elidegenülés megszüntetésének a problémáival foglalkozott, és aki lényegében csak az elidegenülés egyik megjelenési formáját látta az államban.

Másrészt a Marx-hamisításnak ezek a különböző változatai elválaszthatatlanul összekapcsolódnak a szocialista valóság becsmérlésével és rágalmazásával. Jelentős szerepet játszik ebben az imperialista totalitarizmus-doktrína.

A „marxológusok" tételei és állításai, minthogy hamisítások, eleve gyenge lábakon állnak. Erről tanúskodnak az elmúlt évek ideológiai harcai, a revizionisták visszaszorulása a kommunista mozgalmon belül. Nem utolsósorban a csehszlovákiai események is bizonyították, hogy semmilyen eredményre nem számíthatnak a revizionista erőknek azok a kísérletei, amelyek valamiféle „humanista" marxizmus lobogója alatt – így jellemzik a marxizmus–leninizmus revízióját ők maguk – ellenforradalmi célokat próbálnak megvalósítani és a szocializmus ellen törnek. A „marxológia" egész dilemmáját megvilágítja az a vitathatatlan tény, hogy a valóságosan létező szocializmus és a marxizmus–leninizmus megbonthatatlan egységet alkot, és hogy a szocialista államközösség országaiban a tudományos kommunizmus eszméi társadalmi valósággá váltak.

A „marxológusok" *másodsorban* politikai-ideológiai célkitűzésük értelmében kétségbe vonják, hogy a leninizmus korunk marxizmusa. Ezért ellentmondásokat gyártanak Marx, Engels, illetve Lenin között. Ez nem véletlen. Hiszen bebizonyosodott, hogy a leninizmus a kommunista világmozgalomnak és a szocialista államok közösségének nemzetközileg

érvényes elméleti alapja. Az imperializmus ideológusai meg akarják állítani a marxizmus–leninizmus előretörését, meg akarják osztani a nemzetközi kommunista mozgalmat, el akarják szigetelni a Szovjetuniót és az SZKP-t – ezért a leninizmust úgy értékelik, mint a marxizmus orosz változatát, mint „oroszosított" marxizmust. A hatvanas években megerősödött az a törekvés, amely Marx és Engels nézeteit szembeállította Lenin nézeteivel, és a leninizmust a marxizmustól való „elhajlásként" tüntette fel. Ebből a nézőpontból kell vizsgálnunk azokat a különböző hamisításokat, amelyek Marxot és Engelst, mint az ösztönösség teoretikusait jellemzik. Marx és Engels eszerint azt vallották, hogy a munkásosztály tudata – úgymond – spontán módon fejlődik ki, hogy ehhez nincs szükség pártra; következésképpen Marxnál és Engelsnél nem létezik semmiféle pártelmélet.

A valóság az, hogy Marx, Engels és Lenin nézetei minden alapvető kérdésben teljesen megegyeznek. Lenin történelmi jelentőségű érdeme, hogy az imperializmus és a proletárforradalom korszakának új feltételeire alkalmazta és alkotóan továbbfejlesztette Marx tanítását. „Lenin választ adott a történelmi fejlődés folyamatában felmerült legidőszerűbb kérdésekre; mindenoldalúan kifejtette a szocialista forradalomnak és a kommunista társadalom felépítésének az elméletét, tudományosan megalapozott stratégiával és taktikával látta el mind az orosz, mind a nemzetközi forradalmi mozgalmat; vezette a munkásosztálynak a szocialista eszmények megvalósításáért folytatott harcát. A szocializmus, amelyet Marx és Engels utópiából tudománnyá változtatott, és amelyet Lenin új következtetésekkel és felfedezésekkel gazdagított, a társadalmi gyakorlat során világtörténelmi méretekben megvalósult, korunk fő forradalmi erejévé vált."[1]

Más szóval: Azokra a döntő elméleti és taktikai kérdésekre, amelyek a kapitalizmus imperialista szakaszával állnak összefüggésben, csak a Lenin által továbbfejlesztett marxizmus, a marxizmus–*leninizmus* tud választ adni. A „marxo-

lógusok", akik a meghamisított Marxot az állítólag „igazi Marx"-ként próbálják feltüntetni és ugyanakkor elhatárolják Lenintől, éppoly képtelenül járnak el, mint az, aki fizikusokat akarna meggyőzni arról, hogy a tulajdonképpeni fizika Newtontól származik és Einstein elmélete elhajlás a newtoni fizikától. A különböző marxológusok jelszava, az „El Lenintől – vissza a valódi Marxhoz", a marxi tanítás ellen irányuló támadásnak bizonyul, olyan kísérletnek, amely hátráltatni próbálja a marxizmus–leninizmus megvalósítását. A kommunista- és munkáspártok 1969-es moszkvai nemzetközi tanácskozása egyhangúlag felhívást fogadott el „Vlagyimir Iljics Lenin születésének 100. évfordulójára", amelyből kitűnik, hogy a marxológusok, akik a meghamisított Marxot próbálják szembeállítani az éppúgy meghamisított Leninnel, valamennyi törekvésükben kudarcot vallanak, nem képesek aláásni a kommunista mozgalmat: „A világszocializmus, a munkás- és a nemzeti felszabadító mozgalom tapasztalatai igazolták a marxista–leninista tanítás nemzetközi jelentőségét. A szocialista forradalom győzelme az országok egy csoportjában, a szocialista világrendszer létrejötte, a munkásmozgalomnak a tőkésországokban elért vívmányai, a volt gyarmati és félgyarmati népek megjelenése az önálló társadalmi-politikai tevékenység színterén, az imperialista-ellenes harc sohasem látott fellendülése bizonyítja a korunk alapvető szükségleteit kifejező leninizmus történelmi igazságát."[2]

Marx és Lenin elmélete, a marxizmus–leninizmus, egységes és zárt egész, amely szilárdan gyökerezik a nemzetközi kommunista mozgalomban. Ezért eleve kilátástalan minden olyan vállalkozás, amely ellentmondásokat keres Marx és Lenin között és ezeket az ideológiai aknamunka szolgálatába állítja.

A „marxológia" *harmadik*, az előzőekkel szorosan összefonódó politikai-ideológiai célkitűzése, hogy megtörje a marxizmus–leninizmus egységét és zártságát. Ennek érdekében a polgári pluralizmus-koncepciót a marxizmusra alkalmazzák

és ebből vezetik le a különböző „marxizmusok" létét. Ez a célkitűzés szerves része az imperialista stratégiának, amely a revizionizmus segítségével a kommunista világmozgalom politikai és ideológiai megosztására irányul. Ilyen módon akarja kiküszöbölni egyik döntő feltételét annak, hogy az erőviszonyok még tovább eltolódjanak a szocializmus javára. Ez a törekvés egyértelműen leleplezi a polgári ideológia defenzív történelmi pozícióját; a polgári ideológia szemmel láthatóan arra kényszerül, hogy a kommunista és munkásmozgalommal vívott harcban álmarxista köntösbe öltözzék. A „marxológusok", hogy beférkőzhessenek a kommunista pártokba és segítsék a marxizmus–leninizmustól való revizionista elhajlásokat, azt a látszatot próbálják kelteni, mintha valóban több egyenértékű magyarázat létezne a marxi tanításra. A különböző és többször egymásnak is ellentmondó Marx-„képeket" és -„interpretációkat" a „marxológia" arra használja, hogy a marxizmus állítólagos pluralizmusának látszatát keltse. Így pl. a „humanista Marxszal" egy „szcientista Marxot" állítanak szembe. Mások azt állítják, hogy a valódi marxizmus lényege szerint „a társadalom kritikai elmélete", nem pedig a természetet és a társadalmat felölelő világnézet.

A különböző interpretációkban minduntalan felbukkan az az állítás, miszerint Marx és Engels között, illetve az egyes marxi gondolatmenetek között is különféle ellentmondások vannak, s ennélfogva – úgymond – nem lehet a marxizmusról mint egyértelmű és önmagában zárt tanításról beszélni.

Némelyik polgári ideológus egyenesen azzal foglalkozik, hogy jegyzékbe foglalja a marxizmuson belüli ellentmondásokat. Ám az ilyenfajta ellentmondások, mint láttuk, nem a marxizmusban, hanem csak kitalálóik fejében léteznek. Marx és Engels elmélete semmi esetre sem ellentmondásos, ellenkezőleg, önmagában zárt koherens tudományos rendszert alkot. Azok a különbségek, vagy akár ellentmondások, amelyeket a „marxológusok" szükségesnek látnak megállapítani – mint láttuk –, a polgári ideológia különböző filozófiai és

politikai pozícióiban, belső meghasonlottságában gyökereznek; a polgári ideológia megosztottsága termeli ki azokat a marxizmust eltorzító lencséket.

A filozófia és a társadalomelmélet a marxizmussal vált először egzakt tudománnyá. Azt állítani, hogy ugyanarról a társadalomról különböző, akár egymásnak ellentmondó álláspontok is egyenértékűen elhangozhatnak, azaz egyformán igazak lehetnek és senki nem tudja megmondani, hogy közülük melyik a valódi, éppolyan képtelenség, mintha azt állítanák, hogy a modern asztronómia szemszögéből a geocentrikus és a heliocentrikus világkép egyformán igaz, és a csillagászat egyenértékű variánsai.

A „marxológusok", akik Marxot a legkülönbözőbb módokon eltorzítva próbálják bizonyítani a marxizmus pluralizmusát, nemcsak azért kerülnek dilemmába, mert fáradozásaik minduntalan hamisításoknak bizonyulnak, hanem mindenekelőtt azért, mert a kommunista és munkáspártok és főként a valóságosan létező szocializmus a gyakorlatban szüntelenül bizonyítják, hogy Marx tanításai a társadalmi cselekvés eredményes útmutatásául szolgálnak. Végül a „marxológia" nyomorúságát támasztja alá az a tény is, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom megerősödve kerül ki a polgári ideológiával vívott minden harcból.

A „marxológia" *negyedik* politikai-ideológiai célkitűzése nem kevésbé illuzórikus. Arról van szó, hogy a mai világforradalmi folyamat egyes kérdéseiben tagadják Marx és Engels tanításának általános érvényűségét, a marxizmust idejétmúltnak kiáltják ki. A tudományos kommunizmus megalapítóit ennek alapján a XIX. század jelentős teoretikusaiként tárgyalják, akik azonban – tekintettel a megváltozott feltételekre – ma már nem időszerűek. A tőkés társadalom állítólagos átalakulása mindenekelőtt – úgymond – a kapitalizmus törvényszerű és elkerülhetetlen bukásának és a szocializmus győzelmének marxi tételét tette túlhaladottá, és megcáfolta a marxizmus tanítását az osztályharcról és a munkásosztály tör-

ténelmi küldetéséről. Ez az állítás egyrészt az imperialista hatalmi rendszer ideológiai védelmét, másrészt a haladó erőknek, elsősorban a tőkésországok kommunistáinak gyengítését szolgálja. Az effajta kritikák mégis meglehetősen gyenge lábakon állnak, hiszen arra az illuzórikus értékelésre építenek, hogy a mai kapitalizmus olyan, lényegét tekintve megváltozott társadalom, amelynek számára a történelem „előrefelé nyitott". Valójában szó sem lehet a kapitalizmus lényegének megváltozásáról. Azok a „lényegi átalakulások", amelyeket a polgári ideológusok magasztalnak, olyan változásoknak bizonyulnak, amelyek csupán a tőkés társadalom bizonyos jelenségeit és oldalait érintik, miközben a kapitalizmus Marx és Engels által elemzett lényege változatlan marad. Az állammonopolista kormányzat intézkedései nem küzdötték le sem a termelés anarchiáját és a piaci ösztönösséget, sem a tőkés kizsákmányolást nem szüntették meg. A marxi értelemben vett proletariátus továbbra is létezik, és éppen az utóbbi években egyre erősödő, a burzsoáziát mindjobban nyugtalanító osztályharcok folytak a monopóliumok kizsákmányoló tevékenysége és a polgári állam elnyomó politikája ellen. Meglehetősen inog tehát a talaj a marxi elmélet alapvető felfedezéseit bíráló különböző „marxológusok" alatt. Állításaik és kiagyalt tételeik újra és újra szétzúzódnak a kapitalizmus realitásain, aminthogy ugyanezek a realitások minduntalan bizonyítják Marx és Engels kijelentéseinek helyességét. A különböző polgári ideológusok, bármennyit beszélnek is arról, hogy a munkásosztály immár nem forradalmi és beilleszkedett a tőkés rendszerbe, nem képesek gátat vetni a világ tőkés részében folyó heves osztályharcoknak. Ugyanilyen eredménytelenül próbálták megzavarni a kommunista pártokat azzal az állítással, miszerint a mai kapitalizmus tényei megcáfolták Marxot és Engelst. Szégyenteljes vereséget szenvedtek a revizionista erőknek mindazok a kísérletei, amelyek arra irányultak, hogy némelyik fejlett tőkésország kommunista pártján belül revízió alá vegyék a marxizmust a stratégia és a

taktika alapvető kérdéseit illetően, és ily módon megosszák ezeket a pártokat; maguk a revizionista teoretikusok, a párt osztálytudatos tagjainak és a párt vezetésének határozott ellenállásába ütköztek. Az 1969-es moszkvai tanácskozás fő dokumentuma, amely az ott egybegyűlt kommunista és munkáspártok gyakorlati és elméleti tevékenységének vezérfonalává vált, azt bizonyítja, hogy az ideológiai aknamunka céljai kudarcot vallottak. Nem kell prófétának lenni ahhoz, hogy a jövőben is hasonló sorsot jósolhassunk az effajta kísérleteknek.

A Marx–Engels-hamisítás céljai és *módszerei* között szoros kölcsönhatás áll fenn. A polgári ideológia és filozófia a módszerek sokaságát, terjedelmes módszertani kelléktárat alakított ki. Az alkalmazott módszer kiválasztása nemcsak a vizsgálat tárgyától függ, hanem nagymértékben függ a célkitűzéstől is. Ennélfogva a polgári ideológusok céljai, amelyekhez a Marx–Engels-hamisítás szempontjai igazodnak, meghatározzák azoknak a módszereknek a kiválasztását, amelyekkel a marxizmushoz közelednek.

Minthogy pedig a célkitűzések, mint láthattuk, irreálisak és ellentmondásban vannak a fejlődés objektív törvényeivel, ezért nem csoda, hogy a módszerek is tudománytalanok.

A „marxológia" által leggyakrabban használt módszerek a következők:

A „marxológiát" egyfajta többé-kevésbé *metafizikus* alapállás jellemzi. Kiragadják Marx és Engels egyes kijelentéseit azokból a konkrét történelmi összefüggésekből, amelyek között a marxizmus fejlődési folyamatában szerepelnek és ily módon abszolutizálják őket. Ez a megközelítés az alapja többek között annak a revizionista irányzatnak, amely Marxot a „gyakorlat filozófusa"-ként értelmezi; ez az irányzat ugyanis abszolútnak kiált ki olyan marxi gondolatokat, amelyek Marx szellemi fejlődésének – mondhatni – önmagához vezető korszakából származnak. Ugyanez jellemzi azokat a Marx-értelmezéseket is, amelyek elvetik ugyan a „fiatal" és az

„idős" Marx közötti ellentét tételét, viszont az érett írások értelmezésében többnyire Marx még kiforratlan, a „Kommunista Kiáltvány" előtti időből származó eszméit mint az érett művek filozófiai szubsztanciáját veszik alapul. A „humanista" és a „szcientista" Marx megkülönböztetése és szembeállítása szintén semmibe veszi azokat a konkrét feltételeket, amelyek között Marx egyes kijelentései elhangoztak.

Szorosan összefonódik a fentiekkel az az eljárás, hogy ti. bizonyos idézeteket kiragadnak konkrét történelmi összefüggésükből, abszolutizálnak és sematikus módon kivetítenek más történelmi helyzetekre. Ez jellemzi például Marx és Engels pártelméletének „marxológiai" értelmezéseit. Amikor Marxot és Engelst ellentétbe próbálják állítani Leninnel, szintén olyan módon járnak el, hogy bizonyos kijelentéseket kiragadnak történelmi összefüggésükből, és ezáltal elvont tételeket gyártanak. Elfedik tehát azt a tényt, hogy Marx és Engels nagyon is meghatározott történelmi feltételek között éltek és alkottak, hogy tehát különböző tételeiket szükségképpen csak a konkrét történelmi helyzet alapján lehet megérteni.

De nemcsak a konkrét történelmi összefüggéseket hagyják figyelmen kívül, hanem gyakran előfordul az is, hogy Marx és Engels elméleti alapeszméi közül kiragadnak, egyoldalúan tárgyalnak és ily módon meghamisítanak olyan gondolatokat, amelyek bizonyos megfontolások és felismerések egész komplexumára épülnek. Ez az eljárás jellemzi azokat a polgári ideológusokat, akik túlhaladottnak kiáltják ki a munkásosztály történelmi küldetéséről szóló marxi elméletet. Ennek során bizonyos gazdasági, filozófiai vagy éppenséggel szociológiai aspektusokat ragadnak ki, miközben figyelmen kívül hagyják, hogy a munkásosztály történelmi küldetéséről szóló tanítást a marxizmus–leninizmus elméletének egésze indokolja, hogy ez a tanítás éppenséggel a filozófiai és gazdasági aspektusoknak, valamint a tudományos kommunizmus elemeinek megbonthatatlan egysége, amelynek elméleti megalapozása a marxi elmélet mindhárom alkotórészének egységéből adódik.

Filozófiai szempontból a metafizikus megközelítésre az jellemző, hogy tagadja az általánosnak és a különösnek, a lényegnek és a jelenségnek a dialektikus viszonyát. Ez derül ki mindenekelőtt a munkásosztály történelmi küldetéséről szóló tanítás meghamisításával összefüggésben. Példa erre az az „érv", miszerint marxi értelemben vett proletariátus ma már nem létezik, a kapitalizmus alapvetően megváltozott, és immár nem felel meg Marx elképzeléseinek, s ezért a mai világot nem szabad a százötven éve született Marx szemével nézni.

Széles körben elterjedt Marx és Engels nézeteinek tisztán eszmetörténeti megközelítése is. A Marx–Engels-hamisítás különböző változataiban, valamint azokban a különböző Marx-„képek"-ben találkozhatunk ezzel, amelyek Marxot mint antropológiai, egzisztencialista stb. gondolkodót állítják be. Az eszmetörténeti megközelítés rendszerint elvonatkoztat Marx és Engels proletár-szocialista álláspontjától. Marxot és Engelst ilyen módon Hegel vagy ráadásul Feuerbach epigonjainak kiáltják ki. Ebben a beállításban Marx és Engels két teoretikus a XIX. század számos jelentős filozófiai gondolkodója közül. Kézenfekvő, hogy ez a tisztán eszmetörténeti megközelítés nem képes megragadni a marxi–engelsi elmélet lényegét, a filozófia gyökeres fordulatát és a társadalomelmélet tudományos alapokra való helyezését; hiszen a filozófiai gondolatnak ez a forradalma csak a munkásosztály pozícióiból, proletár-szocialista álláspontról volt lehetséges. Az eszmetörténeti módszer a Marx–Engels-hamisítás legkülönbözőbb lehetőségei előtt tár kaput. A legkirívóbb példája ennek az az állítás, miszerint a marxizmus a tudomány köntösébe öltözött eszkatológia volna. Ennek az a magyarázata, hogy Marx és Engels állítólag a XIX. századra jellemző naiv haladáshit rabjai voltak. Ugyanilyen tarthatatlan és képtelen az az állítás is, hogy a marxizmus az óhéber messianizmusban gyökerezik.

A Marx–Engels-hamisításnak ezek a módszerei többnyire igen szorosan összefonódtak az egyes polgári ideológusoknál.

Lényegét tekintve az összes ilyen módszer tudománytalan. De semmi esetre sem azért, mert szellemileg erőtlenek, hanem azért, mert polgári osztályálláspontot képviselnek, mert az osztályharcban játszott szerepük nemcsak a marxizmusra való világnézeti-ideológiai rálátást, hanem a megközelítés hogyanját, azaz a módszereket is meghatározza.

Elérkeztünk tehát a „marxológia" nyomorúságának okaihoz, azokhoz az okokhoz, amelyek szükségképpen kudarcra kárhoztatják a „marxológia" minden kísérletét, Marx és Engels cáfolatát, nézeteik mai érvényességének kétségbevonását csakúgy, mint Marx és Engels szembeállítását a megvalósult szocializmussal és a marxizmus–leninizmus elméletével. A „marxológusok" dilemmája nem utolsósorban abban is megmutatkozik, hogy bizonyos időközönként évtizedek óta halottnak, vagy megcáfoltnak nyilvánítják ugyan a marxizmust, de egyszersmind kénytelenek tudomásul venni és kénytelenek szembenézni azzal a számukra meglepő ténnyel, hogy ez a „halott" vagy „megcáfolt" marxizmus nagy életerőről tesz tanúságot és befolyását, minden ellenkező erőfeszítés ellenére, évről évre erősíti.

Mindent megtesznek annak érdekében, hogy a marxizmust cáfolják, és kimutassák, hogy a megvalósult szocializmus nem felel meg Marx és Engels alapvető nézeteinek. Ám az objektív hatás, amelyet elérnek, végső soron ellentétes eredeti szándékukkal. Sem az osztálytudatos munkások és a tőkésországok más haladó erői nem fordulnak el a marxizmus–leninizmustól, sem az ellenzéki erőket nem sikerül hosszabb időre távol tartani a forradalmi elmélettől, hiszen nem ritka eset, hogy a haladó erők figyelmét épp a „marxológia" irodalma hívja fel Marx, Engels és Lenin tanítására. A „marxológia" tehát, ha úgy tetszik, bizonyos értelemben kétélű fegyvernek bizonyul a burzsoázia kezében.

Ez a nyomorúság mármost nem véletlen, hanem elkerülhetetlen. Azokból a feladatokból adódik, amelyek a Marx–Engels-hamisítások, mint a polgári ideológia részei előtt áll-

nak: az az osztálymegbízatásuk, hogy szüntessék meg azt az eszmei fenyegetést, melyet a marxizmus–leninizmus jelent a polgári világ számára és a megvalósult szocializmus ideológiai fellazítása révén olyan helyzetet teremtsenek, amely felszámolja a megvalósult szocializmust. Ez a megbízatás azonban megvalósíthatatlan; hiszen a szocializmus az emberiség jövőjét jelenti, azt a történelmi haladást, amelyet a világon semmi hatalom nem tud feltartóztatni, és ugyanez vonatkozik a marxizmus–leninizmus eszméire is.

A tudományos kommunizmus, amelyet Marx és Engels alapított meg és Lenin fejlesztett tovább, egyfelől nem más, mint a kapitalizmus mély belső antagonizmusának elméleti kifejeződése, „semmi egyéb, mint e tényleges konfliktus gondolati reflexe, eszmei visszatükröződése mindenekelőtt annak az osztálynak a fejében, amely közvetlenül szenved alatta, a munkásosztályéban"[3].

A marxizmus–leninizmus elválaszthatatlanul összefonódott a munkásosztállyal, és mint a munkásosztály tudományos ideológiáját éppoly kevéssé lehet elpusztítani, mint magát az osztályt. A fejlődés dialektikája inkább azt jelenti, hogy a kapitalizmussal nő a munkásosztály és nő a munkások szocialista mozgalma, hogy a tőkés rendszer ellentmondásai éleződnek, és ezáltal egyre szélesebb lesz az a talaj, amelyen a szocializmus eszméje, Marx, Engels és Lenin elmélete növekedhet és terebélyesedhet. Kilátástalannak bizonyul tehát minden olyan kísérlet, amely leküzdeni, vagy cáfolni próbálja a marxista–leninista elméletet és a szocializmus eszméjét. Ez a „marxológusok" nagy dilemmája.

Másfelől a marxizmus–leninizmusnak az 1917-es Októberi Forradalom óta szilárd gyökerei vannak a szocialista társadalomban, erejét mindenekelőtt a megvalósult szocializmusból mint a kapitalizmus élő alternatívájából meríti. A marxizmus–leninizmus immár nemcsak a hatalmon levő munkásosztály érdekeinek elméleti kifejeződése, hanem az egész szocialista társadalom érdekeié is. Annak az új rendnek a tudo-

mányos-elméleti és világnézeti-ideológiai alapja, amely mentes a kizsákmányolástól és az elnyomástól, mentes minden osztályellentéttől. Marx, Engels és Lenin fejtették ki a társadalomnak, a társadalom objektív mozgás- és fejlődéstörvényeinek elméletét; enélkül az emberek nem vonhatnák ellenőrzésük alá saját társadalmi tevékenykedésük törvényeit, amelyek az osztálytársadalomban idegen hatalomként állnak velük szemben, enélkül nem tudnák tudatosan maguk csinálni történelmüket.[4] A marxizmus–leninizmus elválaszthatatlanul összekapcsolódik a szocialista-kommunista társadalom fejlődésével; nélküle nem létezik kommunizmus. A marxizmus–leninizmus a történelmi haladás alkotóeleme, amelyet éppoly kevéssé lehet megszüntetni, mint magát ezt a haladást. A szocializmus fejlődésével és megszilárdulásával szükségszerűen együtt növekszik tehát Marx, Engels és Lenin tanításainak világméretű befolyása és vonzereje is. Olyan objektív folyamat ez, amelyet a burzsoázia egyre kevésbé képes befolyásolni, olyan folyamat, amely akarata ellenére zajlik, amellyel szemben tehetetlen, de amely a burzsoázia ideológusait mégis minduntalan arra kényszeríti, hogy vitatkozzanak a marxizmus–leninizmussal. Azok a fáradozások és erőfeszítések, amelyekre a polgári ideológusok általában és a „marxológusok" különösen vállalkoznak, újra és újra kudarccal végződnek, miközben a marxizmus–leninizmus igazsága és életereje megszilárdul – ez a dolgok természetes rendje.

Jegyzetek

1 Lásd pl. Marx zur Ansicht. Reinbek bei Hamburg 1972. – *Willy Brandt:* Friedrich Engels und die soziale Demokratie. Bonn–Bad Godesberg 1970. – *Dieter Oberndörfer:* Die Arbeitsteilung ist an allem schuld. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1972. szept. 26. – *Dieter Oberndörfer:* Wenn der Proletarier nicht mehr das Existenzminimum hat. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1972. szept. 30. – *Dieter Oberndörfer:* Von Gewalt zu Überfluss und Freiheit. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1972. okt. 3. – *Wolfgang Jäger:* Über der Arbeiterklasse die Elitepartei. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1972. okt. 5. – *Wolfgang Jäger:* Durch Kulturrevolution zum neuen Menschen. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1972. okt. 7.
2 A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Moszkva 1969. Kossuth Könyvkiadó 1969. 7–33. old.
3 Az 50 éves Szovjetunió köszöntése. Kossuth Könyvkiadó 1973. 114. old.
4 Lásd Was soll Bonn tun? Der Spiegel, Hamburg 1970. 46. sz. 74–94. old.
5 *Kurt Hager:* Das „Manifest der Kommunistischen Partei" und der revolutionäre Weltprozess. Berlin 1973. 49. old.
6 Lásd *Wolfgang Heise:* Aufbruch in die Illusion. Zur Kritik der bürgerlichen Philosophie in Deutschland. Berlin 1964. 406. old.
7 Lásd Verbreitung des Marxismus in der Bundesrepublik. Marxistische Blätter, Frankfurt am Main 1968. 3. sz. 45. old.
8 Idézve uo. 52. old.
9 Lásd Das arbeitende Volk muss bestimmen! DKP kontra Grosskapital! Bericht des Parteivorstandes an den Parteitag der DKP.

A beszámolót tartotta: Herbert Mies. Neues Deutschland, 1973. nov. 3.

10 Lásd *M. Jovcsuk:* Leninismus, philosophische Tradition und Gegenwart. Berlin 1973. 324–337. old.
Lásd még *G. L. Belkina:* Filoszofija markszizma i burzsuaznaja „markszologija". Moszkva 1972.

11 Lásd *Vera Wrona:* Die Offensive des Marxismus–Leninismus und die Krise der Ideologie des Imperialismus. Einheit, 1973. 4. sz. 396–399. old.

12 Lásd *Dieter Bergner–Walter Jopke:* Theoretische Probleme des ideologischen Klassenkampfes zwischen Sozialismus und Kapitalismus in der Gegenwart. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1968. 12. sz. 1472. old.

13 Lásd *E. D. Modrzsinszkaja:* Lenyinyizm i szovremennaja igyeologicseszkaja borba. Moszkva 1970. 83–95. old.

14 *Zbigniew Brzezinski:* Der Rahmen für eine Aussöhnung zwischen Ost und West. Aus Politik und Zeitgeschichte. A „Das Parlament" c. hetilap melléklete. 1969. márc. 27. 10. old.

15 *Günther Bartsch:* Den Kommunismus mit seinen eigenen Waffen schlagen. Die Neue Gesellschaft, Bielefeld 1961. 5. sz. 376. old.

16 *Lenin:* Karl Marx tanításának történelmi sorsa. *Lenin* Összes Művei. 23. köt. Kossuth Könyvkiadó 1969. 3. old.

17 Lásd *M. Jovcsuk:* Gegenwärtige Probleme des ideologischen Kampfes und der Entwicklung der sozialistischen Ideologie und Kultur. Der XXIV. Parteitag der KPdSU und die Entwicklung der marxistisch–leninistischen Theorie. Berlin 1971. 165. s köv. old.
Lásd még *E. D. Mordzsinszkaja:* Lenyinyizm i szovremennaja igyeologicseszkaja borba. 109–117. old.

18 Lásd *Otto Finger:* Politische Tendenzen und philosophische Positionen der Leninismusfälschung. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1969. 4. sz. 447. old.

19 Lásd Verbreitung des Marxismus in der Bundesrepublik. Marxistische Blätter, 1968. 3. sz. 49. old. – Becslésünk szerint 1971-ben az NSZK-ban kb. 68 olyan monográfia és gyűjtemény jelent meg (ezek közül 9 utánnyomás), amely Marx és Engels

életének és munkásságának meghamisításával foglalkozik; 1972-ben kb. 115 ilyen kiadvány (ezek közül 26 utánnyomás).

20 Lásd *Hans Adamo:* Antileninismus in der BRD. Frankfurt am Main 1970. 8. old.

21 *Karl R. Popper:* The Open Society and Its Enemies. 2. köt. 4. jav. kiadás. London, Routledge and Kegan Paul. 1962. – *Ralf Dahrendorf:* Thesen zu Marx-Kritik. *Ralf Dahrendorf:* Die Idee des Gerechten im Denken von Karl Marx. Hannover 1971. 165. old.

22 Lásd pl. *Ernst Topitsch:* Sozialphilosophie zwischen Ideologie und Wissenschaft. Neuwied–Berlin 1966. – *Ernst Topitsch:* Mythos, Philosophie, Politik. Freiburg 1969. – *Jakob Barion:* Ideologie, Wissenschaft, Philosophie. Bonn 1966. – *Helmut Klages:* Soziologie zwischen Wirklichkeit und Möglichkeit. Köln 1968.

23 *Arnold Künzli:* Karl Marx. Eine Psychographie. Bécs–Frankfurt–Zürich 1966.

24 *Oswald von Nell-Breuning:* Katholische Kirche und Marxsche Kapitalismus-Kritik. Kritik der politischen Ökonomie heute. 100 Jahre „Kapital" W. Euchner és A. Schmidt. Frankfurt am Main–Bécs 1968. 91. old.

25 Lásd pl. *Iring Fetscher:* Das Buch der Revolutionen. Die Zeit, Hamburg 1973. márc. 2. – *Karl Wilhelm Fricke:* Erbe und Mythos einer Utopie. Rheinischer Merkur, 1973. febr. 23. – *Hermann Weber:* Ein Buch macht Geschichte. Vorwärts, Bonn 1973. márc. 1.

26 Lásd *Gedő András:* Der entfremdete Marx. Zur existenzialistisch-„humanistischen" Marxismus-Deutung. Berlin 1971.

27 *Günter Heyden:* Vorwort zur deutschen Ausgabe. Ideologie des Sozialdemokratismus in der Gegenwart. Berlin 1971. 5. old.

28 Lásd uo. 355–364. old.

29 *Willy Brandt:* Friedrich Engels und die soziale Demokratie.

30 Lásd pl. Idee und Wirklichkeit. Gespräch mit Bundeskanzler Willy Brandt. Die neue Gesellschaft. Bonn–Bad Godesberg 1970. 1. sz. 28–30. old. – *Willy Brandt:* Friedrich Engels und die soziale Demokratie. 20–21. old.

31 Lásd pl. *Ernst Fischer:* Kunst und Koexistenz. Beiträge zu einer modernen marxistischen Aesthetik. Reinbek bei Hamburg 1969.

– *Ernst Fischer:* Was Marx wirklich sagte. Franz Marek közreműködésével, Bécs–Frankfurt–Zürich 1968. – *Roger Garaudy:* Le grand Tournant du Socialisme. Párizs 1969.

32 Lásd pl. Revolutionäre Praxis. Jugoslawischer Marxismus der Gegenwart. Gajo Petrović Freiburg 1969.

33 Vö. *Alfred Kosing:* Modern marxista-e Ernst Fischer? Kossuth Könyvkiadó 1971. *Ilena Bauer–Anita Liepert:* Sirenengesang eines Renegaten oder Die „grosse Wende" Roger Garaudys. Unter Mitarbeit von Gerda Heinrich. Berlin 1971. – *Alfred Kosing:* Die Verfälschung und Preisgabe der materialistischen Dialektik durch den modernen Revisionismus. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1972. 2. sz. 204–215. old.

34 Lásd *I. Shilin:* Einige Probleme des Kampfes gegen des Revisionismus in der gegenwärtigen Etappe. Neues Deutschland, 1970. szept. 19.

35 Lásd *K. M. Kantor:* Zur Kritik der theoretischen Konzeption Roger Garaudys. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1972. 7. sz. 829–844. old.

36 Lásd *Roger Garaudy:* Le grand Tournant du Socialisme – *Predrag Vranicki:* Geschichte des Marxismus. 1. köt. Frankfurt am Main 1970. 198–203. old. – *Ernst Fischer:* Was Marx wirklich sagte. 129. old.

37 Lásd *Robert Steigerwald:* Herbert Marcuses dritter Weg. Berlin 1969. 21–28. old.

38 Lásd pl. Die „Frankfurter Schule" im Lichte des Marxismus. Zur Kritik der Dialektik und Soziologie von Horkheimer, Adorno, Marcuse, Habermas. Frankfurt am Main 1970.

39 Lásd *Max Horkheimer:* Traditionelle und kritische Theorie. *Max Horkheimer:* Kritische Theorie. Eine Dokumentation. Alfred Schmidt 2. köt. Frankfurt am Main 1972. 215. old. – Lásd még *Alfred Schmidt* kiadói utószavát. Uo. 336. stb. old.

40 Lásd *Alfred Schmidt:* Zum Verhältnis von Geschichte und Natur im dialektischen Materialismus. *Alfred Schmidt:* Existenzialismus und Marxismus. Eine Kontroverse zwischen Sartre, Garaudy, Hippolite, Vigier und Orcel. Frankfurt am Main 1965. 106. old.

41 Lásd *Kurt Reiprich:* Die philosophisch-naturwissenschaftliche Arbeiten von Karl Marx und Friedrich Engels. Berlin 1969. –

Robert Steigerwald: Herbert Marcuses dritter Weg. 28–34. old. – *Gedő András:* Engels a mai elméleti harcban. Béke és Szocializmus, XIII. évf. 1970. 9. sz. 96–99. old.

42 Lásd *Max Horkheimer:* War Marx ein falscher Prophet? Zum 150. Geburtstag. Süddeutsche Zeitung, München 1968. május 4/5.

43 Lásd pl. *Herbert Marcuse:* Versuch über die Befreiung. Frankfurt am Main 1969. 120–131. old.

44 Lásd *Jürgen Habermas:* Theorie und Praxis. Sozialphilosophische Studien. Frankfurt am Main 1972. 258. old.

45 Lásd *Robert Steigerwald:* Herbert Marcuses dritter Weg. 13–19. old. – *Rolf Bauermann–Jochten Rötscher:* Zur Ideologie der „Neuen Linken". Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1970. 3. sz. 282–304. old.

46 Lásd pl. Partei und Klasse. Eine Diskussion zwischen Jean-Paul Sartre und „Il Manifesto". Eingeleitet von Rossana Rossanda. Nyugat-Berlin 1970.

47 Lásd pl. *Rudi Dutschke–T. Käsemann–R. Schöller* előszava, Der lange Marsch. München 1968.

48 Lásd Das Proletariat ist eine schwindende Klasse. Herbert Marcuse und Hans Magnus Enzensberger über Revolution. Der Spiegel, Hamburg 1971. 3. sz. 103. old. – *Rudi Dutschke:* Die Widersprüche des Spätkapitalismus, die antiautoritären Studenten und ihr Verhältnis zur dritten Welt. Rebellion der Studenten oder die neue Opposition. Hamburg 1968. 41. old. – *Reimut Reiche:* Was heisst proletarische Familie? 8. stb. old.

49 Lásd pl. *Michael Mauke:* Die Klassentheorie von Marx und Engels. Frankfurt am Main 1970. – *Michael Schneider:* Gegen den linken Dogmatismus, eine „Alterskrankheit" des Kommunismus. Kursbuch 25. Nyugat-Berlin 1971. 73–119. old. – Lásd még *Erich Hahn:* Spontaneität und Klassenbewusstsein. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1972. 7. sz. 805–828. old.

50 Lásd *Herbert Häber:* Die Politik der friedlichen Koexistenz und der ideologische Klassenkampf. Friedliche Koexistenz-ideologischer Kampf. IPW-Forschungshefte, Berlin 1973. 2. sz. 2. old.

1 *Lenin:* Karl Marx. *Lenin* Összes Művei. 26. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 51. old.
2 Lásd Ideologie des Sozialdemokratismus in der Gegenwart. Berlin 1971. 24–40. old. és 228–253. old.
3 *Willi Eichler:* Die politische Rolle des Godesberger Programms. Geist und Tat, Frankfurt am Main 1969. 4. sz. 206. old.
4 *Willi Eichler:* Zur Einführung in den demokratischen Sozialismus. Bonn–Bad Godesberg 1972. 118–119. old.
5 *Willi Eichler:* Weltanschauung und Politik. Frankfurt am Main 1967. 92. old.
6 Lásd *Arnold Brecht:* Politische Theorie. Die Grundlagen des politischen Denkens im 20. Jahrhundert. Tübingen 1961. 225–226. old.
7 Lásd pl. *Werner Post:* Kritik der Religion bei Karl Marx. München 1969. 19. old.
8 *Willi Eichler:* Drei Schritte vorwärts – zwei Schritte zurück. Geist und Tat 1969. 2. sz. 66. old.
9 *Willi Eichler:* Zur Einführung in den demokratischen Sozialismus. 119. old.
10 *Norbert Leser:* Die Odyssee des Marxismus. Auf dem Weg zum Sozialismus. Bécs–München–Zürich 1971. 35. old.
11 Lásd pl. *Willi Eichler:* Individuum und Gesellschaft im Verständnis der demokratischen Sozialisten. Hannover 1970. 45. old.
12 *Willy Brandt:* Karl Marx. Rede zum 150. Geburtstag Karl Marx in Trier. *Willy Brandt:* Friedrich Engels und die soziale Demokratie. 48. old.
13 Lásd uo. 25–26. old.
14 *Ernst Topitsch:* Sozialphilosophie zwischen Ideologie und Wissenschaft. Neuwied–Nyugat-Berlin 1966. 49. old.
15 Uo. 20–21. old.
16 Lásd *Ernst Topitsch:* Wie Autoritär war Karl Marx? Der Mythos

von den humanen Grundlagen der kommunistischen Heilslehre. Christ und Welt, Stuttgart 1972. nov. 10.

17 Lásd *Arnold Künzli:* Karl Marx. Eine Psychographie. *Ernst Kux:* Karl Marx – die revolutionäre Konfession. Erlenbach–Zürich–Stuttgart 1967.

18 *Ernst Topitsch:* Wie Autoritär war Karl Marx?

19 *Ralf Dahrendorf:* Für eine Erneuerung der Demokratie in der Bundesrepublik. München 1968. 10. old.

20 Lásd *Helmut Klages:* Soziologie zwischen Wirklichkeit und Möglichkeit. 17. old.

21 Lásd *Willi Eichler:* Weltanschauung und Politik. 135. old.

22 *Ossip K. Flechtheim:* Futurologie – Möglichkeiten und Grenzen. Neue Rundschau, Nyugat-Berlin–Frankfurt am Main 1968. 2. sz. 302–303. old.

23 Uo. 303. old.

24 Lásd uo. 304. old.

25 *Engels:* Anti-Dühring, *Marx–Engels* Művei. 20. köt. 131. old.

26 *Lenin:* Kik azok a „népbarátok"... *Lenin* Összes Művei. 1. köt. Kossuth Könyvkiadó 1964. 159. old.

27 *Marx–Engels:* A német ideológia. *Marx–Engels* Művei. 3. köt. 25. old.

28 *Raymond Aron:* Fortschritt ohne Ende? Gütersloh 1970. 21–22. old.

29 *Marx:* A filozófia nyomorúsága. *Marx–Engels* Művei. 4. köt. 132. old.

30 Lásd *Georg Klaus–Hans Schulze:* Sinn, Gesetz und Fortschritt in der Geschichte. Berlin 1967. 135–151. old. – *Werner Müller:* Gesellschaft und Fortschritt. Eine philosophische Untersuchung. Berlin 1966.

31 *Marx–Engels:* A német ideológia. *Marx–Engels* Művei. 3. köt. 37. old.

32 *Marx:* A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó. *Marx–Engels* Művei. 13. köt. 7. old.

33 *Engels:* Anti-Dühring. *Marx–Engels* Művei. 20. köt. 279. old.

34 *Mathilde Niel:* Psychoanalyse des Marxismus. München 1972. 95. old.

35 *Jean-Yves Calvez:* La pensée de Karl Marx. Éditions du Seuil. Párizs 1956. 614. old.

36 *Marx:* Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Budapest 1970. 69. old.
37 Lásd *Marx:* A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó. *Marx–Engels* Művei. 13. köt. 7. old. – Lásd még *T. I. Ojzerman:* A marxista filozófia kialakulása. Kossuth Könyvkiadó 1964.
38 Lásd *Jean-Yves Calvez:* La pensée de Karl Marx. 613–614. old.
39 Lásd pl. *Marx:* Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. 102–104. old.
40 Lásd pl. *Marx:* A tőke. I. köt. Előszó az első kiadáshoz. *Marx–Engels* Művei. 23. köt. Budapest 1967. 9. old.
41 Lásd *Willi Eichler:* Zur Einführung in den demokratischen Sozialismus. 105. old.
42 Lásd *Helmut Fleischer:* Marxismus und Geschichte. Frankfurt am Main 1969. 41–42. old.
43 Uo. 8. old.
44 *Dieter Oberndörfer:* Politik als praktische Wissenschaft. Aufgabe und Selbstverständnis der politischen Wissenschaft. Darmstadt 1967. 142. old.
45 Uo. 143–144. old.
46 Uo.
47 Uo.
48 *Karl R. Popper:* Falsche Propheten. Hegel, Marx und die Folgen. Die offene Gesellschaft und ihre Feinde. 2. köt. 323. és 326. old. (A szerzők Popper már említett művének német kiadásából idéznek.)
49 Lásd *Karl R. Popper:* The Poverty of Historicism. London Routledge and Kegan Paul. 1957. – Lásd még. *I. Kon:* Die Geschichtsphilosophie des 20. Jahrhunderts. A német kiadás alapos kibővítése a szerző egy korábbi munkájának. Kritischer Abriss, Berlin 1964. 1. köt. 279–300. old.
50 Lásd pl. *Engels* levele J. Blochhoz, 1890. szept. 21–22. *Marx–Engels* Válogatott levelek. Szikra 1950. 492–494. old.
51 Lásd *Jakob Barion:* Ideologie–Wissenschaft–Philosophie. Bonn 1966.
52 Lásd *Engels* levele J. Blochhoz, 1890. szept. 21–22. *Marx–Engels* Válogatott levelek. 492–493. old.
53 Lásd *Engels:* Bevezetés S. Borkheim „Zur Erinnerung für die

deutschen Mordspatrioten"-jához. *Marx–Engels* Művei. 21. köt. 333. old.

54 Lásd *Marx:* A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó. *Marx–Engels* Művei. 13. köt. 6–7. old.

55 *Engels:* Előmunkálatok az Anti-Dühringhez. *Marx–Engels* Művei. 20. köt. 689. old.

56 *Marx:* A tőke. I. köt. *Marx–Engels* Művei. 23. köt. 77. old.

57 Uo. – Lásd még *Engels:* A nemzetgazdaságtan bírálatának vázlata. *Marx–Engels* Művei. 1. köt. 512. old.

58 Lásd *Engels* levele J. Blochhoz, 1890. szept. 21–22. *Marx–Engels* Válogatott levelek. 493. old.

59 Lásd *Engels:* Anti-Dühring, *Marx–Engels* Művei. 20. köt. 279. old.

60 Lásd pl. *Bertram D. Wolfe:* Marx und die Marxstein. 100 Jahre Theorie und Praxis einer Doktrin. Frankfurt am Main –Nyugat-Berlin 1968. – *Iring Fetscher:* Von Marx zur Sowjetideologie. Frankfurt am Main–Nyugat-Berlin–München 1972. – *Susanne Miller:* Das Problem der Freiheit im Sozialismus. Freiheit, Staat und Revolution in der Programmatik der Sozialdemokratie von Lassalle bis zum Revisionismusstreit. Frankfurt am Main 1964.

61 *Waldemar von Knoeringen:* Anthropologische Orientierung der Politik. *Waldemar von Knoeringen–Ulrich Lohmar:* Was bleibt vom Sozialismus? Hannover 1968. 100. old.

62 Uo. 101. old.

63 *Willi Eichler:* Sozialisten. Biographische Aufsätze über Karl Marx, Leonard Nelson, Friedrich Ebert, Edo Flimmen, Minna Specht, Kurt Schuhmacher, Erich Ollenhauer. Bonn–Bad Godesberg 1972. 28. old.

64 Lásd Mobilisierung der Demokratie. Ein Beitrag zur Demokratiereform. Waldemar von Knoeringen. München 1966. 43–49. old.

65 Uo. 43. old.

66 Lásd uo. 43–44. old.

67 Lásd uo. 45–46. és 50–51. old.

68 Lásd uo. 42. és 48–49. old.

69 Uo. 43. old.

70 Lásd Revolutionäre Praxis. Jugoslawischer Marxismus der Gegenwart. 265–266. old.

71 Gespräch an der Moldau. A. J. Liehm. Bécs 1968. 338. old.
72 Lásd *Gajo Petrović:* Wider den autoritären Marxismus. Frankfurt am Main 1969. 60. old. – *Milan Kangrga:* Praxis und kritische Betrachtungen zu Marx: Thesen über Feuerbach. Revolutionäre Praxis. 99–100. old. – *Svetozar Stojanović:* Kritik und Zukunft des Sozialismus. München 1970. 146–147. old.
73 Lásd *Robert Steigerwald:* Herbert Marcuses dritter Weg. 51. old.
74 Lásd *Vera Wrona:* Karl Korsch und die bürgerliche und revisionistische Marxismuskritik. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1969. 9. sz. 1098. old.
75 *Milan Kangrga:* Praxis und kritische Betrachtungen zu Marx: Thesen über Feuerbach. 99. old.
76 Lásd *Danko Grlić:* Praxis und Dogma. Revolutionäre Praxis. 114. old.
77 Lásd *Marx:* Tézisek Feuerbachról. *Marx–Engels* Művei. 3. köt. 7. old.
78 Lásd *Marx:* A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó. *Marx–Engels* Művei. 13. köt. 6–7. old.
79 *Marx:* A tőke. I. köt. *Marx–Engels* Művei. 23. köt. 48–49. old.
80 *Marx* levele P. V. Annyenkovhoz, 1846. dec. 28. *Marx–Engels* Művei. 27. köt. Budapest 1971. 429. old.
81 Uo.
82 *Marx:* A politikai gazdaságtan bírálatához. Előszó. *Marx–Engels* Művei. 13. köt. 6. old.
83 Lásd *Marx:* Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. 69. old.
84 *Marx:* Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. *Marx–Engels* Művei. 8. köt. Budapest 1962. 105. old.
85 *Theodor W. Adorno:* Negative Dialektik. Frankfurt am Main 1966. 347. old.
86 Lásd *Gajo Petrović:* Wider den autoritären Marxismus. 91. és 100–101. old.
87 Lásd *Marx:* A tőke. III. köt. *Marx–Engels* Művei. 25. köt. Budapest 1974. 772. old.
88 Lásd *Alfred Schmidt:* Geschichte und Struktur. München 1971. 99. old.
89 Lásd pl. *Rudi Dutschke:* Die Widersprüche des Spätkapitalismus, die antiautoritären Studenten und ihr Verhältnis zur dritten

Welt. Rebellion der Studenten oder die neue Opposition. 43–44. old.

90 Lásd *G. J. Glezermann:* A történelmi materializmus és a szocialista társadalom fejlődése. Kossuth Könyvkiadó 1975. 63–65. old.

91 Lásd *Engels:* Anti-Dühring. *Marx–Engels* Művei. 20. köt. 279. old.

92 *Alfred Schmidt:* Geschichte und Struktur. 55–56. old.

93 *Miladin Zivotić:* Die Dialektik der Natur und die Authentität der Dialektik. Revolutionäre Praxis, 145. old.

94 *Erich Honecker:* Fragen von Wissenschaft und Politik in der sozialistischen Gesellschaft der DDR. Einheit, 1972. 1. sz. 15. old.

A MUNKÁSOSZTÁLY FORRADALMI SZEREPE. A PROLETARIÁTUS TÖRTÉNELMI KÜLDETÉSÉRŐL SZÓLÓ MARXI TANÍTÁS MEGHAMISÍTÁSÁRÓL

1 *Lenin:* Karl Marx tanításának történelmi sorsa. *Lenin* Összes Művei. 23. köt. 1. old.

2 *Marx–Engels:* A szent család. *Marx–Engels* Művei. 2. köt. Budapest 1958. 35–36. old.

3 *Marx–Engels:* A Kommunista Párt kiáltványa. *Marx–Engels* Művei. 4. köt. 452. old.

4 *Marx:* A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés. *Marx–Engels* Művei. 1. köt. Budapest 1957. 390. old.

5 *Marx:* A tőke. I. köt. *Marx–Engels* Művei. 23. köt. 713. old.

6 *L. I. Brezsnyev:* Beszéd a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásán. A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Moszkva 1969. Kossuth Könyvkiadó 1969. 124–125. old.

7 Lásd A mai monopolkapitalizmus politikai gazdaságtana. Kossuth Könyvkiadó 1974. 539–570. old.

8 Lásd *J. A. Vaszilcsuk:* Hauptgesetzmässigkeiten der sozialökonomischen Entwicklung der Arbeiterklasse im Kapitalismus. Sowjetwissenschaft. Gesellschaftwissenschaftliche Beiträge, Berlin 1971. 1. sz. 13–29. old. – *T. T. Tyimofejev:* Wissenschaftliche-

technische Revolution, soziale Revolution und die Rolle der Arbeiterklasse. Sowjetwissenschaft. Gesellschaftwissenschaftliche Beiträge, 1971. 2. sz. 121–123. old. – Lásd azt a vitát, melynek témája: Milyen változások mennek végbe a munkásosztály struktúrájában? Béke és Szocializmus, 1961. 5. sz. 127–147. old. és 1961. 6. sz. 141–153. old. – A mai kapitalizmus, a tudományos-technikai forradalom és a munkásosztály. Béke és Szocializmus, 1969. 1. és 2. sz. – Lásd még *Willi Gerns:* A nyugatnémet munkásosztály strukturális változásainak néhány aspektusa. Béke és Szocializmus, 1969. 8. sz. 108–118. old.

9 Lásd A mai monopolkapitalizmus politikai gazdaságtana. 558–566. old. – Lásd még *Joe Metzger:* A műszaki értelmiség és a munkásosztály. Béke és Szocializmus, 1970. 3. sz. 121–130. old. – *T. T. Tyimofejev:* Wissenschaftliche-technische Revolution, soziale Revolution und die Rolle der Arbeiterklasse. Sowjetwissenschaft. uo. – *A. Csernajev:* Die Arbeiterklasse heute. Sowjetwissenschaft. Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge, 1972. 11. sz. 1143–1147. old.

10 *Herbert Marcuse:* One-Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society. Beacon Press, Boston 1964. 24. old.

11 Lásd uo. 45–54. old.

12 Das Proletariat ist eine schwindende Klasse. Herbert Marcuse und Hans Magnus Enzensberger über Revolution. Der Spiegel, Hamburg 1971. 3. sz. 103. old.

13 *Dieter Oberndörfer:* Wenn der Proletarier nicht mehr das Existenzminimum hat. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1972. szept. 30

14 Lásd *Marx:* A tőke. I. köt. *Marx–Engels* Művei. 23. köt. 159–161. old. – *Marx–Engels:* A Kommunista Párt kiáltványa. *Marx–Engels* Művei. 4. köt. 454. old.

15 Lásd *Marx:* A tőke. I. köt. *Marx–Engels* Művei. 23. köt. 311. old.

16 Uo. 574–575. old.

17 *Dieter Oberndörfer:* Wenn der Proletarier nicht mehr das Existenzminimum hat. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1972. szept. 30.

18 Lásd Der Imperialismus der BRD. Berlin 1971. 339. old.

19 Lásd *V. Szagladin–A. Galkin–T. Tyimofejev:* Die Arbeiterklasse – führende Kraft im revolutionären Weltprozess. Kritik bürgerlicher und reformistischer Konzeptionen. Berlin 1974. 46. és 55. old.

20 *Marx:* A tőke. I. köt. *Marx–Engels* Művei. 23. köt. 579. old.

21 Lásd Der Imperialismus der BRD 374. old.

22 E folyamat részletes vizsgálatáról számol be az a könyv, amelyet az SZKP Központi Bizottsága mellett működő Marxizmus–Leninizmus Intézet kollektívája készített P. Fedoszejev irányítása mellett: Der wissenschaftliche Kommunismus und seine Verfälscher. Moszkva 1972. 37–50. old. – Lásd még *K. Janov–L. Taraszov:* Trudascsih i goszudarsztvenni monopolkapitalizm. Moszkva 1973. 58–63. old.

23 Lásd pl. *Michael Mauke:* Die Klassentheorie von Marx und Engels – *Michael Schneider:* Gegen den linken Dogmatismus, eine „Alterskrankheit" des Kommunismus. Kursbuch. 25. 73–119. old. – *Eugen Löbl:* Geistige Arbeit – die wahre Quelle des Reichstums. Entwurf eines neuen sozialistischen Ordnungsbildes. Bécs–Düsseldorf 1968. – Wir lebten mitten in der Weltrevolution. Der Spiegel, 1969. 47. sz. 149. old.

24 Lásd *Roger Garaudy:* Die grosse Wende des Sozialismus. Bécs–München–Zürich 1970. 244. stb. old. – *Roger Garaudy:* Toute la vérité (Mai 1968–Février 1970.) Párizs Brosset, 1970. 190. old.

25 *Marx:* A tőke. I. köt. *Marx–Engels* Művei. 23. köt. 473. old.

26 Lásd *Marx:* Értéktöbblet-elméletek. Első rész. Budapest 1958. 374. old.

27 Lásd *P. Fedoszejev:* Der XXIV. Parteitag der KPdSU und die Grundrichtung der Forschung auf dem Gebiet der Gesellschaftwissenschaften. Einheit, 1972. 4. sz. 457–464. old. – Der Bankrott der Verfälscher des wissenschaftlichen Kommunismus. Sowjetwissenschaft. Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge, 1972. 8. sz. 785–813. old. – Der wissenschaftliche Kommunismus und seine Verfälscher. 22–34. old. – *Peter Delitz–Justina Marx:* Umfang und Struktur der Arbeiterklasse im heutigen Kapitalismus. IPW-Berichte, Berlin 1972. 7. sz. 39–44. old.

28 *Michael Mauke:* Die Klassentheorie von Marx und Engels. 163. old.

29 Lásd *Jürgen Habermas:* Theorie und Praxis. 258. old. – *Jürgen*

Habermas: Technik und Wissenschaft als „Ideologie". Frankfurt am Main 1969. 79–80. old.

30 Lásd *Marx:*A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. *Marx–Engels* Művei. 46/II. köt. Budapest 1972. 163–164. old.

31 Lásd *Serge Mallet:* La nouvelle classe ouvrière. Seuil. Párizs, 1969. 97–98. old.

32 Lásd uo. 31. old.

33 Lásd uo. 27. old.

34 Lásd uo. 28–29. és 53–55. old.

35 Lásd *Lenin:* A „baloldaliság", a kommunizmus gyermekbetegsége. *Lenin* Összes Művei. 41. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 56. old.

36 Lásd *Serge Mallet:* La nouvelle classe ouvrière. 71. old.

37 *Willy Brandt:* Friedrich Engels und die soziale Demokratie. 26. old.

38 Lásd *Willi Eichler:* Zur Einführung in den demokratischen Sozializmus. 119. old.

39 Lásd Ohne Macht kann man nicht reformieren. Der Spiegel, Hamburg 1971. 1–2. sz. 27. old.

40 *Dieter Oberndörfer:* Wenn der Proletarier nicht mehr das Existenzminimum hat. Frankfurte Allgemeine Zeitung, 1972. szept. 30.

41 *Marx:* A tőke. I. köt. *Marx–Engels* Művei. 23. köt. 603–604. old.

42 Lásd uo. 604. old.

43 *Marx:* Bérmunka és tőke. *Marx–Engels* Művei. 6. köt. Budapest 1962. 404. old.

44 Das Proletariat ist eine schwindende Klasse. Der Spiegel, 1971. 3. sz. 103. old. – Lásd *Rudi Dutschke:* Die Widersprüche des Spätkapitalismus, die antiautoritären Studenten und ihr Verhältnis zur dritten Welt. Rebellion der Studenten oder die neue Opposition. Hamburg 1968. 41. old. – *Reimut Reiche:* Was heisst proletarische Familie? Frankfurt am Main. 1971. 8. stb. old.

45 *Marx:* A tőke. I. köt. *Marx–Engels* Művei. 23. köt. 602. old.

46 *Lenin:* Recenzió Kautsky könyvéről. *Lenin* Összes Művei. 4. köt. Kossuth Könyvkiadó 1964. 195. old.

47 Uo.

48 Lásd *Marx:* A tőke. I. köt. *Marx–Engels* Művei. 23. köt. 511. old.
49 *Lenin:* Recenzió Kautsky könyvéről. *Lenin* Összes Művei. 4. köt. 195. old.
50 Lásd *Werner Petschik:* Neue Methoden der Ausbeutung in der BRD. Neues Deutschland, 1972. febr. 27.
51 Lásd Arbeitsmaterial zum Thema „Armut in der BRD". Institut für Marxistische Studien und Forschungen. Frankfurt am Main 1970. – *Harry Gräser:* Gibt es Armut in der Bundesrepublik? Marxistische Blätter, Frankfurt am Main. 1970. 5. sz. 66. old.
52 Lásd *H. Günter Wallraff:* Szükségünk van rád. Munkás voltam német ipari üzemekben. Kossuth Könyvkiadó 1968. 41. old.
53 Lásd *Karl-Heinz Domdey:* Aus dem Schuldbuch des Imperialismus. Einheit, 1973. 2. sz. 225–226. old.
54 *Engels:* Az 1891-es szociáldemokrata programtervezet kritikájához. *Marx–Engels* Művei. 22. köt. Budapest 1970. 217. old.
55 Grundsatzprogramm der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands. *Willi Eichler:* Zur Einführung in den demokratischen Sozialismus. 143. old.
56 *Dieter Oberndörfer:* Wenn der Proletarier nicht mehr das Existenzminimum hat. Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1972. szept. 30.
57 *Herbert Marcuse:* Die Gesellschaftslehre des sowjetischen Marxismus. Neuwied–Nyugat-Berlin 1970. 41. és 46. old.
58 *Alfred Schmidt–Werner Rehfeld:* Gespräch über den Marxismus. Karl Marx 1818–1968. Bad Godesberg 1968. 134–135. old.
59 *Jürgen Habermas:* Theorie und Praxis. 228. old.
60 Uo.
61 Uo. 229. old.
62 *Marx–Engels:* A Kommunista Párt kiáltványa. *Marx–Engels* Művei. 4. köt. 451. old.
63 Lásd pl. *Detlev Albers–Werner Goldschmidt–Paul Oehlke:* Klassenkämpfe in Westeuropa. Frankreich, Italien, Grossbritannien. Reinbek bei Hamburg 1971. 11. s köv. old.
64 Lásd *Herbert Marcuse:* Perspektiven des Sozialismus in der industriell entwickelten Gesellschaft. Neue Kritik, Frankfurt am Main 1965. 31. sz. 14. stb. old.
65 *Marx:* Bérmunka és tőke. *Marx–Engels* Művei. 6. köt. 400. old.

66 Lásd *Herbert Mies* kongresszusi beszámolója: Das arbeitende Volk muss bestimmen! DKP kontra Grosskapital! Neues Deutschland, 1973. nov. 3.
67 Lásd A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Moszkva 1969. 14. old.
68 Lásd Das arbeitende Volk muss bestimmen! DKP kontra Grosskapital! Neues Deutschland, 1973. nov. 3.
69 A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Moszkva 1969. 14. old.
70 Lásd Das arbeitende Volk muss bestimmen! DKP kontra Grosskapital! Neues Deutschland, 1973. nov. 3.
71 A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Moszkva 1969. 32. old.
72 *L. I. Brezsnyev:* Beszéd a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásán. Moszkva 1969. A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Moszkva 1969. 135. old.
73 Lásd *Bertram D. Wolfe.* Marx und die Marxisten. 100 Jahre Theorie und Praxis einer Doktrin.
74 *Norbert Leser:* Die Odyssee des Marxismus. Auf dem Weg zum Sozialismus. 299. old.
75 Uo. 302. old.
76 *Marx–Engels:* A Kommunista Párt kiáltványa. *Marx–Engels* Művei. 4. köt. 451. old.
77 A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Moszkva 1969. 30. old.
78 *Lenin:* Kritikai megjegyzések a nemzeti kérdésre vonatkozóan. *Lenin* Összes Művei. 24. köt. Kossuth Könyvkiadó 1970. 122. old.
79 Lásd *B. Ponomarjov:* Das „Manifest der Kommunistischen Partei" und die Gegenwart. 23–26. old.
80 *Engels:* Emigráns irodalom. I. Egy lengyel proklamáció. *Marx–Engels* Művei. 18. köt. Budapest 1969. 499. old.
81 Lásd pl. *Pierre Frank:* Zur Bedeutung des Übergangsprogramms der IV. Internationale. MASCH. Marxistische Arbeiterschule, Hamburg (év nélkül), IX. old. – Die UdSSR und die Probleme der Übergangsperiode. MASCH. Marxistische Arbeiterschule, Hamburg 1971. 45. old. – Die politische Revolution in Ostdeutschland reift heran. Internationale Arbeiterkorrespondenz.

(Hely és év nélkül.) 38/39, sz. 66–71. old. – Rote Korrespondenz, (hely nélkül) 1969. 25/26. sz. 18. old.

82 Lásd DKP kontra Grosskapital! Für Frieden, demokratischen Fortschritt und Sozialismus. Thesen des Düsseldorfer Parteitags der Deutschen Kommunistischen Partei. Einheit, 1972. 1. sz. 136–137. és 152–153. old.

A FORRADALMI PÁRT – A TUDOMÁNYOS VILÁGNÉZET ÉS A MUNKÁSMOZGALOM EGYSÉGÉNEK MEGTESTESÍTŐJE. MARX ÉS ENGELS PÁRTTAL KAPCSOLATOS NÉZETEINEK ELTORZÍTÁSA – A MARXIZMUS ÁLLÍTÓLAGOS TÖBBÉRTELMŰSÉGE

1 Az SZKP XXIV. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó 1971. 109. old.

2 *Marx* és *Engels* levele A. Bebelhez, W. Liebknechthez, W. Brackéhoz és másokhoz („Körlevél"), 1879. szept. 17–18. *Marx–Engels* Válogatott levelek. 381–389. old.

3 Lásd *Peter Christian Ludz:* Parteielite im Wandel. Funktionsaufbau, Sozialstruktur und Ideologie der SED-Führung. Eine empirisch-systematische Untersuchung. Köln–Opladen 1970. 4–5. old.

4 Lásd *Peter Christian Ludz:* Der „Neue Sozialismus". Philosophischer Revisionismus und politische Krise in der CSSR. Die Neue Gesellschaft, Bonn–Bad Godesberg 1970. 1. sz. 60. old. – *Wilhelm G. Grewe:* Spiel der Kräfte in der Weltpolitik. Theorie und Praxis der internationalen Beziehungen. Düsseldorf–Bécs 1970. 614. old.

5 Lásd *Kurt Zeisler:* Die Evolutionskonzeption imperialistischer Kommunismusforschung. IPW-Berichte, Berlin 1972. 4. sz. 34–42. old.

6 *Helmut Dahm:* Das tschehoslovakische Modell des Sozialismus. Gegenwartskunde, Opladen 1970. 3. sz. 326–327. old.

7 Lásd *Walter Schmidt:* Kontinuität und neue Qualität in der Entwicklung der Parteiauffassung von Marx und Engels zu

Lenin. Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, 1969. 6. sz. 915–927. old.

8 Lásd *Lothar Berthold–Helmut Neef:* Der Kampf von Karl Marx und Friedrich Engels um die revolutionäre Partei der deutschen Arbeiterklasse. Berlin 1966. – *Sz. Leviova:* Borba K. Marksza i F. Engelsza za szozdanyije partyii rabocsevo klassza v 40h godah XIX. veka. Voproszi Isztorii, 1968. 3. sz. 3–16. old. – *K. Szeleznyev:* Karl Marksz i borba za szozdanyije proletarszkoj partyii. Partyijnaja zsizny, 1968. 5. sz. 8–16. old.

9 *Marx–Engels:* A Kommunista Párt kiáltványa. *Marx–Engels* Művei. 4. köt. 453. old.

10 Uo.

11 Uo.

12 *Lenin:* A nemzeti és a gyarmati kérdésről szóló tézisek első vázlata. *Lenin* Összes Művei. 41. köt. 161. old.

13 A Kommunisták Szövetségének szervezeti szabályzata. *Marx–Engels* Művei. 4. köt. 527–532. old.

14 Lásd *Marx Horkheimer:* Kritische Theorie. Eine Dokumentation. Frankfurt am Main 1972.

15 Lásd *Roger Garaudy:* Die Aktualität des Marxschen Denkens, Alfred Schmidt előszavával, Frankfurt–Bécs 1969.

16 *Ernst Fischer:* Was Marx wirklich sagte.

17 Lásd *Friedrich Richter–Vera Wrona:* Arbeiterklasse–Weltanschauung–Partei. Eine philosophische Betrachtung zur Einheit der wissenschaftlichen Weltanschauung der Arbeiterklasse. Berlin 1973. – *Martin Hundt:* Wie das „Manifest" entstand, Berlin 1973.

18 *Ernst Fischer–Franz Marek:* Was Lenin wirklich sagte. Bécs–München–Zürich 1969. 28–34. old.

19 *Wolfgang Leonhard:* Die Dreispaltung des Marxismus. Ursprung und Entwicklung des Sowjetmarxismus, Maoismus und Reformkommunismus. Düsseldorf–Bécs 1970. 38. és 40. old.

20 *Bertram D. Wolfe:* Marx und die Marxisten. 100 Jahre Theorie und Praxis einer Doktrin. 176. old.

21 Lásd *Marx* levele F. Boltéhoz, 1871. nov. 23. *Marx–Engels* Válogatott levelek. 317–319. old.

22 *Bertram D. Wolfe:* Marx und die Marxisten. 100 Jahre Theorie und Praxis einer Doktrin. 183. old.

23 *Marx–Engels:* A Kommunista Párt kiáltványa. *Marx–Engels* Művei. 4. köt. 452. old.

24 *Bertram D. Wolfe:* Marx und die Marxisten. 100 Jahre Theorie und Praxis einer Doktrin. 183. old.

25 *Helmut Herles:* Lenin und seine Erben. Ein Publik-Gespräch mit G. A. Wetter. Publik, Frankfurt am Main 1970. 17. sz. 15. old. – Lásd még *Leo Bauer:* Der offene Dialog. Gespräch mit Professor Gustav A. Wetter. Die Neue Gesellschaft, 1969. 4. sz. 315–316. old.

26 A marxi–engelsi pártelmélet kialakulási és fejlődési folyamatának viszonylag átfogó marxista elemzésére vállalkozott *Horst Bartel–Walter Schmidt:* Zur Entwicklung des Parteibegriffs bei Marx und Engels. Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, 1969. 4. sz. 568–602. old.

27 A marxi–engelsi párt fogalmának kettős jelentésére J. P. Kangyel hívta fel a figyelmet Marx' und Engels' Lehre von der Partei und die heutige bürgerliche und revisionistische Geschichtsschreibung. Sowjetwissenschaft. Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge, Berlin 1968. 9. sz. 913–928. old.

28 *Marx–Engels:* A Kommunista Párt kiáltványa. *Marx–Engels* Művei. 4. köt. 453. old.

29 Uo.

30 *Marx* levele Ferdinand Freiligrathhoz, 1860. febr. 29. *Marx–Engels* Művei. 30. köt. Budapest 1973. 464. old.

31 *Engels:* A Nemzetközi Munkásszövetség spanyol körzete föderális tanácsának. *Marx–Engels* Művei. 17. köt. Budapest 1968. 259–260. old.

32 Lásd *Martin Hundt:* Zur Kontinuität der deutschen Arbeiterbewegung vom Bund der Kommunisten zur Eisenacher Partei. Die Taktikdiskussion von 1856. Beiträge zur Geschichte der Arbeiterbewegung, 1969. 4. sz. 603–619. old.

33 Lásd *Marx:* A gothai program kritikája. *Marx–Engels* Művei. 19. köt. Budapest 1969. 9–31. old. – *Engels:* Az 1891-es szociáldemokrata programtervezet kritikájához. *Marx–Engels* Művei. 22. köt. 211–226. old.

34 *Engels:* A munkásosztály politikai akciójáról. *Marx–Engels* Művei. 17. köt. 382. old.

35 Lásd *Ulrich Haufschild:* Partei und Klasse bei Marx und Engels. Frankfurt am Main 1965. 44., 80. és 218. old.
36 *Bertram D. Wolfe:* Marx und die Marxisten. 183. old. – Lásd még *Wolfgang Leonhard:* Die Dreispaltung des Marxismus. 37–41. old.
37 Partei und Klasse. Eine Diskussion zwischen Jean-Paul Sartre und „Il Manifesto". 55. old.
38 Uo. 13. old.
39 Uo. 15. old.
40 Uo. 10. old.
41 Uo. 7. old.
42 *Norbert Leser:* Die Odyssee des Marxismus. Auf dem Weg zum Sozialismus. I. fejezet: Marxismus als Spannungsfeld.
43 Uo. 26. old.
44 *Marx:* A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés. *Marx–Engels* Művei. 1. köt. 390. old.
45 Lásd *Marx:* A tőke. III. köt. *Marx–Engels* Művei. 25. köt. 767–784. old.
46 *Engels:* A német parasztháború 1870-es kiadásához írt előzetes megjegyzés kiegészítése. *Marx–Engels* Művei. 18. köt. 489. old.
47 Lásd *Lenin:* Mi a teendő? *Lenin* Összes Művei. 6. köt. Kossuth Könyvkiadó 1964. 26–49. old.
48 *Willi Eichler:* Zur Einführung in den demokratischen Sozialismus. 120–121. old.
49 *Waldemar von Knoeringen:* Die Sozialdemokratie im Widerstand. 100 Jahre SPD in München. München 1969. 13. old.
50 *Willy Brandt:* Friedrich Engels und die soziale Demokratie. 12. old.
51 Uo. 24. old.
52 Uo. 25. old.
53 Idee und Wirklichkeit. Gespräch mit Bundeskanzler Willy Brandt. Die Neue Gesellschaft, 1970. 1. sz. 27. old.
54 *Willy Brandt:* Die Aufgeschlossenheit für innere Reformen nimmt zu. Frankfurter Rundschau, 1970. dec. 14.
55 *Engels* levele G. Trierhez, 1889. dec. 18. *Marx–Engels* Válogatott levelek. 486. old.
56 *Klaus Westen:* Die führende Rolle der Kommunistischen Partei im sozialistischen Staat. Köln 1970. A Kelettudományi és nem-

zetközi tanulmányok Szövetségi Intézetének közleményei, 1970. 2. sz.

57 Uo. 7. old.

58 *Marx–Engels:* A Nemzetközi Munkásszövetség 1871. szeptember 17-től 23-ig Londonban tartott küldöttkonferenciájának határozatai. *Marx–Engels* Művei. 17. köt. 388. old.

59 *Engels:* Anti-Dühring. *Marx–Engels* Művei. 20. köt. 279–280. old.

60 *Klaus Westen:* Die führende Rolle der Kommunistischen Partei im sozialistischen Staat. 17. old.

61 Uo. 33. old.

62 Uo. 32. old.

63 *Hans Mommsen:* Arbeiterbewegung. Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. Eine vergleichende Enzyklopädie. 1. köt. Freiburg–Basel–Bécs 1966. 303. hasáb.

64 Lásd *Shlomo Na'aman:* Zur Geschichte des Bundes der Kommunisten in Deutschland in der zweiten Phase seines Bestehens. Archiv für Sozialgeschichte. Friedrich Ebert-alapítvány, 5. köt. Hannover 1965. 5–82. old.

65 Uo. 21. old.

66 *Marx–Engels:* A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez 1850 március. *Marx–Engels* Művei. 7. köt. Budapest 1962. 240. old.

67 *Ulrich Haufschild:* Partei und Klasse bei Marx und Engels. 190. old.

68 Uo. 232. old.

69 *Engels* levele Gerson Trierhez, 1889. dec. 18. *Marx–Engels* Werke. 37. köt. Berlin 1956. 328. old.

70 Uo.

71 Uo. 327. old. Vö. *Marx–Engels* Válogatott levelek. 486. old.

72 *Marx–Engels* levele August Bebelhez, Wilhelm Liebknechthez, Wilhelm Brackéhoz és másokhoz, 1879. szept. 17–18. *Marx–Engels* Válogatott levelek. 386. és 387–388. old.

73 Lásd *Iring Fetscher:* Der Marxismus. Seine Geschichte in Dokumenten. München 1967. 617–618. old.

74 Lásd *Ulrich Haufschild:* Partei und Klasse bei Marx und Engels. 62–63., 108., 113–143. és 162. old.

75 Lásd *Arnold Künzli:* Karl Marx. Eine Psychographie. – *Walter*

Morgenthaler: Der Mensch Karl Marx. Bern 1862. – *Lutz Köllner:* Hoffnung auf eine vaterlose Welt. Karl Marx – psychoanalytisch betrachtet. Der Monat, Nyugat-Berlin 1965. 206. sz. 31–39. old. – *Ernst Kux:* Karl Marx – die revolutionäre Konfession. – *Albert Massiczek:* Der menschliche Mensch. Karl Marx' jüdischer humanismus. Bécs 1968.

76 *Ernst Topitsch:* Wie Autoritär war Karl Marx? Der Mythos von den humanen Grundlagen der kommunistischen Heilslehre. Christ und Welt, Stuttgart 1972. nov. 10.

77 *Ulrich Haufschild:* Partei und Klasse bei Marx und Engels. 140. old. Lásd még uo. 232. old.

78 Uo. 162. old.

79 *Shlomo Na'aman:* Zur Geschichte des Bundes der Kommunisten in Deutschland in der zweiten Phase seines Bestehens. Archiv für Sozialgeschichte. 5. köt. 82. old.

80 Lásd *Engels* levele A. Bebelhez. 1875. márc. 18–28. *Marx–Engels* Művei. 19. köt. Budapest 1969. 1–7. old.

81 *Lenin:* Egy lépés előre, két lépés hátra, *Lenin* Összes Művei. 8. köt. Kossuth Könyvkiadó 1965. 366–367. old.

82 Lásd *Walter Schmidt–Rudolf Dlubek:* Die Herausbildung der marxistischen Partei der deutschen Arbeiterklasse. Konzeptionelle Fragen der ersten Hauptperiode der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1966. 8. sz. 1282–1333. old. – Lásd még *Erich Kundel–Elmar Julier:* Die Beziehungen von Karl Marx und Friedrich Engels zur deutschen Arbeiterbewegung in der reaktionären Geschichtsschreibung Westdeutschlands. Militärwesen, Berlin 1967. 1. sz. 86–95. old. – *Erich Kundel–Walter Schmidt:* Karl Marx und Friedrich Engels im Zerrspiegel des westdeutschen Historiographie. Einheit, 1968. 4–5. sz. 563–574. old.

83 Lásd *Manfred Teresiak:* Anteil und Funktion der Friedrich Ebert-Stiftung bei der Ausarbeitung und Durchsetzung der bürgerlicher Integrationskonzeption zur Verfälschung der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Berlin 1972. – Unbewältigte Vergangenheit. Handbuch zur Auseinandersetzung mit der westdeutschen bürgerlichen Geschichtsschreibung. Berlin 1971. 311–456. old.

84 Lásd *Gerhard Rossmann–Lya Rothe:* Zu einigen Aspekten der

Geschichtsdarstellung und Geschichtspropaganda der Sozialdemokratie und der Gewerkschaften Westdeutschlands im Jahre 1963. Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, 1964. 3. sz. 474–492. old.

85 *Willy Brandt:* Friedrich Engels und die soziale Demokratie. 14. old.

86 Auftrag des demokratischen Sozialismus. Auszüge aus der Rede des SPD-Vorsitzenden Willy Brandt zum 20. Todestag Kurt Schuhmachers. Frankfurter Rundschau, 1972. aug. 22. 14. old.

87 Lásd *Werner Conze:* Der Beginn der deutschen Arbeiterbewegung. Geschichte und Gegenwartsbewusstsein. – Historische Betrachtungen und Untersuchungen. Festschrift für Hans Rotfels zum 70. Geburtstag. Waldemar Besson – Friedrich Hiller von Gaertringen. Göttinga 1963. 323–338. old. – *Frolinde Balser:* Sozialdemokratie 1848/1849–1863. Die erste deutsche Arbeiterorganisation „Allgemeine deutsche Arbeiterverbrüderung" nach der Revolution. Stuttgart 1962. – *Wolfgang Schieder:* Anfänge der deutschen Arbeiterbewegung. Die Auslandsvereine im Jahrzehnt nach der Julirevolution von 1830. Stuttgart 1963.

88 Lásd *Wolfgang Schieder:* Auf dem Wege zu einer neuen Marx-Legende. Neue politische Literatur. Frankfurt am Main 1965. 3. sz. 259. stb. old. – Lásd még *Werner Conze:* Der Beginn der deutschen Arbeiterbewegung. Geschichte und Gegenwartsbewusstsein. – Historische Betrachtungen und Untersuchungen. 323—338. old.

89 Lásd *Walter Schmidt:* Zur historisch-politischen Konzeption des Heidelberger „Arbeitskreises für moderne Sozialgeschichte". Neuerliche Verfälschungen der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung in der ersten Hauptperiode. Beiträge zur Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung, 1967. 4. sz. 626–635. old. – *Waltraud Brade:* Werner Conze und der Heidelberger „Arbeitskreis für moderne Sozialgeschichte". Ein Beitrag zur Analyse und Kritik der historisch-politischen Konzeption der flexiblen Richtung in der bürgerlich-imperialistischen Historiographie der BRD. Berlin 1972.

90 *Willi Eichler:* Karl Marx – Denker, Revolutionär, Utopist (1818–1883). *Willi Eichler:* Sozialisten. Biographische Aufsätze über Karl Marx, Leonard Nelson, Friedrich Ebert, Edo Flim-

men, Minna Specht, Kurt Schuhmacher, Erich Ollenhauer. 20. old.

91 *Willy Brandt:* Friedrich Engels und die soziale Demokratie. 20. old.

92 Idee und Wirklichkeit. Gespräch mit Bundeskanzler Willy Brandt. Die Neue Gesellschaft, 1970. 1. sz. 26. old. – Lásd még *Willi Eichler:* Zur Einführung in den demokratischen Sozialismus. 117–124. old.

93 *Karl Korsch:* Marxismus und Philosophie. Kiadta és a bevezetőt írta Erich Gerlach. Frankfurt–Bécs 1966. – *Karl Korsch:* Karl Marx. Az „Internationales Institut für Sozialgeschichte" megbízásából kiadta Götz Langkau, Frankfurt–Bécs 1968. – *Karl Korsch:* Arbeitsrecht für Betriebsräte. Kiadta és előszóval ellátta Erich Gerlach. A bevezetőt írta Dieter Schneider, Frankfurt am Main 1968. – *Karl Korsch:* Auf dem Wege zur industriellen Demokratie. Frankfurt am Main 1968. – *Karl Korsch:* Schriften zur Sozialisierung. Kiadta és a bevezetőt írta Erich Gerlach. Frankfurt am Main 1969.

94 *Karl Korsch:* Marxismus und Philosophie. 42. old.

95 Uo. 48. old.

96 Lásd *Susanne Miller:* Das Problem der Freiheit im Sozialismus. Freiheit, Staat und Revolution in der Programmatik der Sozialdemokratie von Lassalle bis zum Revisionismusstreit.

97 Lásd Unbewältigte Vergangenheit. 337–350. old.

98 Lásd *Helga Grebing:* Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. Ein Überblick. München 1966. – *Hedwig Wachenheim:* Die deutsche Arbeiterbewegung 1844–1914. Köln–Opladen 1966.

99 Lásd *Hans-Josef Steinberg:* Sozialismus und deutsche Sozialdemokratie. Zur Ideologie der Partei vor dem ersten Weltkrieg. Hannover 1967. – *Manfred Teresiak:* Anteil und Funktion der Friedrich Ebert-Stiftung bei der Ausarbeitung und Durchsetzung der bürgerlichen Integrationskonzeption zur Verfälschung der Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. 195–215. old.

100 Lásd még *Dieter Groh:* Marx, Engels und Darwin: Naturgesetzliche Entwicklung oder Revolution? Zum Problem der Einheit von Theorie und Praxis. Politische Vierteljahresschrift, Köln–Opladen 1967. 4. sz. 544–559. old.

101 *Karl Korsch:* Marxismus und Philosophie. 96. old.
102 Lásd *Iring Fetscher:* Karl Marx und der Marxismus. Von der Philosophie des Proletariats zur proletarischen Weltanschauung. München 1967. 132–139. old.
103 Idee und Wirklichkeit. Gespräch mit Bundeskanzler Willy Brandt. Die Neue Gesellschaft, 1970. 1. sz. 26. old. – Lásd még *Willy Brandt:* Karl Marx. Rede zum 150. Geburtstag von Karl Marx in Trier. *Willy Brandt:* Friedrich Engels und die soziale Demokratie. 47. old.
104 Lásd *Fritz Sänger:* Grundsatzprogramm der SPD. Kommentar. Nyugat-Berlin–Hannover 1960. 116. old.
105 Lásd *Alexander Schwan:* Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität. Über die geistigen Grundlagen des Godesberger Programms. Sozialdemokratisches Forum (a „Berliner Stimme" havi melléklete), Nyugat-Berlin, 1. szám. 1971. okt. 30.
106 Lásd *Hans-Josef Steinberg:* Sozialismus und deutsche Sozialdemokratie. 96–106. old.
107 Lásd mindenekelőtt *Alfred Schmidt:* Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx. Frankfurt am Main 1971. – *Alfred Schmidt:* Zum Verhältnis von Geschichte und Natur im dialektischen Materialismus. Existenzialismus und Marxismus. Eine Kontroverse zwischen Sartre, Garaudy, Hyppolite, Vigier und Orcel, Frankfurt am Main 1965.
108 *Gustav A. Wetter:* Die Umkehrung Hegels. Grundzüge und Ursprünge der Sowjetphilosophie. Köln 1963.
109 Lásd *Henryk Skrzypczak:* Marx, Engels, Revolution. Standortbestimmung des Marxismus der Gegenwart. Nyugat-Berlin 1968.
110 Lásd *Iring Fetscher:* Der Marxismus. Seine Geschichte in Dokumenten. München 1962–1965. – *Herbert Schack:* Marx, Mao, Neomarxismus. Wandlungen einer Ideologie. Frankfurt am Main 1969. – *Wolfgang Leonhard:* Die Dreispaltung des Marxismus.
111 *Predrag Vranicki:* Über die Notwendigkeit mehrerer Marxismen. Neues Forum. Bécs 184/II. sz. 298. old.
112 *Predrag Vranicki:* Philosophie in unserer Zeit. Revolutionäre Praxis. Jugoslawischer Marxismus der Gegenwart. Kiadta: Gajo Petrović, Freiburg 1969. 88–90. old.
113 *Ernst Fischer:* Was Marx wirklich sagte. 159. old.

114 *Lucio Lombardo-Radice:* Pluralismus in einer sozialistischen Gesellschaft. Christentum und Marxismus – heute. Erich Kellner, Bécs–Frankfurt–Zürich 1966. 254. old.
115 Uo. 260. old.
116 *Roger Garaudy:* Die grosse Wende des Sozialismus. 234. old.
117 Uo. 169. old.
118 *Predrag Vranicki:* Der Sozialismus und das Problem der Entfremdung der Menschen. Jugoslawien denkt anders. Marxismus und Kritik des staatischen Sozialismus. Rudi Supek és Branko Bošnjak. Bécs–Frankfurt–Zürich 1971. 70. old.

A HATALOM KÉRDÉSE – A SZOCIALISTA FORRADALOM KULCSKÉRDÉSE. A MARXISTA ÁLLAMELMÉLET POLGÁRI MEGHAMISÍTÁSA

1 Lásd *Lenin:* Állam és forradalom. *Lenin* Összes Művei. 33. köt Kossuth Könyvkiadó 1965. 1–111. old. – *Lenin:* A proletár forradalom és a renegát Kautsky. *Lenin* Összes Művei. 37. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 96–104. old.
2 Lásd *Raymond Aron:* Karl Marx. Haupströmungen des soziologischen Denkens. 1. köt. Köln 1971. 178. old.
3 Lásd *Karl Popper:* Die neue Gesellschaft. Revolution oder Reform. Herbert Marcuse und Karl Popper. Franz Stark. München 1971. 25. old.
4 Lásd *Willi Eichler:* Sozialisten. Biographische Aufsätze über Karl Marx, Leonard Nelson, Friedrich Ebert, Edo Flimmen, Minna Specht, Kurt Schuhmacher, Erich Ollenhauer. 25–26. old.
5 *Raymond Aron:* Karl Marx. Haupströmungen des soziologischen Denkens. 1. köt. 180. old.
6 Lásd *Iring Fetscher:* Von Marx zur Sowjetideologie. 35. old.
7 Lásd pl. *Engels* levele Konrad Schmidthez, 1890. okt. 27. *Marx–Engels* Válogatott levelek. 494–501. old. – *Engels* levele Franz Mehringhez, 1893. júl. 14. Uo. 536–541. old.
8 *Raymond Aron:* Karl Marx. Haupströmungen des soziologischen Denkens. 1. köt. 180. old.
9 Lásd uo.

10 Lásd *Peter Rosenzweig–Horst-Dieter Sabban:* Zur Zusammensetzung des 7. Bundestages der BRD. IPW-Berichte. Berlin 1973. 1. sz. 67—72. old.

11 *Raymond Aron:* Karl Marx. Hauptströmungen des soziologischen Denkens. 1. köt. 178. old.

12 Lásd *V. E. Guliev:* Demokratija i szovremennij imperializm. Moszkva 1970. 276. old. – A mai monopolkapitalizmus politikai gazdaságtana. – Der Imperialismus der BRD. Berlin 1973. 127–129. és 179–240. old.

13 Idee und Wirklichkeit. Gespräch mit Bundeskanzler Willy Brandt. Die Neue Gesellschaft, Bonn–Bad Godesberg 1970. 1. sz. 28. old.

14 Lásd *Engels* levele Joseph Blochhoz, 1890. szept. 21–22. *Marx–Engels:* Válogatott levelek. 492–494. old. – *Engels* levele Konrad Schmidthez, 1890. okt. 27., Uo. 494–501. old. – *Engels* levele Franz Mehringhez, 1893. júl. 14., Uo. 536–541. old. – *Engels* levele Walther Borgiushoz, 1894. jan. 25. Nyilvánosságra hozta H. Starkenburg. Uo. 545–548. old.

15 Lásd *Willy Brandt:* Friedrich Engels und die soziale Demokratie. 33. old.

16 Lásd *Jürgen Habermas:* Technik und Wissenschaft als „Ideologie". 74. old.

17 *Marx:* A szocialista munkások választási programja. *Marx–Engels* Művei. 19. köt. 228. old.

18 Marx felszólalása a munkásosztály politikai akciójáról. *Marx–Engels* Művei. 17. köt. 607. old.

19 *Iring Fetscher:* Von Marx zur Sowjetideologie. 35. old.

20 Karl Marx–Friedrich Engels. Studienausgabe in 4 Bänden. Iring Fetscher. 1. köt. Frankfurt am Main 1972. 11. old.

21 Lásd *Engels* levele Richard Fischerhez, 1895. márc. 8. *Marx–Engels* Werke. 39. köt. Berlin 1956. 424–426. old. – *Engels* levele K. Kautskyhoz, 1895. ápr. 1., Uo. 452. old. Lásd még *Marx–Engels* Válogatott levelek. 566–567. old.

22 Lásd *Willy Brandt:* Friedrich Engels und die soziale Demokratie. 16–17. old.

23 *Marx–Engels:* Előszó a „Kommunista Párt kiáltványa" 1872-es német kiadásához. *Marx–Engels* Művei. 18. köt. 86–88. old.

24 Lásd *Susanne Miller:* Zur Programmatik der deutschen Sozial-

demokratie 1848–1933. Geist und Tat, Frankfurt am Main 1969. 4. sz. 224–225. old.

25 Lásd *Willi Eichler:* Sozialisten. 24–25. old.

26 *Marx:* Beszéd a hágai kongresszusról. *Marx–Engels* Művei. 18. köt. 148. old.

27 Lásd Marx beszélgetése a „World" tudósítójával. *Marx–Engels* Művei. 17. köt. 594. old.

28 Uo. 596. old.

29 *Engels* levele K. Kautskyhoz, 1895. ápr. 1. *Marx–Engels* Válogatott levelek. 566. old.

30 *Engels* levele K. Kautskyhoz, 1891. jún. 29. *Marx–Engels* Válogatott levelek. 507. old. – Lásd még *Engels:* Az 1891-es szociáldemokrata programtervezet kritikájához. *Marx–Engels* Művei. 22. köt. 219. old.

31 *Lenin:* A zemsztvo üldözői és a liberalizmus Hannibáljai. *Lenin* Összes Művei. 5. köt. Kossuth Könyvkiadó 1965. 63. old.

32 *Lenin:* A partizánháború. *Lenin* Összes Művei. 14. köt. Kossuth Könyvkiadó 1967. 1. old.

33 Lásd *Raymond Aron:* D'une Sainte Famille à l'autre. Párizs Gallimard 1969. 164–188. old. – *Iring Fetscher:* Karl Marx und der Marxismus. Von der Philosophie des Proletariats zur proletarischen Weltanschauung. 130–131. old. és 148–149. old. – Lásd még *Norbert Leser:* Die Odyssee des Marxismus. Auf dem Weg zum Sozialismus. 28–34. old. – *Stanley Moore:* Zur Theorie politischer Taktik des Marxismus. Frankfurt am Main 1969. 7–10. old. – *Herbert Schack:* Marx, Mao, Neomarxismus. Wandlungen einer Ideologie. Frankfurt am Main 1969. 120–121. old. – *Ernst Vollrath:* Lenin und der Staat. Zum Begriff des Politischen bei Lenin. Wuppertal–Rothingen–Kastelaun 1970. 34–35. és 50. old. – *Bertram D. Wolfe:* Marx und die Marxisten. 100 Jahre Theorie und Praxis einer Doktrin. 167. old.

34 *Iring Fetscher:* Karl Marx und der Marxismus. 148. old.

35 Uo. 149. old.

36 Lásd *Lenin:* A nagy kezdeményezés. *Lenin* Összes Művei. 39. köt. Kossuth Könyvkiadó 1973. 13–15. old.

37 Lásd *A. B. Schabad:* Die politische Philosophie des gegenwärtigen Imperialismus. Zur Kritik der antikommunistischen Grund-Konzeption. Berlin 1970. 148–149. old. – Kommunisten und

Sozialdemokraten in der Bundesrepublik. Ein Gespräch mit Kurt Bachmann und Herbert Mies. Hamburg 1971. 22–23. old. – Mobilisierung der Demokratie. Ein Beitrag zur Demokratiereform. Waldemar von Knoeringen. München 1966. 34–37. old.

38 Lásd *Gerhard Lozek:* Genesis, Wandlung und Wirksamkeit der imperialistischen Totalitarismus-Doktrin. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1966. 4. sz. 525–541. old. – *D. A. Kerinov–N. M. Keizerov:* Die Unhaltbarkeit der bürgerlichen Konzeption von der Demokratie. Sowjetwissenschaft. Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge, 1972. 8. sz. 818. old.

39 Lásd *Norbert Leser:* Die Odyssee des Marxismus. 30–33. old.

40 Lásd *Paul Mattick:* Der Leninismus und der Arbeiterbewegung des Westens. Lenin. Revolution und Politik. Frankfurt am Main 1970. 22. old. – *Artur Rosenberg:* Geschichte des Bolschewismus. Lenin. Revolution und Politik. 256. old. – *Ernst Vollrath:* Lenin und der Staat. 34–35. old.

41 Lásd *Norbert Leser:* Die Odyssee des Marxismus. 28. old.

42 Lásd *Hannah Arendt:* Über die Revolution. Frankfurt am Main –Bécs–Zürich 1968. 331. old. – *Artur Rosenberg:* Geschichte des Bolschewismus. 256. old. – *Ernst Vollrath:* Lenin und der Staat. 34–35. old.

43 Lásd pl. *Ernst Fischer:* Was Marx wirklich sagte. 135–136. old.

44 Lásd *R. Dutschke–T. Käsemann–R. Schöller:* Előszó a „Der lange Marsch" c. kötethez. München 1968.

45 *Ernst Fischer:* Was Marx wirklich sagte. 133. old.

46 *Rudi Supek:* Soziologie und Sozialismus. Probleme und Perspektiven. Freiburg 1970. 192–193. old.

47 *Julius Strinka:* Gedanken über den demokratischen Sozialismus. Praxis (Nemzetközi kiadás), Zágráb 1969. 1–2. sz. 262. old.

48 Uo. 265. old.

49 Zur jüngsten Kritik an der „Praxis" (1968). Revolutionäre Praxis. Jugoslawischer Marxismus der Gegenwart. Gajo Petrović, Freiburg 1969. 268. old.

50 Uo. 266. old.

51 Uo. 271. old.

52 *Josip Broz Tito* Válogatott beszédek. Kossuth Könyvkiadó 1973. 43–44. old.

53 *Mihailo Marković:* Dialektik der Praxis. Frankfurt am Main 1969. 94. old.
54 Lásd *Predrag Vranicki:* Der augenblickliche Stand der ideologischen Diskussion in Jugoslawien. Marxismusstudien. Ötödik folytatás, Tübinga 1968. 144. old.
55 Lásd *Gajo Petrović:* Philosophie und Revolution. Modelle für eine Marx-Interpretation. Mit Quellentexten. Reinbek bei Hamburg 1971. 138. old.
56 *Predrag Vranicki:* Geschichte des Marxismus. 1. köt. Frankfurt am Main 1972. 198. old.
57 Lásd *Panajat Gindev:* Die Diktatur des Proletariats und ihre „Kritiker". Berlin 1973.
58 Lásd *Marx:* A gothai program kritikája (Széljegyzetek a német munkáspárt programjához). *Marx–Engels* Művei. 19. köt. 26. old.
59 Lásd *Marx:* A föld államosítása. *Marx–Engels* Művei. 18. köt. 55. old.
60 Lásd *Predrag Vranicki:* Der augenblickliche Stand der ideologischen Diskussion in Jugoslawien. 143–151. old. – *Mihailo Marković:* Dialektik der Praxis. 94–120. old.
61 *Marx:* A föld államosítása. *Marx–Engels* Művei. 18. köt. 55–56. old.
62 *Marx:* A polgárháború Franciaországban. *Marx–Engels* Művei. 17. köt. 310. old.
63 *Engels* levele G. Terzaghihoz, 1872. jan. 14. *Marx–Engels* Válogatott levelek. 324. old.
64 *Lenin:* Állam és forradalom. *Lenin* Összes Művei. 33. köt. Kossuth Könyvkiadó 1965. 49. old.
65 Lásd pl. *Gedő András:* Der entfremdete Marx. Zur existentialistisch-„humanistischen" Marxismus-Deutung. Berlin 1971. 55–71. old. – *Manfred Buhr:* Entfremdung – philosophische Antropologie – Marx-Kritik. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1966. 7. sz. 806–834. old. – *T. I. Ojzerman:* A marxista filozófia kialakulása. Kossuth Könyvkiadó 1964. 376–389. old.
66 Lásd *Marx:* Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. 44–56. old
67 *Marx–Engels:* A német ideológia. *Marx–Engels* Művei. 3. köt. 267. old.
68 Uo.

69 Lásd *Gajo Petrović:* Philosophie und Revolution. 126–127. old.
70 Uo. 121–122. old.
71 *Predrag Vranicki:* Der augenblickliche Stand der ideologischen Diskussion in Jugoslawien. 137. old.
72 Uo.
73 *Predrag Vranicki:* Geschichte des Marxismus. 1. köt. 198. old.
74 *Ernst Fischer:* Kunst und Koexistenz. Beitrag zu einer modernen marxistischen Aesthetik. Reinbek bei Hamburg 1969. 98. old.
75 Lásd *Svetozar Stojanović:* Kritik und Zukunft des Sozialismus. München 1970. 42–43. és 53–54. old.
76 Lásd *N. I. Alekszejev–I. I. Kravcsenko–J. G. Plimak:* Die Mythen vom „Etatismus" und der Sozialismus ohne Mythen. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1971. 10. sz. 1213–1241. old.
77 Lásd *Mihailo Marković:* Dialektik der Praxis. 96–104. old.
78 *Marx–Engels* Művei. 18. köt. 328. old.
79 *Engels:* Karl Marx halálára. *Marx–Engels* Művei. 19. köt. 470. old.

UTÓSZÓ

1 Lenin születésének 100. évfordulójára. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának tézisei.
2 A kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozása. Moszkva 1969. 33–34. old.
3 *Engels:* Anti-Dühring. *Marx–Engels* Művei. 20. köt. 263. old.
4 Lásd ugyanott, 279. old.

Tartalom

A „MARXOLÓGIA" A POLGÁRI IDEOLÓGIA VÁLSÁGTÜNETE [5]

1. A „marxológia" okai és funkciói [7]
2. A „marxológia" fő irányzatai [21]

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS MINT TÖRVÉNYSZERŰ FOLYAMAT. MARX ÉS ENGELS FELFOGÁSA A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS TÖRVÉNYSZERŰ VOLTÁRÓL ÉS E FELFOGÁS MEGHAMISÍTÓI [41]

1. A szocializmus győzelmének törvényszerű volta – marxi „prófécia"? [47]
2. Objektív törvények vagy az emberek „szabad" cselekvése? Megjegyzések a marxi elmélet antropológiai meghamisításának kísérletéhez [72]

A MUNKÁSOSZTÁLY FORRADALMI SZEREPE. A PROLETARIÁTUS TÖRTÉNELMI KÜLDETÉSÉRŐL SZÓLÓ MARXI TANÍTÁS MEGHAMISÍTÁSÁRÓL [87]

1. A munkásosztály „eltűnéséről" szóló polgári legenda [97]
2. Miért forradalmi a munkásosztály? Marx – az „elnyomorodás teoretikusa"? [111]
3. A munkásosztály internacionalista jellege [128]

A FORRADALMI PÁRT – A TUDOMÁNYOS VILÁGNÉZET ÉS A MUNKÁSMOZGALOM EGYSÉGÉNEK MEGTESTESÍTŐJE. MARX ÉS ENGELS PÁRTTAL KAPCSOLATOS NÉZETEINEK ELTORZÍTÁSA – A MARXIZMUS ÁLLÍTÓLAGOS TÖBBÉRTELMŰSÉGE [139]

1. A párttal kapcsolatos marxi–engelsi felfogás meghamisítása, mint a marxista–leninista párt ellen folytatott harc módszere [153]
2. A párt világnézeti egysége és zártsága, s a világnézeti pluralizmus polgári koncepciója [178]

A HATALOM KÉRDÉSE – A SZOCIALISTA FORRADALOM KULCSKÉRDÉSE. A MARXISTA ÁLLAMELMÉLET POLGÁRI MEGHAMISÍTÁSA [193]

1. Az állam osztálylényegéről szóló marxi tanítás – „marxista mese"? [198]
2. Marx és Engels a szocialista államról. Kísérletek Marx koronatanúként való megidézésére a szocialista demokrácia ellenében [215]
3. Az „elidegenült", „etatista" szocializmus polgári legendája [227]

UTÓSZÓ [237]

JEGYZETEK [255]

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Dr. Lakatos György
A borító és a kötésterv Szántó Tibor munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor
Műszaki szerkesztő Szakos Zsuzsa
A szedést 1975. IX. 4-én kezdték meg
Megjelent 1976. IV. 30-án, 5000 példányban
Terjedelme 14,6 (A/5) ív
75.1277/1/2511 – Zrínyi Nyomda, Budapest
Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató

ROLF BAUERMANN
KARLHEINZ GEYER
ELMAR JULIER

A »marxológia« nyomorúsága

A „Frankfurter Allgemeine Zeitung" 1968. január 31-én a következőket írta: „Manapság már alig akad olyan sajtóorgánum, amely nem rendez vitát a marxizmusról... Megindult egy vita, amelyet tíz évvel ezelőtt még senki sem tartott lehetségesnek... A fiatalok keresik a helyet, ahova eljuthatnak. Úgy tűnik, nincs számukra érthetőbb útmutató, mint Marx."

A Marx és Engels életműve iránti érdeklődés – mutatják ki Bauermann, Geyer és Julier – odavezet, hogy Nyugaton is sok könyv jelenik meg Marxról és Engelsről. Ezek a Marx- és Engels-interpretációk, melyek polgári és revizionista, reformista szerzők tollából jelennek meg, olyanok, „amelyeket többé-kevésbé nyílt kommunistaellenes, antimarxista beállítottság jellemez. Ezt az irányzatot, amely a mai polgári Marx-irodalomban meghatározó, a polgári ideológusok gyakran nevezik »marxológiának«... A »marxológusok« mind Marx és Engels

életével és tevékenységével, mind pedig elméleti munkásságával azért foglalkoznak, hogy meghamisítsák és áltudományos módszerek segítségével »megcáfolják«."

A mai ideológiai harc egyik fontos feladata a marxológia elleni vita. Ezt vállalják ennek a kötetnek a szerzői, akik eredményes polémiát folytatnak a marxológusokkal a történelem fejlődéstörvényeiről, a munkásosztály történelmi küldetéséről, a párt szerepéről, az állam- és forradalomelméletről.

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ